

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEALİ ve KUR'AN
İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Akif YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. M. SAİT ŞİMŞEK

KONYA – 2012

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM
	Numarası	094244011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
Tezin Adı	İZMİRLİ İSMAIL HAKKI'NIN MEALİ ve KUR'AN İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **İzmirli İsmail Hakkı'nın Meali ve Kur'an İlimlerine Dair Görüşleri** başlıklı bu çalışma 06/11/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	Danışman
Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK	Üye
Doç. Dr. M. Sami BAYBAL	Üye

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM
	Numarası	094244011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEALİ ve KUR'AN İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM
	Numarası	094244011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
Tezin Adı	İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEALİ ve KUR'AN İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	

ÖZET

İnsanları doğru yola iletme amacıyla Hz. Muhammed (sav) gönderilen Kur'an'ı; Arapça bilenler orijinalinden, bilmeyenler ise tercümesinden faydalanarak bilgi sahibi olurlar. Bu durum yani Kur'an'ın diğer dillere tercümesi ve konumuz olan Türkçe'ye tercümesi meselesi; tarihte, Türklerin İslam ile müşerref olmaları ve daha sonra da O'nun muhtevasını öğrenmek istemeleri üzerine gündeme gelmiştir. Bu sebeple Kur'an'ın anlaşılması için birçok müfessir bu alanda eserler telif ederek, İslam âlemine hizmeti amaç edinmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişip, Temel İslâm Bilimleri'ne ve felsefeye ait bütün sahalarda rahatlıkla kalem oynatabilen kişilerin sayısı oldukça azdır. İzmirli İsmail Hakkı kendini yetiştirip meyvelerini daha çok Cumhuriyet'in ilk döneminde veren düşünürlerimizin başında gelmektedir. Geniş bir kültüre sahip olan İzmirli İsmail Hakkı, Kur'an-ı Kerim'in mânasının anlaşılması için çok itinalı çalışmalar kaleme almış ve bunda da büyük bir başarı göstermiştir. Çağımızın müdakkik âlimlerinden olan İzmirli, "Meânî-i Kur'an"ı yazarken, Kur'an Tarihi ile ilgili özlü bilgiler vererek okuyucunun Kur'an'a karşı güvenini sağlamaya çalışmıştır. Yüce Kitab'ın manasının anlaşılmasının lüzumu ve önemini açıklayan İzmirli; mealin, halkın anlayacağı sâde bir üslupla, güzel ve açık bir Türkçe ile yapılmasının zarûf olduğunu vurgulamış ve bu yönde çalışmıştır. Kendisi Kur'an'ın hiç bir dile tam olarak tercüme edilemeyeceğini bildiğini, bu sebeple yaptığı tercüme "Meânî-i Kur'an" adını verdiğini belirtmiştir. İzmirli'nin bu eseri, Eşarî bir meal - tefsir olarak tasnif edilse de bizce daha çok luğavi tefsir özelliklerini barındırmaktadır. İzmirli'nin konumuzla ilgili diğer eserleri olan Tarih-i Kur'an ve Tahlil-i Kur'an ise, kısa ve güzel bir metodla kaleme alınmıştır. İzmirli'ye ait eserlere ulaşmak için Süleymaniye Kütüphanesi'nde İzmirli İsmail Hakkı'ya özel olarak ayrılmış olan bu kısım ilk müracaat edilecek yerdir.

Anahtar Kelimeler: İzmirli İsmail Hakkı, İzmirli, Meani-i Kur'an, Tarih-i Kur'an, Tahlil-i Kur'an, Türkçe Namaz, Meal.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM		
	Numarası	094244011006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin İngilizce Adı	İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'S TRANSLATION OF QUR'AN AND THE OPINIONS ABOUT SCIENES OF QUR'AN			

SUMMARY

People who know Arabic can read Quran which was inspired by God to The Prophet Mohammad to lead people to the right way, its orijinal Arabic texts and who doesnt know Arabic can read it by translated version. This, the issue of translating the Quran to the other languages has come up during the history, because of that Turks was honoured by İslam and wanted to know contents of it. Therefore so many scholars who is specialized on Quran took serving to islamic world on as a duty by studying and writing books in this discipline which are interpreting Quran. There was a few scholars who lived in last period of Ottoman Empire and could write on main İslamic topics and philosophy easefully. İzmirli İsmail Hakkı is one of the main scholars who improved himself and write on Quran mostly at the first period of foundation of Turkish Republic. İzmirli İsmail Hakkı was highly cultured and did very conscientious studies to make understanding of Quran more clear and he showed success. İzmirli who was one of the inquiring scholars tried to provide the trust for people against to Quran, giving them main knowledges when he was writing his "Meânî-i Kur'an". İzmirli who explained about necessity and importance of Quranic understanding, emphasised on indispensability of its translating in simple way by nice and clear meaning. He also worked in this way. He indicated that he knew that the Quran could never been translated to the other languages perfectly and therefore named his translation as "Meânî-i Kur'an". The other books of İzmirli which are related with our study "Tarih-i Kuran" and "Tahlil-i Kuran" was written in short and sweet way by him. The first place to apply for obtaining books which are belong to İzmirli is in the special part of Suleymaniye Kütüphanesi which was allocated for him dedicatedly.

Key words: İzmirli İsmail Hakkı, İzmirli, Meani-i Kur'an, Tarih-i Kur'an, Tahlil-i Kur'an, Turkish Prayer, Meal.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 7660 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Sosyal Bilimler Enstitüsü Mezuniyet Dilekçe Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM
	Numarası	094244011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
Tezin Adı	İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEALİ ve KUR'AN İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	

Kimliği belirtilen danışmanı bulunduğum öğrencim, tez savunma sınavına girerek başarılı olmuş ve istenen düzeltmeleri tamamlamıştır. Mezuniyet işlemlerinin yapılabilmesi için gereğini saygılarımla arz ederim.

Önemli Not:

Bu, belge, Jüri tarafından istenen değişikliklerin tamamlandığını kontrol etmek amacıyla
(Danışmanın önerisi doğrultusunda)
Yüksek Lisans'ta danışman hariç en az 1 Jüri Üyesi,
Doktorada ise danışman hariç en az 2 Jüri Üyesi tarafından imzalanmalıdır

Jüri Üyesi
Adı Soyadı
İmzası
Prof.Dr.Yusuf İŞİCİK

Jüri Üyesi
Adı Soyadı
İmzası
Doç.Dr.M.Sami BAYBAL

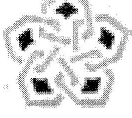
Danışman
Adı Soyadı
İmzası
Prof.Dr.M.Sait ŞİMŞEK

Uygundur.

Ana Bilim Dalı Başkanı
Adı Soyadı İmzası

Eki :
Mezuniyet için istenen belgeler

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni
Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 7660 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Mezuniyet ve İlişik Kesme Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Akif YILDIRIM		
	Numarası	094244011006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / TEFSİR BİLİM DALI		
	Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
	Programı	Yüksek Lisans	☒	Doktora

Kimliği belirtilen öğrencinin ilişkisinin kesilmesinde bir sakınca yoktur

	Onaylayanlar
<p>Konya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü Adı Soyadı İmza</p> <p>Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA</p> <p>Not: Bu bölüm Tezli Yüksek Lisans ve Doktora öğrencileri tarafından onaylatılması gerekmektedir.</p>	Tarih:
<p>Necmettin Erbakan Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Adı Soyadı İmza Adres: N.E.Ü. Kütüphane</p>	 Tarih: 26.11.2012

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 7660 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

KISALTMALAR

as	Aleyhisselam
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin, ibn, bint
bkz	bakınız
c.	cilt
cc	Celle Celalühü
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İst.	İstanbul
m.	miladî
mad.	Madde
Mat.	Matbaa / Matbaası
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
R.A.	Radiyallahu anh / anha
s.	Sayfa
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.A.V.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SÜİFD	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
tsz.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
Üni.	Üniversitesi
v.	Vefat
vb.	ve benzeri

vs. ve saire
y. yıl
Yay. Yayınları

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, yüzyıllar boyunca tahrife uğramadan orijinalliğini koruyan tek kitaptır. İnsanları doğru yola iletmek amacıyla gönderilen Kur'ân'ı, Arapça bilenler orijinalinden, Arapça bilmeyenler ise tercümesinden mahiyeti hakkında bilgi sahibi olurlar. İşte bu durum yani Kur'ân'ın Türkçe'ye tercümesi meselesi, tarihte Türklerin İslâm ile müşerref olmaları ve daha sonra da O'nun muhtevasını öğrenmek istemeleri üzerine gündeme gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişip de Temel İslâm Bilimleri'ne ve felsefeye ait bütün sahalarda rahatlıkla kalem oynatabilen kişilerin sayısı oldukça azdır. Bu dönemde kendini yetiştirip meyvelerini daha çok Cumhuriyet'in ilk döneminde veren düşünürlerimizin başında şüphesiz İzmirli İsmail Hakkı da gelmektedir.

Osmanlı'nın gelenekçi eğitim – öğretim anlayışından modern eğitim – öğretim sistemine geçiş döneminde öğrenimini tamamlayan İzmirli, yaşadığı çağın olaylarını ve insanlık dünyasının, karşı karşıya bulunduğu problemleri doğru ve gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirebilecek bilgi ve kültüre sahiptir. Bu sebeple İzmirli, mekteple medreseyi birleştiren ve bunu eserlerinde okuyucusuna hissettiren ilmî bir kişiliğe sahiptir.

Çalışmamızın kapsamı İzmirli İsmail Hakkı'ya ait Meâni-i Kur'ân, Tarih-i Kur'ân ve Tahlil-i Kur'ân adlı eserlerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmamızın kapsamını ilgili eserlerle sınırlandırmamızdaki amaç; İzmirli İsmail Hakkı'nın çok yönlü bir âlim olması ve -çalışmamızın amacına da uygun olarak- Tefsir ilmî sahasında kalmak içindir. İzmirli İsmail Hakkı ile ilgili bu çalışmamızın önemi ise; İzmirli'nin hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi bilginlerinden olmasına rağmen Tefsir sahasında eserlerin hiç incelenmemiş olması, Cumhuriyet'in ilk

döneminde kaleme alınması ve Türkçe olarak alanlarında ilk olma özelliğini taşımalarıdır.

Bu çalışmamızda İzmirli İsmail Hakkı'nın kendi eserleri başta olmak üzere konuyla ilgili ulaşabildiğimiz diğer kaynakları da tarayarak konumuzu, sınırları dâhilinde tamamlamaya çalıştık.

Bu çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; Osmanlı Devleti'nin son döneminde cereyan eden fikrî bunalımlar ve İzmirli'nin yaşadığı çevreye genel olarak değerlendirdik.

Birinci bölümde; İzmirli İsmail Hakkı'nın hayatı, eserleri ve eserlerinin tanıtımını ele aldık.

İkinci bölümde ise; İzmirli'nin ilim sahasındaki yeri ile ilgili araştırmamızı sunduktan sonra Türkiye'deki ilk meâl çalışmalarına Dâir örnekler sunduk. Daha sonra İzmirli'nin, o dönemin milletvekili olan Hikmet Bayur'un isteği üzerine TBMM'ye sunduğu "Kur'ân'ın Namazda Türkçe Okunmasına Dâir" makalesini ele alıp üzerinde tahlil yaptık.

Son olarak üçüncü bölümde de; İzmirli İsmail Hakkı'nın Meâni-i Kur'ân adlı meâli ile Kur'ân ilimlerine hitap eden diğer eserleri olan Tarih-i Kur'ân ve Tahlil-i Kur'ân'ı inceleyerek değerlendirme yaptık.

Bu çalışmamızın gerek ders aşamasında, gerekse tez aşamasında bana yol gösteren, desteklerini esirgemeyen, özellikle konunun seçimi, planlanması ve işlenişi sırasında bize yön veren başta danışman hocam sayın Prof.Dr. M. Sait ŞİMŞEK Bey olmak üzere, kıymetli hocam sayın Prof.Dr. F. Ahmet POLAT Bey'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Akif Yıldırım

Kayseri – 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1
A. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDEKİ FİKRÎ ARAYIŞLAR.....	2
B. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI’NIN YAŞADIĞI ÇEVREYE GENEL BİR BAKIŞ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI’NIN HAYATI ve ESERLERİNİN TANITIMI.....	10
A. HAYATI.....	10
1. Doğumu ve Ailesi.....	10
2. Çocukluğu, Öğrenimi ve Evliliği	11
3. İlmî ve İdarî Faaliyetleri	14
B. ESERLERİ ve TANITIMI.....	16
1. Kur’ân İlimlerine Dâir Eserleri	17
2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri	17

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI’NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve KUR’ÂN’IN NAMAZDA TÜRKÇE OKUNMASINA DAİR GÖRÜŞÜ.....	23
A. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI’NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ	23
B. TÜRKİYE’DE İLK MEÂL ÇALIŞMALARI	28
1. Kur’ân Tercümesi ve Gerekliği.....	28
2. Türkiye’de İlk Meâller ve Tarihçesi.....	31
C. İZMİRLİ’NİN KUR’ÂN’IN NAMAZDA TÜRKÇE OKUNMASINA DAİR GÖRÜŞÜ.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEÂNİ-İ KUR'ÂN'I ve KUR'ÂN İLİMLERİNE
DÂİR ESERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 45

A. MEÂNİ-İ KUR'ÂN.....45

1. Meâni-i Kur'ân'ın Baskı ve Şekil Olarak İncelenmesi49

1.1. İzmirli'nin Meâl Metnin Üzerine Koyduğu Çizgiler49

1.2. İzmirli'nin Meâl Metnin Arasına Koyduğu Yıldızlar (*).....50

1.3. İzmirli'nin Meâlindeki Sûrelerin Âyet Sayılarının Farklılığı.....51

1.4. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Âyetlerin Bölünmesi ve Birleştirilmesi53

1.5. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Ayetlerin Numaralandırılmasındaki Hatalar.....53

1.6. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Ayetleri Birleştirdiği Halde Âyetlerin Manasını
Vermemesi.....54

1.7. İzmirli'nin Meâlindeki Hurûf-u Mukattaaların Durumu.....55

2. İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân'da Uyguladığı Açıklama Metodu.....56

2.1. Meâni-i Kur'ân'da Âyetin Âyetle Tefsiri.....56

2.2. Meâni-i Kur'ân'da Tefsir Usûlüne Dâir Açıklamalar58

2.3. Meâni-i Kur'ân'da Arapça Gramere ve Belağata Dâir Açıklamalar.....60

2.4. Meâni-i Kur'ân'da Arap Âdetlerine Dâir Açıklamalar65

2.5. Meâni-i Kur'ân'da Sebebi Nüzule Dâir Açıklamalar67

2.6. Meâni-i Kur'ân'da Tercümede Dikkati Çeken Kelimeler.....69

2.7. Meâni-i Kur'ân'da Fıkhî Açıklamalar ve Mezheplerin Görüşleri70

2.8. Meâni-i Kur'ân'da Mânâda Tahsis72

2.9. Meâni-i Kur'ân'da Farklı Kıraatler ve Meâle Etkisi.....73

2.10. Meâni-i Kur'ân'da Allah'a Nisbet Edilen Fiiller74

2.11. Meâni-i Kur'ân'da Lafzatullah Kavramı.....75

2.12. Meâni-i Kur'ân'da Kaynak Vermeye Örnekler76

2.13. Meâni-i Kur'ân'da İzmirli'nin İhtiyaç Duyduğu Bazı Açıklamalar77

2.14. İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân'da Bazı Müfessirleri Eleştirmesi78

2.15. Meâni-i Kur'ân'da Türkçe'nin Tercümede Acizliğini İfadesi.....78

2.16. Meâni-i Kur'ân'ı Genel Olarak Değerlendirme.....79

B. MEÂNİ-İ KUR'ÂN'IN TERCÜMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....81

1. Fatiha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin İlk Sayfasının Tercüme Edilen Metin İle
Karşılaştırılması81

2. İzmirli'nin Tercüme Ettiği Orijinal Meâl'e Çeviride Uyulmaması83

3. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde Bulunmaması.....	84
4. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde Eksik Verilmesi ...	86
5. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde; Metne Sadık Kalınmadan Tercüme Edilmesi.....	88
6. Orijinal Metinde Olmayan Dipnotun Tercüme Edilen Metine Konulması	88
7. Tercümede Metin İlerledikçe Tercümedeki Metne Bağlılık Değişikliğe Uğraması	89
C. TARİH-İ KUR'ÂN.....	90
1. Kur'ân-ı Mübîn'in Nüzülü.....	92
2. Kur'ân-ı Mübîn'in Yazılması	92
3. Kur'ân-ı Mübîn'in Toplanması	93
4. Mushaf Tesmiyesi	94
5. Kur'ân-ı Mübîn'in İstinsâhı	94
6. Sûrelerin Tertîbi	95
7. Diğer Tertipler	95
8. Mushaf'a Nokta ve Hareke Vaz'ı	97
9. Hurûf-u Seb'a	98
10. Muhtelif Kıraatler	98
11. Kıraatin Yazısı.....	100
Değerlendirme:	100
D. TAHLÎL-İ KUR'ÂN	103
SONUÇ.....	110
BİBLİYOGRAFYA	112

GİRİŞ

1868 ve 1946 yılları arasında yaşayan İzmirli İsmail Hakkı, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerine tanıklık etmiş ve İslâmî ilimlerin birçok alanında değerli eserler vermiş bir ilim adamıdır.

Kelâm ve Felsefe alanındaki çalışmaları, günümüz araştırmacıları tarafından üzerinde yoğunlukla durulan çalışmalar olmasına karşın, Kur'ân ilimleri alanındaki çalışmaları üzerinde durulduğu söylenemez. Halbuki İzmirli İsmail Hakkı, Kur'ân ilimleriyle ilgili oldukça önemli eserleri de ilim mirasına bağışlamıştır. Özellikle Maâni-i Kur'ân ve Tarih-i Kur'ân adlı eserleri, Cumhuriyetin ilk dönem meâl ve Kur'ân Tarihi çalışmaları açısından önem arz etmektedir.

İşte bu şekilde önem arz eden eserleri incelemeye almadan önce, o eseri meydana getiren müellifimizin yaşadığı dönemi mercek altına alarak, eserlerinin dönemini ne kadar yansıttığını ve o eserlerin nasıl ortaya çıktığını göreceğiz.

İslâm dünyasında çağdaşlaşma akımı başlamadan önce, genel olarak İslâm düşüncesinde bir durgunluk görülmüş ve özellikle değişmekte olan toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde İslâm hukukunda ve İslâmî kurumlarda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Ancak değişik İslâm ülkelerindeki çağdaş gelişmeler önemli değişiklikler arz etmiştir.¹

Osmanlı idaresi ilk dönemlerdeki ilmî canlılığı devam ettirememesine rağmen, askerî başarılar ve sosyo-moral müesseselerle

¹ Fazlu'r-Rahman; *İslâm ve Çağdaşlık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s.99

gücünü kabul ettirmiş, Akdeniz ve Karadeniz’i içine alacak şekilde Orta Avrupa’ya kadar hâkimiyet kurmuştur.²

13. ve 14. yüzyıllardan sonra el yazmaların, şerhlerin ve şerhlere yapılan haşiyelerin yazıldığı bir devir başlamıştır. Genel anlamda birbirine benzer ve tekrardan ibaret olan bu eserlerin içinde nadiren özgün ve önemli çalışmalar bulunsa da genel bir taramada bunların içinden çoğunun özgün olmayan gereksiz teferruatlarla uğraşan yüzeysel eserler olduğu görülecektir. Eleştirmize muhatap olan eserler çoğunlukla Osmanlı ve Mısır kaynaklarıdır. Aynı dönemde İran’da ise özellikle felsefe alanında önemli yeniliklerin kaydedildiğini de belirtmek gerekir.³

A. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDEKİ FİKRÎ ARAYIŞLAR

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başları hem Batı hem de İslâm dünyasında uyanış ve yenilik hareketlerinin açıkça görüldüğü bir dönemdir. Bağımsız olsun olmasın İslâm coğrafyasındaki ülkeler, ilmî ve fikrî gelişmelerin etkisini arkasına alarak iç dinamiklerini harekete geçirmiş ve bir takım yenilikçi akımlarla modernleşme sürecine girmişlerdir.

Müslüman toplumlar; İngiliz sömürgesinde olan Hindistan ve Pakistan’da, Fransız ve İtalyan sömürgesi olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde millî ve manevî değerlerine dönmeye, istiklâl ve hürriyetlerini elde etmek için mücadele etmeye başladılar. Böylelikle Cemalettin Afgani (öl. 1897 / Afganistan), Muhammed Abduh (1849 – 1905 / Mısır), Abdulhamid b. Bâdis (1889 – 1941 / Cezayir), Hasan el-Benna (1906 – 1949 / Mısır), Muhammed İkbâl (1877 – 1938 / Pakistan), Mehmet Akif (1873 – 1936) gibi fikir adamları ulusların bağımsızlık ve uyanışlarına yön veren ve ürettikleri ideolojiyle öne çıkan insanlardır.

² Özervarlı, M.Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1998, s.27

³ Fazlu’r-Rahman; *İslâm ve Çağdaşlık*, s.101

H. Ziya Ülken'e göre, Türk düşüncesinin 19. yy.'da Batı kültürü ile temaslarının çoğalmasından dolayı Türk düşüncesi yeni bir devreye girmeye başlamıştır.⁴ Bununla beraber biliyoruz ki, Batı ile Osmanlı Devleti'nin teması ilk kez 16., 17., 18. ve 19. yy.larda olmamıştır. Bu temasların öncesi de vardır. Ancak Batı bir Hıristiyan toplumu, Osmanlı ise Müslüman bir toplumdur. Aralarındaki din, kültür farklılıkları bir de önceki Haçlı seferlerinin verdiği ön yargılar nedeni ile iki düşünce tarzı uzunca bir süre birbirine tesirsiz, birbiriyle uzlaşmaya çalışarak, fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamışlardır.⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu ayrışmaya, Haçlı seferlerinden kaynaklanan önyargılar ve iki toplum arasındaki büyük kültürel ve ahlâki farklar neden olmuştur. Bu yüzden 16. yy.dan 19. yy.a kadar Osmanlı'nın Batı'ya her yönelişi büyük tepkiler almıştır. Bir süre sonra ordunun içinde görüş ayrılığı oluşmuştur. Oluşan bu gurupları Batı'nın başarısını modernleşmede görenler ve bütün yabancı tesirleri (teknoloji de dahil) "gavur icadı" diyenler olarak ikiye ayırabiliriz.⁶

Batı, 1839 Tanzimat fermanıyla etkisini genişletmiş ve Rönesans'tan sonra Avrupa'da gelişen düşünce akımlarının Osmanlı toplumunda da yayılmasını sağlamıştır.⁷

II. Abdülhamit döneminde, Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, Fransız devrimini hazırlayan düşünürlerin fikirlerinden etkilenmelerine sebep olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerileme ve çökme problemini önlemek ve tedavi etmek için bir çare olarak görülmüştür. Aydın ve yönetici elit kadro, Avrupa'nın bilim ve teknolojide hızlı gelişme kaydetmesi sebebiyle yönünü batıya çevirmiştir. 1826'da Tıp Mektebi'nin, 1868'de Robert Koleji'nin eğitime başlaması, Batı tarzı eğitim anlayışını, dolayısıyla Garp düşüncesinin Türkiye'deki etkinliğini hızlandırmıştır.⁸

⁴ Ülken, Hilmî Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay, İstanbul, 1998, s.19

⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.19

⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.20

⁷ Öner, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Divan Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 1967, s.12

⁸ Çetinkaya, Bayram Ali, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.15

Meşrutiyet dönemindeki fikrî ve siyasî cereyanları, tarihçiler çoğunlukla üç kısma ayırmaktadır: Garpçılık, İslâmcılık, Türkçülük.⁹ Her üç akımın birleştiği bir nokta vardır ki o da Osmanlı Devleti'nin yıkılışını durdurmak ve Türk insanını yeni bir yaşantıya ve üstün refah seviyesine ulaştırmaktır. Fakat her birinin hedefe varış yolu farklıdır.¹⁰

Batılılaşma hareketinin Osmanlı Devleti içerisinde yoğun bir şekilde tartışıldığı dönem II. Meşrutiyet dönemidir. Böyle olmakla birlikte Batıcılık (batılılaşma) fikrî, temelleri olan bir siyasî hareket değildir. Tamamen düşüncede kalmış bir fikrî cereyandır. Batıcılar hiçbir zaman Batı ile siyasî bütünlük fikrîni ileri sürmemişlerdir. Sadece Osmanlı toplumunun geriye gidişini durdurmak için Batılılaşmanın gereğine inanmışlardır.¹¹

Batıcılık akımın temsilcilerine göre, Osmanlı Devleti'nin geri kalma sebebi yönetim olarak İslâm dinine bağlı olmasıydı. Bu durumdan kurtulup yükselmesi ve Batı modelinde uygar bir ülke olması ise, ancak İslâm'dan uzaklaşması ve batılı devletlerin yaşantısına dönmesiyle mümkün olabilecekti. Öyleyse ülkedeki tüm kurum ve kuruluşların hepsi Batı'dakilere benzer tarzda kurulmalıydı. Eğitim ve öğretimi, kültür ve sanatı, ahlak ve düşünce itibariyle batılılaşmak lazımdı. Abdullah Cevdet vb. aydınlar bu akımı temsil eden isimlerdir.¹²

İslâmcılık akımı ise İslâm'ı; inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hakim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla ortaya çıkmış bir akımdır. 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Yalnız şunu hemen belirtelim ki İslâmiyet'in, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana önemli ve belirleyici bir özelliği vardır. Burada bizim belirtmek istediğimiz İslâmiyet değil, İslâmcılık akımıdır ve bu akımın işlevleri İslâmiyet'ten farklı bir konumdadır. Bununla birlikte İslâmcılık akımının tam olarak ne zaman ortaya çıktığını da söylemek mümkün

⁹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.18

¹⁰ Hizmetli, Sabri, *İsmail Hakkı İzmirli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.XV

¹¹ Hanioglu, M. Şükrü, "Batılılaşma", DİA, İstanbul, 2001, V, 148

¹² Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.XV

gözükmemektedir. Sistemli bir ideoloji olarak ilk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen İslâmcılık, II. Abdülhamit döneminde faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiştir. Şöyle ki; İslâmcılık politikasıyla amaç; hem Balkanlardaki “Panslavizm”i etkisiz duruma sokmak, hem de içeride siyasal rakiplerinin halk içindeki gücünü kırmaktır.

Bu akımların arasında ülkedeki en güçlü söylem İslâmcılık hareketindeydi. Sultan II. Abdülhamit’in benimseyip uyguladığı politikadan ilham alıp destek gören bu hareket, Atatürk ilke ve inkılaplarının ülkede hâkim güç olmaya başlamasıyla zayıflamış ve rafa kaldırılmıştır.¹³

Türkçülük akımı diğer akımlardan daha geç ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi; Fransız ihtilalinden (1789) sonra Batılıların kışkırtmaları gösterilebilir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nde yaşayan etnik grupların ayrılmalarını önlemek amacıyla öncelikle öteki ideolojiler denenmiştir. Bu olmayınca Osmanlı devleti küçülmekten kurtulamamıştır. En son çare olarak Osmanlı’nın asıl etnik yapısını oluşturan Türklükle bu küçülmeye dur demek istemişlerdir. Türkçülük ideolojisini savunanlara göre; Devlet ancak dili, dini, soyu ve ülkesi bir olan topluma dayanarak ayakta durabilirdi. Bunun için Osmanlı Devleti’nde yaşayan Türklerin millet bilincine ulaşması gerektiğini savunuyorlardı. Aynı zamanda bu fikir Osmanlı’dan sonra yeni Türk Devletinin kurulmasında da esin kaynağı olmuştur.¹⁴

Namık Kemal, Ziya Gökalp, vb. münevverler, ülkede Türk milliyetçiliğinin egemen görüş olmasını savunuyordu. Genç Türkler – Jön Türkler, Genç Osmanlılar ve İttihad-Terakki Partisi mensuplarınca savunulup desteklenen ve hatta devletin resmi politikası yapılmak istenen bu düşünce, Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk tarafından uygulanma imkanı bulduysa da büyük engellerle karşılaştı ve zaman zaman cezalandırıldı. II. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün zamanında bu akım arka saflara devlet politikası dışına atıldı.¹⁵

¹³ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.XVI

¹⁴ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.15-17

¹⁵ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.XV-XVI

Anlaşıldığı üzere İzmirli, bu siyasî ve fikrî ideolojilerin en hızlı yaşandığı dönemde hayatının verimli yıllarını yaşayarak bu fikirlerden etkilenmiş, bu fikirlerin bir kısmını da tenkit etmiştir. O, bunlar içerisinde daha çok İslâmcılık akımı içerisinde yer alarak, bu doğrultuda fikirlerini beyan etmiştir.¹⁶

B. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI’NIN YAŞADIĞI ÇEVREYE GENEL BİR BAKIŞ

İzmirli İsmail Hakkı’nın yaşamış olduğu yani siyasal akımların ve fikirlerin hararetle tartışıldığı dönemde Osmanlı toplumu ahlâksal açıdan hayli bozulmuş bir vaziyetteydi. Ayrıca bu alandaki çözümlenin temel sebepleri arasında liyakatsiz devlet adamlarının ve yozlaşmış yöneticilerin göreve getirilmelerini gösterebiliriz. Bunun temel sebepleri olarak;

- a. Padişahın bizzat kamu işlerini denetlemekten vazgeçmesi, yönetim ile yönetilen arasındaki iletişim bağının kopması,
- b. Devlet yönetiminde çok önemli bir makam olan Sadaret makamının yozlaştırılması, devletin en önemli ve en büyük memuriyetlerinden birisi olan bu makama rüşvetle, iltimasla atama yapılması,
- c. Üst seviyedeki devlet adamlarının yolsuzluk, rüşvet, iltimas ve adam kayırma vb. gibi ahlâk dışı alışkanlıkları normal davranışa dönüşmesini söyleyebiliriz.¹⁷

O dönemde Osmanlı Devleti’ndeki bu bozulma, devletin en üst yöneticisinden en alt yöneticisine kadar inmiştir. Herkesin kendi adamını kollayıp işe alması, rüşvet karşılığı liyakatsiz kişilerin işe alınmaları devletin işlerinin aksamasına ve bozulmasına sebep olduğu gibi bu tür davranışlarla ahlâkî yozlaşmalar, sokaklara

¹⁶ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.XXIII

¹⁷ Erdem, Hüsameddin, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, Konya, 1994, sy.5, s.85.

kadar inmiştir.¹⁸ Hüsametdin Erdem bu devri anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: Doğruluk, dürüstlük, içtimai dayanışma, yüksek ideal ve ahlâkî fazilet artık devlet kapısında işe yaramaz hale gelmişti. Buna karşılık yalan, iftira, casusluk, gammazlık geçerlilik kazanmış, rüşvet ise her kapıyı açar anahtar olmuştu.¹⁹

Sosyal hayattaki en temel problem de kadın-erkek uyumsuzluğu, buna bağlı olarak da aile içi huzursuzluklardı. Bu devirde büyükşehir kadınlarının çoğu, her yönüyle, Avrupa taklitçisi ve hayranı olduğu halde; Anadolu kadını sıkıntı ve yokluklar içindeydi. Birisi karnını doyurma mücadelesi verirken, öteki lüksün şımarıklığı içinde hangisini seçeceğinin sıkıntısını çekmekteydi. Özellikle bu dönemde gayrimüslim unsurların başkaldırmaları, bankaları, demir yollarını, rıhtım, liman, inhisar maddeleri vb. gibi ekonomik unsurları ellerinde bulundurmaları, diledikleri gibi ahlâk bozucu, fesat ve fuhuş yuvalarını kurabilmeleri, oraların da müdavimlerinin özellikle Müslüman Türklerin olması, ahlâkın bozulmasında hızlandırıcı etkenlerden olmuştur. Aynı zamanda o dönemde yaşayan bazı radikal azınlıklar; asırlarca Osmanlı'da hilekârlığın, sahtekârlığın ve yalancılığın öncülüğünü yapmıştır. Özellikle de Rum, Yahudi, devşirme, mühtedî ve diğer azınlık unsurlar bu konuda başı çekmiştir. Toplumda ilk ahlâkî bozulma örnekleri bu azınlıklarda ortaya çıkmıştır; oradan da bazı devlet adamları vasıtasıyla Osmanlı'nın diğer kurumlarına taşınmış olduğu görülmektedir.²⁰ İfade ettiğimiz ahlakî alandaki bu bozulmalar fikrî çalkantıların artmasına neden olmuş, sorunu ve çözümü teşhis etmekten ziyade insanların uç noktalara doğru savrulmasına neden olmuştur.

Bu iki uç noktaya örnek olarak bir kısım düşünürler; “Batı'dan başka çıkar yol yoktur.” derken, diğerleri de “İnsan için her şey mukadderdir; insan kaderinin elinde sadece bir oyuncaktır, kadere yazıldığından başka bir istikamet kurmak için

¹⁸ Şeker, Ali, *İzmirli İsmail Hakkı'da Ahlak Felsefesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2006

¹⁹ Erdem, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, sy.5, s.86

²⁰ Erdem, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, sy.5, s.87-88

çarpınmak boşunadır” gibi düşüncelere saplanıp kalmışlardır.²¹ Bunu milli şairimiz Mehmet Akif şu dizelerle açıklamaktadır:

Kader denince ne anlardı hepsi, anladın a!..
Utanmadan yine kalkışma Hakk’a bühtana.
Tevekkülün hele manası hiç de öyle değil,
Yazık ki beyni örümcekli bir sürü cahil,
Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu,
Getirdiler, ne yapıp yaptılar bu hale onu.²²

Dönemin insanı dini yaşamak için değil, yaşamış olmak için yaşıyorlardı. Kur’ân-ı Kerim’i, Hadis-i Şerif’leri anlamak için değil, okumuş olmak için ya da sevap kazanmış olmak için okuyorlardı. Bu durum da insanı tembel yapıyor, uyuşturuyordu. Bu dönemdeki gelişmeleri ve ahlâki ilerlemeleri bitiren bir diğer sebep de muhafazakar kişilerin değişik düşüncelere ve zamanın getirdiği gelişmelere uyum sağlayamamalarıdır.²³

İzmirli dönemindeki âlimler ahlâkın bozulmaması ve dinî hislerin güçlenmesi için Kur’ân-ı Kerim’in sevilmesi gerektiği ve okunması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ancak Kur’ân’ı sadece sevmek ve okumak yetmez, onun manasını da anlamamız gerektiğini ve anladığımızı da hayatımıza tatbik etmemiz gerektiği hususlarını bizlere aktarırlar. 19. ve 20. yy.ın âlimleri ahlâkın korunmasında tesirli olan faktörlerden birinin de İslâm dinindeki terbiye esasları olduğunu ileri sürmektedirler. Bunun için ahlâk ve ahlâk dersleriyle ilgili meşrutiyetin ilanından sonra okul programlarına “Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye” adıyla bir ders konulmuştur. Bu dönem düşünürleri ahlâkın düzeltilmesinde en önemli diğer bir faktörün ise basın ve yayın organı olduğunu belirtirler. Bununla beraber iktisadî

²¹ Erdem, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, sy.5, s.89

²² Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Erhan Yayınları, İstanbul, 1999, s.303

²³ Erdem, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, sy.5, s.89

hayatın ahlâka etki ettiğini aynı zamanda iktisadi hayatın da iyi olması gerektiğini söylerler.²⁴

İzmirli İsmail Hakkı'nın yaşadığı dönemin; toplumsal, ahlakî ve idarî yapısını genel hatlarıyla izah etmeye çalıştık. Yozlaşmaya yüz tutmuş dönemin yapısını düzeltmek için İzmirli de bilim ve düşünce alanında birçok katkılarda bulunmuş ve değişik eserlerinde fikhî, kelâmî ve felsefî problemleri ele alıp çözümler önermiş ve önemli eserler telif etmiştir. İzmirli, özgün bir âlim olmasına rağmen bu, onun döneminden ve çevresinden tamamıyla bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Zira anadilde ibadetin imkânı hususundaki fetvaları ve Kur'ân'ı Türkçeye tercüme etmesi; onun dönemindeki yenilikçi düşüncelerden etkilendiğini, aynı zamanda çalışmasına 'terceme' demekten kaçınıp 'meal' ve 'meâni' gibi lafızlar kullanması İzmirli'nin geleneksel anlayıştan bağını koparmadığını bizlere göstermektedir.

²⁴ Erdem, "Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler", SÜİFD, sy.5, s.90-92

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN HAYATI ve ESERLERİNİN TANITIMI

A. HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet dönemi neslinin önde gelen ilim ve fikir adamlarından biri olan İzmirli İsmail Hakkı, 1868 yılında İzmir'de İkiçeşmelik mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası yedek Yüzbaşı İzmirli Hasan Efendi olup dedesi de İzmirli Çubukçu Hüseyin Efendi'dir.²⁵

Babası Hasan Efendi 1867'de Girit'e gittiğinde Kandiyeli Hafize Hanım ile evlenir. İsmail Hakkı'nın annesi Hafize Hanım, Hasan Efendi ile evlendiğinde bir çok Giritli gibi Türkçe bilmeyip Rumca konuşmaktaydı. Evlendikten sonra eşinden Türkçe konuşmayı yavaş yavaş öğrenmiştir. Kültürlü bir aileden gelen İzmirli'nin atalarının nereli olduğu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶

Hasan Efendi ile Hafize Hanımın evlenmesinden bir sene sonra 1868'de İzmirli İsmail Hakkı, İzmir'in İkiçeşmelik semti Kıratlı Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.²⁷

1878 Osmanlı –Rus savaşında yaralanan Yüzbaşı Hasan Efendi kaldırıldığı hastanede vefat etmiş, Edirne'ye defnedilmiştir. Hasan Efendi'nin ölmesi üzerine,

²⁵ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.51

²⁶ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.51

²⁷ İzmirli, Celaleddin, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jubilesi ve Vefatı*, Hilmî Kitabevi, İstanbul, 1946, s.5

devlet onun ailesine beş mecrediye maaş bağlanmış, Edirne'deki Hasan Ağa Camii, Yüzbaşı Hasan Efendi adına inşa edilmiştir.²⁸

İzmirli İsmail Hakkı, babasının ölümü üzerine mali sıkıntıya düşmüştür. Çalışarak okumak zorunda kalan İzmirli, sarık sarmış, saraççılık yapmış ve ailesinin geçimini de yardım etmiştir.²⁹

2. Çocukluğu, Öğrenimi ve Evliliği

Çocukluk ve gençlik yıllarını İzmir'de geçiren İzmirli, ilk eğitimini babası Hasan Efendi'den almıştır. Okumaya çok hevesli olan İzmirli, boş zamanlarını oyun oynamayla değil çocukları toplayıp ders okutmakla geçirmiştir.³⁰ Çok kısa zamanda okuma yazma öğrenen İsmail Hakkı, bir yandan okula giderken diğer yandan babasının amcası olan Âma Hafız'dan da Kur'ân ve Tecvit dersleri almıştır.³¹

Kısa zamanda Kur'ân'ı ezberleyip hafız olan İzmirli, ilkokulu bitirince tahsiline İkiçeşmelik'teki Rüşdiye Mektebinde devam etmiştir. Burada medrese eğitim metodu üzerine İslâmî ilimleri tahsil etmiş ve aynı dönemde Kamil Efendi adındaki bir hocadan ayrıca Farsça dersleri almıştır. Bu arada Şazeli Tarikatı'ndan da icazetname almıştır.³² Lise öğrenimi sırasında İzmirli, İzmir'de yaşayan bir Yahudi'den karşılığında Türkçe öğreterek Fransızca öğrenmiştir. Annesinden de Rumca ve Latince öğrenen İsmail Hakkı, çok iyi derecede Arapça da bilmekteydi.³³

Lise-Rüşdiye öğrenimini İzmir'de tamamlayan İsmail Hakkı, yüksek öğrenim yapmak üzere İstanbul'a gelmiş, 1892 yılında İstanbul Yüksek Öğretmen Okuluna (Daru'l-Muallimîn-i Âlî) girmiştir. Burada hem İslâmî ilimleri öğrenmiş hem de formasyon dersleri okumuştur. Ayrıca Ahmed Hulusi Efendi'den de özel edebiyat dersleri alarak dinî ilimlerin yanısıra, Fars, Arap ve Türk Edebiyatı alanlarında

²⁸ Hizmetli, Sabri, “İsmail Hakkı İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı”, Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, Ankara, 1983, sy.18, s.22

²⁹ Hizmetli, İsmail Hakkı İzmirli, s.2

³⁰ İzmirli, İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı, s.5

³¹ Hizmetli, İsmail Hakkı İzmirli, s.4

³² Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.281

³³ Hizmetli, İsmail Hakkı İzmirli, s.4

kendini yetiştirmiştir. Zaten o, Rüştiye öğrenimini bitirdikten sonra İzmir'de belli bir süre Fars dili ve edebiyatı öğretmenliği yapmıştır.³⁴

İsmail Hakkı İzmirli, yeni açılmış olan İstanbul Yüksek Öğretmen okulunda (Daru'l-Muallimîn-i Âlî) öğrenimini sürdürürken birtakım tanınmış ilim adamlarından da özel dersler almıştır. O dönemin ünlü müderrislerinden Şakir Efendi'nin Yavuz Selim Camiindeki hadis derslerine devam etmiş ve ondan icazet almıştır.³⁵ Ayrıca, bir başka okulda Astronomi öğrenen İzmirli 1894 yılında Yüksek Öğretmen Okulunu birincilikle bitirmiştir.³⁶

İsmail Hakkı, çok iyi bir eğitim-öğretim görmüştür. Mektep ile medresenin birlikte bulunduğu bir devirde yaşaması, onun hem dini ilimleri hem de mektep programında yer alan ilimleri aynı anda okumasını sağlamıştır. Sultan Selim Medresesi ve benzeri klasik öğretim müesseselerinde gelenekçi İslâmî ilim ve kültürle ilgili dersler okuyan İzmirli, özellikle yüksek öğretmen okulunda Batı felsefesi ve mantığı, sosyoloji, psikoloji ve benzeri dersleri etüt etme imkânı bulmuştur. Netice itibariyle onun elde ettiği kültür, öğrendiği ilim, mektep ile medrese, eski ile yeni, klasik ile çağdaş arasındaki bir bağ veya köprü özelliği taşımaktadır.³⁷

Osmanlı devletinin klasik medrese öğretimi onu İslâmî ilimlerle yüz yüze getirirken, o devirde mektep programına sokulan ve canlı şekilde yürütülen Batılılaşma ve Çağdaşlaşma faaliyetleri ile buluşmasını sağladı.³⁸

İzmirli, 1897 yılında İstanbul'da Mercan Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı sırada Süleyman Necati Bey'in kızı Nuriye Hanımla evlenmiştir. 29 yaşında evlenen İsmail Hakkı'nın Nuriye Hanım'dan üç erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunların en büyüğü Celaleddin, ikincisi daha sonra tıp doktoru Necmettin, en küçüğü ise on günlük iken ölen Nurettin'dir.

³⁴ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.4

³⁵ Birinci, Ali, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, İstanbul, 2001, XXIII, 530

³⁶ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1987, II, 91; ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.281-282

³⁷ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.6

³⁸ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.7

İsmail Hakkı'nın Nuriye Hanımla evliliği eşinin veremden vefat etmesi sebebiyle on iki yıl (1896 – 1908) kadar sürdü.³⁹ İzmirli, Konya'da olduğundan eşinin cenazesine katılamadı. Nuriye Hanım'ın ölümünden dokuz ay sonra Aziz Efendi'nin kızı Kadriye Hanımla evlendi. İzmirli'nin Kadriye Hanım'dan 1912'de Hayrettin adında tek çocuğu oldu.⁴⁰ İzmirli, severek evlendiği Kadriye Hanımla mutlu olamamış ve bu durumu ifade etmek için de bir beyit yazmıştır.⁴¹

‘Çünkü vakfeylemezdim ciheti aşka tenin

Mütevelli kızı sevmek ne vazifendi senin’

İsmail Hakkı, çocuklarının eğitimi için iyi imkanlar sunmuştur. 1898'de doğan en büyük oğlu Celaleddin İzmirli; ortaokul, lise ve yüksek okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra 1974 yılında İstanbul'da ölmüştür. Necmeddin adındaki ikinci oğlu ise 1898'de doğmuştur fakat hangi tarihte vefat ettiği tam olarak bilinmemektedir. 1910'da İstanbul'da doğan en küçük oğlu Hayrettin, İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bazı okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'na geçti. Daha sonra da çeşitli devlet kurumlarında da görev yapmıştır.⁴²

İzmirli, 1940 yılında yakalandığı diyabetik hastalığı hariç 78 yıllık ömrünün son yıllarına kadar herhangi bir hastalığa yakalanmadı. Hayatının son yıllarını Ankara'da oğlu Hayrettin'in yanında geçirdi. Çeşitli kongrelere katılarak, konferanslar vererek ve makaleler yazarak vaktini değerlendirmeye çalıştı. İsmail Hakkı İzmirli, 31 Ocak 1946 yılında Ankara'da vefat etti. Cenazesi 2 Şubat 1946'da Hacı Bayram Camii'nde kılınan namazdan sonra Cebeci Asri Mezarlığı'nda toprağa verildi. Cenazesine çok sayıda insan katıldı. Çeşitli gazete ve dergilerde onunla ilgili yazılar yazıldı. 78 yaşında ölen İzmirli, Cebeci Asri Mezarlığı'nda 149 nolu kabirde metfundur.⁴³

³⁹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.52

⁴⁰ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.2

⁴¹ İzmirli, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.11

⁴² Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.3

⁴³ İzmirli, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.13

3. İlmî ve İdarî Faaliyetleri

İzmirli, 1897'de yüksek tahsilini tamamladıktan sonra Mercan Lisesi'nde öğretmen olmuştur. O, daha öncede lise öğreniminin ardından İzmir'de kısa süre Farsça öğretmenliği yapmıştır. Yüksek Öğretmen Okulunu birincilikle bitirmesi, Maarif Nazırı(Milli Eğitim Bakanı) Zühtü Paşa'nın kendisine ilgi göstermesine ve destek vermesine sebep olmuştur. Zühtü Paşa onu Mercan Lisesi'nde öğretmen olarak alıyordu. Din dersi, Tarih ve Ahlak Dersleri öğretmeni olarak tayin etmiştir. Kısa süre sonra Yüksek Maliye Okulu'nda, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin yerine Fıkıh muallimi olarak tayin olmuştur. İzmirli ayrıca Zühtü Paşa'nın çocuklarına özel dersler verdiği gibi, daha sonrada Emrullah Efendi'nin çocuklarının da hususi muallimi oldu.⁴⁴

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra 1911'de Emrullah Efendi Maarif Nazırı olunca onun yerine Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe, Hukuk Fakültesi'nde Fıkıh Usulü, sonradan Medresetü'l-Mütehassisin'de Felsefe ve 1915'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde İslâm Felsefesi Tarihi müderrisliği yapmıştır. 1933 yılında bulunduğu fakültede İslâm Felsefesi alanında Ordinaryüs Profesör olarak emekli olmuştur.⁴⁵

Meslek hayatını çok yoğun biçimde geçiren İzmirli İsmail Hakkı, birçok cemiyet ve teşekkülde faaliyette bulunmuş, dönemin hemen hemen bütün ilmî komisyonlarında yer almıştır. Dârüşşafaka'da görev yaparken Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'de çalışmış, Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği Dozy'nin Târîh-i İslâmiyyet⁴⁶ adlı kitabı hakkında bir rapor hazırlamak üzere Maarif Nezâreti tarafından kurulan komisyonda bulunmuştur. Ayrıca Tedkîk-i Kütüb, Ulûm-i Dîniyye ve Arabiyye ve Ahlâkiyye gibi komisyonlarda çalışmış, Mehmed Zihni

⁴⁴ Hizmetli, "İsmail Hakkı İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı", Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, sy.18, s.24

⁴⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.282

⁴⁶ Fransız yazar Reinhardt Pieter Anne Dozy'nin 'Essai sur l'Histoire de l'Islamisme' orjinal adıyla 19. yüzyılın ortalarında yazdığı kitabı, 'İslâm Tarihi' başlığıyla, Gri Yayınevi tarafından ilk baskısı 2006'da yayımlanmıştır.

Efendi'nin vefatı üzerine onun yerine Meclis-i Maârif üyeliğine getirilmîş ve Cemiyet-i Sûfiyye'de görev almıştır. Öte yandan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye derslerinde terimler arasında birlik sağlamak üzere 1915'te kurulan ve kelâm ilmînin çağın ihtiyaçlarına göre yeniden ele alınıp şekillendirilmesi amacıyla kurulan komisyonun başkanlığını yapmıştır. İzmirli, Türk Tarih Kurumu yedek üyeliği ve Paris'teki Milletlerarası İlimler Akademisi Türk grubu üyeliğinde de bulunmuştur.⁴⁷

İlmî çalışmaları ve idarî hizmetlerinden dolayı İzmirli'ye Dârülmualimîn-i Âliye'de birçok rütbe ve nişan verilmiştir. Ayrıca Fransa tarafından akademi nişanına lâyük görüldüğü gibi maarif çalışmalarına yaptığı hizmetlerinden ötürü kendisine önce ikinci, ardından birinci rütbeden Maarif nişanları verilmiştir.⁴⁸

İzmirli'nin siyasetle uğraştığı bilinmemekle birlikte Mehmed Akif (Ersoy) gibi o da Meşrutiyet'in ilk günlerinin havası içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydolmuş, Meşrutiyet idaresinin üstünlüklerini halka anlatmak üzere 1909 Ekiminde Kayseri ve Konya'ya gitmiştir. Aynı yıl cemiyetin Şehzadebaşı'ndaki İlmiye Kulübü'nde medrese talebelerine verilen konferanslara Mûsâ Kâzım, Bursalı Mehmed Tâhir ve Mehmed Akif'le birlikte katılmıştır. Son derece nazik bir kişi olan İzmirli'nin dinî konularda sorumsuz kimselere karşı zaman zaman sertleştiği nakledilir. Nitekim Balkan Harbi'nden sonra İstanbul'da ortaya çıkan ve "kavm-i cedîd" fikrini yaymaya çalışan Ubeydullah Efgânî'ye bu tür çıkışlar yapmıştır.⁴⁹

Titiz bir kitap arayıcısı ve okuyucusu olan İzmirli Türkçe, Arapça ve Fransızca kitaplardan oluşan kütüphanesini Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfetmiştir. 275 yazma⁵⁰ ve 4110 matbu kitaptan oluşan kütüphane daha sonra oğlu Celâleddin İzmirli'nin kattığı kitaplarla zenginleşmiştir. Oğlu Celâleddin İzmirli; eserinde, İzmirli İsmail Hakkı'nın, kitaplarını Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfetmesinden sonra hala günün belli kısmını kitaplarını okuyarak geçirdiğini nakleder.⁵¹

⁴⁷ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁴⁸ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁴⁹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁵⁰ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁵¹ İzmirli, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.17

Kütüphane, bilhassa İzmirli'nin basılmamış eserlerinin nüshalarını ihtiva etmesi ve düşüncesinin kaynaklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

B. ESERLERİ ve TANITIMI

İzmirli'nin yetiştiği ortam ve bu ortamın özelliği (Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin başlangıcı olması, geleneksel eğitim ve modern eğitim sistemi) eserlerine de yansımıştır. Eserlerinin önemli bir bölümü, yeni gayelere ve müfredata yönelik tedrisatta bulunan medrese ve mektebin ihtiyacına cevap vermek için yazılmış ders kitabı mahiyetindedir.⁵²

İzmirli İsmail Hakkı, eserleri itibariyle çok zengindir. Basılı elli beş eseri, basılmamışlarla birlikte yüzü bulmaktadır. Gazete ve dergilerde kaleme aldığı yazılar bunun dışındadır.⁵³

İzmirli'nin kaleme aldığı eserlerin büyük çoğunluğu Arap harfi karakterindeki Türkçe'yle yazılmıştır, eserlerinin Latin karakterdeki Türkçe harflerle yazılanları ise diğerlerine göre azdır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra alfabe inkılabının yapılması, İzmirli'nin kitaplarının önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Yeni kuşakların, yüzyıllar boyunca yazılan ve konuşulan Osmanlıca'yı okuyup yazamaması onun eserlerinin yeterince tanınmasını engellemiştir.⁵⁴

İzmirli; Kur'ân, hadis, fıkıh, kelâm, ilm-i hilaf, tasavvuf, İslâm tarihi, dinler tarihi, İslâm felsefesi, felsefe, mantık ve ahlak gibi alanlarda çok eser vermiştir. Ancak eserlerinin çoğu basılmamıştır. Basılmış ve basılmamış eserlerinin tümünü Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlamış ve bu eserler kendi adını taşıyan seksiyonda (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da) bulunmaktadır.⁵⁵

İzmirli, eserlerine bir mukaddime ile başlamayı gelenek haline getiren âlimlerimizdendir. Her kitabının sonunda da bir sonuç bölümü bulunur. Bazen her

⁵² Hizmetli, "İsmail Hakkı İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı", s.48

⁵³ İzmirli, , *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.18

⁵⁴ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.10

⁵⁵ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.11

bölümü kendi içinde değerlendirir bazen de hiçbir sonuç değerlendirmesi yapmaz. Yine o, bir konuyu ele alırken önbilgiler verir, kaynaklarını belirtir ve sınırlarını gösterir. Bu bakımdan eserleri, planlı ve metodiktir.⁵⁶

Daha ziyade nakilci bir yazar olan İzmirli, kitaplarında yer alan malumatın analiz ve sentezini yapmaktan çok, genel bilgiler vermeye özen göstermiştir. Kitapları arasında klasik, genel kültür kaynağı ve açıklamaya ihtiyaç duyan muhtasar bilgileri ihtiva edenler olduğu gibi, 20. yy. Türkiye'si için yeni ve orijinal bilgiler içerenleri de vardır.

İzmirli İsmail Hakkı'nın eserlerini aşağıdaki bölümlere şekliyle sunacağız.

1. Kur'ân İlimlerine Dâir Eserleri

a) Meâni-i Kur'ân: Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercemesi, Ayât-ı Kerime'nin Mebdeleri, Şerh ve İzahları: II cild.⁵⁷ Bu eser daha sonra "Türkçe Kur'ân-ı Kerim Tercümesi" ismiyle 1932'de; "Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı" adıyla 1977'de tekrar yayımlanmıştır.⁵⁸

b) Tarih-i Kur'ân: Meâlin sonuna ilave edilen bir risale olup, 1927'de Meânî-i Kur'ân ile birlikte basılmıştır. Sonradan Celalettin İzmirli'nin takdim yazısıyla birlikte 1956'da yeniden yayımlanmıştır.⁵⁹

c) Tahlil-i Kur'ân: Basılmamıştır.⁶⁰

2. Diğer İlimlere Dâir Eserleri

2.1. Hadis İlimine Dâir Eserleri

a) Tarih-i Hadîs: 1921'de İstanbul'da hazırlanan eser, Darü'l-Fünûn'da verdiği ders notlarıdır.⁶¹ Basılmamıştır.⁶²

⁵⁶ Hizmetli, "İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmî Şahsiyeti", s.5-6

⁵⁷ İlk basımı 1343/1927'de İstanbul'da yapılmıştır.

⁵⁸ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.11

⁵⁹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁶⁰ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.11

⁶¹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

b) Mevzu Hadisler: Basılmamış olan bu eser, 106 varak olup, Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da, 357, 297 ve 3-9435 numaralarda bulunmaktadır.⁶³

c) Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehadîs Hakkında: İzmirli İsmail Hakkı ile Şeyh Saffet arasında ahlâk ve tasavvuf kitaplarında yer alan hadislerin sıhhati konusunda cereyan eden tartışmaların bulunduğu bu basılmamış eser,⁶⁴ 103 varak olup, Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 9435 ve ayrıca Yazma Bağışlar bölümü 537 numarada kayıtlıdır.⁶⁵

d) Binbir Hadis:Dârülfünun'da okuttuğu hadis metinlerinden ibarettir.⁶⁶

e) Mustasvife Sözlere mi Tasavvufun Zaferleri mı? Hakkın Zaferleri: Şeyh Saffet'in (Yetkin) Tasavvufun Zaferleri adlı kitabına yazılmış reddiye olup tasavvufî kaynaklarda hadis olarak nakledilen ifadelerin çoğunun aslında tasavvuf büyüklerine ait sözlerden ibaret olduğunu örneklerle göstermektedir.⁶⁷

2.2. Kelâm İlmine Dâir Eserleri

a) Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme: Kelâm ilmîne giriş mahiyetindeki eserin ilk bölümünde bu ilmîn ortaya çıkışı, dönemleri ve metodu ele alınmakta, diğer bölümde ise kısaca itikadî İslâm mezhepleri tanıtılmaktadır.⁶⁸ İstanbul'da 1917 yılında Evkafı İslâmiyet Matbaası tarafından basılmıştır.

b) Yeni İlm-i Kelâm: Kelâm ilmînin zamanın ihtiyaçlarına göre yeni bir metotla ele alınması amacıyla telif edilmıştır. Eserin giriş kısmı ile ilâhiyyât konularını ihtiva eden ilk bölümü yazılmış, ikinci bölüm ve sonuç kısmı eksik kalmıştır. Kitap Sabrı Hizmetli tarafından da yayımlanmıştır (Ankara-1981).⁶⁹

⁶² Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.57

⁶³ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.11

⁶⁴ Birinci, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, XXIII, 531

⁶⁵ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.11

⁶⁶ Birinci, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, XXIII, 531

⁶⁷ Birinci, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, XXIII, 531

⁶⁸ Birinci, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, XXIII, 531

⁶⁹ Birinci, "*İzmirli İsmail Hakkı*", DİA, XXIII, 531

c) Mülâhhas İlm-i Tevhîd: Maarif Vekâleti tarafından sultanîlerin dokuzuncu sınıfları için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.

d) el-Cevâbü's-Sedîd fî Beyânî Dini't-Tevhîd: Anglikan kilisesinin, İslâm dininin mahiyetini ve zamanımızın problemlerini çözüm önerilerini öğrenmek maksadıyla düzenlediği soruların cevaplandırılması talebiyle şeyhülislâmlık makamına yaptığı başvuru üzerine kaleme alınmış ve resmî makamlarca Londra'ya gönderilmıştır. Kitap ayrıca, Anglikan Kilisesine Cevap adıyla sadeleştirilerek basılmıştır.⁷⁰

e) el-Furkan Beyne't-Tevfik ve'l-Hızlân: Meclis-i Maârif âzası ve Mâbeyn-i Hümâyun mütercimi Sabuncuzâde Louis'nin İslâm'daki oruç ibadetinin gereksizliği, Kur'ân'daki hurûf-u mukattaanın anlamsızlığı ve mezhep ihtilâflarının zararlarıyla ilgili bir makalesine reddiyedir.⁷¹ Basılmamış olan doksan sekiz varaklık bu eser Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 3761 numaradadır.⁷²

f) İlm-i Kelâm Sualleri: On beş varaklık bu eser Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 3731/1 numaradadır.⁷³

g) Tasnifu'l-Ulum: Basılmamış olan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 3759 numaradadır.⁷⁴

h) Risalât et-Teselsül: Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 3741/8 numaradadır.⁷⁵

2.3. Fıkıh İlmine Dâir Eserleri

a) Hikmet-i Teşrîf: (İstanbul 1328). Dört bölüm olarak tasarlanan kitabın sadece, hikmet kavramının felsefedeki yerini ve diğer ilimlerle ilişkisini ele alan

⁷⁰ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁷¹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁷² Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.59

⁷³ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.14

⁷⁴ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.14

⁷⁵ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.58

mukaddime kısmı yazılabilmıştır.⁷⁶ 1912, 1916 ve 1930'da çeşitli baskıları yapılmıştır.⁷⁷

b) Usûl-i Fıkıh Dersleri: Daha çok hüsün ve kubuh konusunun işlendiği Darülfünun ders notlarıdır.

c) Usûl-i Fıkıh: Fıkıh usulü terimlerinin kısaca açıklandığı küçük bir risaledir.⁷⁸

d) İlm-i Hilaf: Üç cilt halinde yazılması planlanan eserin hilaf ilmînin tarifi, önemi ve konularını içeren mukaddime kısmı ile fikhî istinbat, delil ve ahkâmındaki ihtilâfların işlendiği ilk bölümü yayımlanmıştır.⁷⁹

e) el-'Înâye fî Şerhi'l-Bidâye. İbn Rüşd'ün Bidâye-tü'l-müctehid adlı fıkha Dâir eserinin mukaddime kısmının şerhi olup Arapça'dır.⁸⁰

f) Kitabü'l-İfta ve'l-Kaza

g) Fıkıh Tarihi

h) Müslüman Türk Hukuku ve Dini⁸¹

i) Gına'nın Cevazı: Basılmamıştır.⁸²

2.4. Felsefe ve Mantık İlimlerine Dâir Eserleri

a) Miyârü'l-Ulûm.

b) Mantık-ı Tatbikî veya Fenn-i Esâlib.

c) Muhtasar Felsefe-i Ülâ.

d) Arap Felsefesi: Kindî'nin felsefesine Dâirdir.

⁷⁶ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁷⁷ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.58

⁷⁸ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁷⁹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁸⁰ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁸¹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.58

⁸² Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.12

e) Fenn-i Menâhic.

f) Felsefe Dersleri: Dârü'l-Fünun'daki dersler için mantık konularıyla ilgili olarak felsefeye giriş mahiyetinde hazırlanmıştır.

g) Felsefe-Hikmet: Ruh konusunu ele almaktadır.

h) Müslüman-Türk Filozofları.

i) İhvân-ı Safa Felsefesi: Celâleddin İzmirli tarafından sadeleştirilip bazı ilâvelerle birlikte basılmıştır. (Ankara-1949)

j) İslâm'da İlk Tercüme: Emevîler ve Abbasîler devrinde Yunanca, Süryânîce ve Farsça'dan yapılan tercüme hakkında.

k) Felsefe-i İslâmiyye Târîhi: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda çıkan yazılarından derlenen eser Abbas el-Azzâvî tarafından Feylesûfü'l-Arab Ya'küb b. İshâk el-Kindî adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (Bağdad 1963).⁸³

l) Şeyhü'l-Etibbâ Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyâ er-Râzî.

m) İslâm Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese: Süleyman Hayri Bolay tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (Ankara 1973).⁸⁴

n) el-İnaye fi Şerhi'l-Bidaye: Basılmayan bu eser elli varak olup Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Seksiyonun'da 3759 numaradadır.⁸⁵

o) Bidayetü'i-Müctehid Mukaddimesi Şerhi.

p) Risale-i Hudus-ü Alem.

İzmirli'nin belirtilen bu kitaplarının yanında İstanbul Üniversitesi İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Dergilerinde, İslâm-Türk Ansiklopedisi'nde, Sırat- Müstakîm, Sebülü'r-Reşat, Ceride-i İlmiye vb. dergilerde, İkdâm, Tasvir, Ulus gibi gazetelerde çok sayıda makale yayımlamıştır. Çeşitli konferanslarda sunduğu konferansları da

⁸³ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁸⁴ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

⁸⁵ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.13

bulunan yazar, Mihrab ve Selamet dergilerinde de yazılar yazmıştır.⁸⁶

⁸⁶ Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, s.15

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve KUR'ÂN'IN NAMAZDA TÜRKÇE OKUNMASINA DAİR GÖRÜŞÜ

A. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ

İzmirli İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin 'gelenekçi eğitim-öğretim' anlayışından Batı tarzında 'çağdaş-modern eğitim sistemine' geçiş döneminde öğrenim görmüş ve öğretmenlik yapmıştır. Eserlerinin önemli bir bölümünü de 'hilafetten / saltanattan cumhuriyet'e geçiş döneminde kaleme almıştır.

İzmirli'nin hakkında söylenenlerin, kişiliği ve eserleriyle ilgili değerlendirmelerin bazen birbirinden farklılık arz etmesi, onun gelenek ve modern arasında yol izlemesinden, eserlerine yeni anlayış ve metoda dayanan bir takım konular sokmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı çevrelerce yaşadığı devrin Gazali'si ve İmam-ı Azam'ı, bazılarınca İbn Teymiye'nin temsilcisi ve taklitçisi, bazı çevrelerce modernist veya reformist gösterilmesi bunun açık ifadesidir.⁸⁷ Yine onu anlatan bazı kimseler onun; 'Kadın-erkek eşitliğine ve batılılaşmaya karşı çıkıp, seriata bağlı bir toplum anlayışını savunan bir yazar' olduğu kanaatindedir.⁸⁸

Hem medrese hem de mektepte okuması onun birçok dalda eğitim ve öğretimden geçmesini sağlamış ve bundan dolayı farklı sahalarda kalem oynatmıştır. Dil bilgisi güçlü olan İzmirli, Arapça ve Farsça'yı okuyup yazıyordu. Fransızca'ya ise aşinalığı vardı.⁸⁹ Sabri Hizmetli bunlara Yunanca, Latince ve Rusça'yı da eklemektedir.⁹⁰ 1896 yılında Arapça ve Fransızca kitapları muayene memurluğuna tayin olması,⁹¹ onun aslında Fransızca'yı kitapları kontrol edecek kadar iyi bildiğini

⁸⁷ Hizmetli, "İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmî Şahsiyeti", s.3.

⁸⁸ Ana Britannica, 'İzmirli', XII, 182

⁸⁹ Birinci, Ali, "Hafız İsmail Hakkı'nın (İzmirli) Teracimi Ahvali", Kebikeç Dergisi, Ankara, 1996, sy.4, s.185

⁹⁰ Hizmetli, İsmail Hakkı İzmirli, s.77

⁹¹ Birinci, "Hafız İsmail Hakkı'nın (İzmirli) Teracimi Ahvali", Kebikeç Dergisi, sy.4, s.186

göstermektedir. Bu derecedeki Fransızca bilgisi, onun modern felsefe akımlarıyla iletişim kurmasına ve eserlerinde bunlara yer vermesine neden olmuştur.⁹²

İzmirli İsmail Hakkı, ilim anlayışını ve uyguladığı metodu açıklarken ilke olarak Hz. Peygamber dışında kimseyi günahsız ve hatasız kabul etmediğini belirtmiş, eski âlimlerin görüşlerine değer vermekle birlikte kişileri veya ekolleri körü körüne taklit etmeden gerçeğe ulaşmaya çalıştığını söylemiştir. İzmirli, bilhassa iyi bir nakilci olmakla övünmüş, nakillerde tahrife ve yanlış anlamaya meydan vermeme, delile dayanmayan bir fikrî kendine mal etmeme konusunda titiz davranmıştır. Müslümanlara yönelik sapıklık ve küfür suçlamaları yapmaktan kaçınmakla birlikte dinî emir ve yasakları hafife alanlara muhalefet etmekten de geri durmamıştır. Düşünce çizgisi hakkında ise İzmirli, Selef âlimlerine büyük bir saygı duyduğunu, yararlandığı İslâm düşünürleri arasında Gazâlî'nin başta geldiğini kaydetmiştir.⁹³

İzmirli, öncelikle Müslümanların Avrupa milletleri karşısında ezik durumda bulunmasının en büyük sebebi olan medrese ilimlerindeki donukluğu, tıkanıklığı ve günün ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği sezmiş ve çalışmalarını bu aksaklıklar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda, bu ilimlerdeki aksaklıkları gidermek için günün yeniliklerini, ilerlemelerini ve verilerini göz önüne alacak bir metot değişikliğinin şart olduğuna kanaat getirmiştir.⁹⁴

İzmirli'ye göre İslâm, akıl ve tefekkür dinidir. İslâm'da akıl ve nakil uygunluğu vardır. Akıl, dinden; din de akıldan ayrı değildir. Çünkü İslâm ulûhiyet ve risaleti akıl ile ispat etmektedir.⁹⁵

İzmirli, mezhepler ve tarikatlar üstü bir İslâm anlayışına sahiptir. O, bu konudaki metodunu şöyle açıklar: “Hanbeli de değilim Eş'ari de. Hakk taraftarıyım. Her nerede bir hakikat kokusu alırsam hemen ona el atarım. ‘Hak, uyulmaya en layık

⁹² Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.282

⁹³ Birinci, “*İzmirli İsmail Hakkı*”, DİA, XXIII, 531

⁹⁴ Baloğlu, Bülent, “*İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeni İlm-i Kelâm Anlayışı*”, İzmirli İsmail Hakkı (Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, s.95-96

⁹⁵ Karadeniz, Osman, “*İzmirli'nin Din-Hikmet Anlayışı ve Din-i İslâm ve Din-i Tabii*”, İzmirli İsmail Hakkı (Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, s.90.

olandır⁹⁶ sözü düsturumdur. İslâm âlimlerinden her kimin sözünde delile dayalı bir gerçek görürsem, yine delille birlikte ona uyarım. Bir söz ve görüşü delilsiz kabul etmem.”⁹⁷

İzmirli, İslâm’ı doğrudan kaynağından alma taraftarıdır. Dinde hürriyet ve iradenin egemen olması gerektiğini söyler. Böyle serbest düşünce sahibi olmasını da şöyle açıklar: “Ancak ve ancak İslâm’a mensubum. Yalnızca Hz. Muhammed’in yolundayım. İster filozof ve sufi, isterse selefi ve kelâmcı olsun hiçbir görüş sahibini ulu orta reddetmem. İnsanların sözlerini eleştiririm, gerçek olanını seçer alırım. Her zaman aldığım söz ve görüş Hz. Peygamber’in söz ve görüşüdür. Yalnızca o yüce Peygamber’in ümmetiyim. O’nun savunucusuyum. Bununla birlikte Hz. Peygamber’e atfedilen bir söz ve görüşün ona ait olup olmadığını araştırırım. O’nun sözü olduğu belli olunca kalbim huzura kavuşur. Sözündeki amacı da anlarsam aklımın söylediklerini bir tarafa bırakarak onu kabul ederim. ‘Aklı, Hz. Peygamber’in yoluna feda et’ mısrasını okurum.”⁹⁸

İsmail Hakkı İzmirli, yararlandığı kaynağı eserlerinde bazen zikreder bazen zikretmez. Eğer fikrîn kaynağını zikretmiyorsa onu artık kendi malı yapmıştır.⁹⁹

İzmirli, fikhî herhangi bir meseleyi açıklarken ve bir hadise ile ilgili hükmü ortaya koyarken şöyle bir metot uygulamaktadır: Öncelikle şer’i hükmün asıl kaynakları olan Kur’ân ve Sünnet’e başvurur. Konu ile ilgili ayet ve hadisleri tespit edip ortaya koyar. Tefsir ve hadis âlimlerinin konuyla alakalı ayet ve hadisler hakkındaki değerlendirmelerine de işaret eder. Daha sonra ele alınan konu ile ilgili dil bilginlerinin açıklamalarını aktarır. Ardından ehl-i sünnet fakihlerinin görüş ve ictihadlarına yer verir. Her farklı görüşü kendi delilleri içinde açıklar. En sonunda kendi fikrîni ortaya koyar.¹⁰⁰

⁹⁶ Yunus Suresi, 10/35

⁹⁷ Hizmetli, “İzmirli İsmail Hakkı’nın İlmî Şahsiyeti”, s.4.

⁹⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sozleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1926, s.6-7

⁹⁹ Hizmetli, “İzmirli İsmail Hakkı’nın İlmî Şahsiyeti”, s.5.

¹⁰⁰ Hizmetli, “İzmirli İsmail Hakkı’nın İlmî Şahsiyeti”, s.10

Allah'ın sıfatlarının tam olarak yine kendisi tarafından bilinebileceğini kaydeden İzmirli'ye göre, anlaşılır hale getirmek maksadıyla onları muhtemel bir mânaya hamletmek mümkünse de bu teviller doğrudan Allah'ın kastettiği anlamı yansıtmayabilir. Kelâm terminolojisinde haberi sıfat diye nitelendirilen "yed, vech, istiva" gibi Kur'ânî terimler hakkında İzmirli'nin Selef tavrını tercih ettiği ve Ehl-i sünnet kelâmcılarının tevil çabalarını hoş karşılamadığı görülmektedir.¹⁰¹

Âhiretle ilgili konulara eserlerinde fazla yer vermeyen İzmirli, azabın ebedîliği hakkında çoğunluğun benimsediği görüşe katılmaz. Ona göre âhirette ardı arkası kesilmeyen azap Allah'ın hikmetiyle bağdaşmaz. Çünkü uhrevî azap dünyada imtihan ve belâlarla nefisleri terbiye edilemeyen insanların arınması için konulmuştur, bunun da bir süresi olmalıdır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemde kalmanın Allah'ın dilemesine bağlanması, cennet için yapılan sonsuzluk nitelemesinin cehennem hakkında farklı bir konumda tutulması ve Selef'ten itibaren bazı âlimlerin belli bir süreden sonra azabın kalkabileceğini söylemesi sonsuz azap konusunda ihtiyatlı davranmayı gerektirmektedir.¹⁰²

İzmirli İsmail Hakkı, fıkıh ilmînin de yenilenmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte bunun fıkıh usulünün yapısını bozmadan zamanın ihtiyaçlarına uygun ictehadlarla ve diğer mezheplerden yararlanarak gerçekleştirilmesini ister. Bu sebeple Ziya Gökalp ve arkadaşlarının İslâm Mecmuası'nda teklif ettikleri "ictimâî usûl-i fıkıh" projesini eleştirmiştir. İzmirli, fikhî hükümlerde fayda ve zarar ölçüsünün göz ardı edilemeyeceğini, ibadet ve muamelâtın birbirinden tamamen ayrılamayacağını, hüsün ve kubuhta dinin asıl belirleyici konuma sahip bulunduğunu, örfün nassa bağlı bir delil olduğunu ve ictehadta örfün değil nassların esas alındığını vurgular. Ona göre Ziya Gökalp'in teklifinde örf nassın karşısında alternatif bir konuma getirilmiş, böylece hükümlerin değiştirilmesine kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Halbuki güncel olayların çözümü için, söz konusu fikhî esaslara bağlı kalarak ictehadın canlandırılması ve asrın ihtiyaçlarına göre yeniden sistemleştirilen usul tekniklerinin uygulanması yeterlidir. Bunun yerine ictimaî usûl-i fıkıh adıyla ortaya atılan, ancak fıkıh usulüyle hiçbir ilgisi bulunmayan şahsî görüşler şâriin maksadını yansıtmadığı

¹⁰¹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

¹⁰² Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, XXIII, 531

gibi uzun ömürlü de olamaz. İzmirli aynı şekilde M. Şerefettin Yalpkaya'nın¹⁰³ içtimaî ilm-i kelâm teklifine de ilgi göstermemiştir.¹⁰⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında namazda sûre ve duaların Türkçe okunmasıyla ilgili tartışmaların gündeme gelmesi üzerine görüşüne başvuru İzmirli İsmail Hakkı, Arapça'yı telaffuz etmede zorlananların namazda âyetlerin Türkçe çevirisini okumalarına fikhî cevazın bulunduğunu ifade eden bir rapor hazırlamıştır. M. Şerefettin Yalpkaya ile birlikte hazırlanan raporda Kur'ân'ın mânasının namazda herhangi bir dille ifade edilmesi durumunda Kur'ân okuma emrinin yerine getirilmiş olacağına Dâir fetvaya dayanılmıştır. Ancak raporun özellikle sonuç kısmının açık hüküm yerine meseleye dolaylı yaklaşan bir araştırma notu şeklinde yazılmış olması müelliflerin naklettikleri görüşü benimsemedikleri izlenimini vermektedir.¹⁰⁵

İzmirli'nin, bazı ilimlerin Türkiye'deki ilk müessisi olarak gösterilmesi, onun ilmî konumunu bize bildirmektedir. Öğrencisi Prof. Dr. Nimetullah Öztürk, İslâm Felsefesi'nin müessisinin Kindi olduğunu, ancak Türkiye'de bu ilmî tesis etme işinin hocasına ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶ Aynı şekilde İlm-i Hilaf konusunda Türkiye'de ilk ciddi çalışma yapanın da İzmirli olduğu bilinmektedir. Hilmî Ziya da bu konuda fikirlerini şöyle açıklamaktadır: “İslâm Felsefesi'nde, Kelâm'da ve Fıkıh'ta yani metotlar kullanarak, kurucu denecek kadar tarihçi meziyeti göstermiştir. Kendisinden önce bu ilimlerin tarihini inceleyen gelmemiştir. Bazı eksikleriyle birlikte her üç ilmî tarihinde, çağdaş düşünce açısından yaptığı incelemeler eşsiz değerdedir.”¹⁰⁷

İzmirli'nin oğlu Celalettin İzmirli ise babası hakkında şunları ifade etmektedir: “Selef ekolüne meyilli tenkitçi bir İslâm âlimi, ilmî konularda ise

¹⁰³ II.Diyânet İşleri Başkanı'dır.1879 yılında İstanbul'da doğdu. 1942 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına getirildi. 60'dan fazla eseri olan ve Sebül'r-Reşat, Beyanü'l-Hak, Mihrab, İlahiyat, İslâm gibi dergilerde pek çok makaleleri yayımlanan, özellikle düşünce hürriyetine önem veren M.Şerefettin Yalpkaya Diyanet İşleri Başkanı iken 23 Nisan 1947 tarihinde vefat etti.

¹⁰⁴ Birinci, “İzmirli İsmail Hakkı”, DİA, XXIII, 531

¹⁰⁵ Bayur, “Kur'ân Dili Üzerinde Bir İnceleme”, TTK Belleten Dergisi, Ankara, Ekim-1958, sy.88, s.603-605

¹⁰⁶ İzmirli, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.2

¹⁰⁷ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.282

rasyonel düşünen bir düşünürdür.¹⁰⁸ Zira ele aldığı konularla ilgili olarak zihinlerde şüphe uyandırmak yerine kısa ve kesin hükümlere ulaşmayı seven, kavramlar arasında çeşitli benzetme ve sınıflamalar yoluyla sentezlere varmaya çalışan bir ilim adamıdır.¹⁰⁹

İzmirli'nin öğrencilerinden ve kıymetli âlimlerimizden Ahmet Hamdi Akseki de hocasını değerlendirirken şu cümleleri sarf eder: "İzmirli'nin ilim bakımından ne kadar yüksek bir yetkiye sahip olduğu eserlerinden ziyade derslerinden ve hususi sohbetlerinden anlaşılır. Eserleri genellikle çok vecizdir, hatta muğlak diyebilecek derecede kısadır ve hemen hemen fikirlerinin ifadesinden ibarettir."¹¹⁰

Eşref Edip de İzmirli'nin ilmî vukufiyetini şöyle ifade eder: "Hiçbir İslâmî mesele yoktur ki konu açılsın da o bunu görmemiş, düşünmemiş olsun. Sağı biraz dinledikten sonra başlar. O mesele hakkında ulemanın sözlerini önce anlatır. Meseleyi öyle bir tetkik ederdi ki hafızası insanı hayrete düşürürdü. Bahsettiği âlimlerin ölüm ve doğum tarihlerini de söylerdi. Bazen naklettiği fikirlerin ibarelerini de aynen okurdu. Sorduğumuz mesele için müracaat edilecek kitapları, babları, fasılları söylerdi. Adeta canlı bir ansiklopediydi."¹¹¹

İzmirli İsmail Hakkı, zamanında eşine az rastlanır büyük âlimlerden ve İlmî salahiyetine her noktadan saygı duyulan kabul edilir bir otorite olmuştur. Türkiye dışında da kendisine ilmî meseleler hakkında müracaatlarda bulunulması, üstadın ilmî şöhretinin memleket sınırlarını aştığının delilidir.¹¹²

B. TÜRKİYE'DE İLK MEÂL ÇALIŞMALARI

1. Kur'ân Tercümesi ve Gerekliliği

İlahi kitapların gönderilmesinden sonra orijinalliğini koruyan tek kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. İnsanları doğru yola iletmek amacıyla gönderilen Kur'ân'ı

¹⁰⁸ İzmirli, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, s.27-28

¹⁰⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.283

¹¹⁰ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayat Eserleri Görüşleri*, s.282

¹¹¹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayat Eserleri Görüşleri*, s.282

¹¹² Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayat Eserleri Görüşleri*, s.276

anlamak için Arapça bilenler orijinalinden, Arapça bilmeyenler ise tercümesinden istifade ederler. Bu durum tarihte Türklerin İslâm ile müşerref olmaları ve daha sonra O'nun mahiyetini ve muhtevasını öğrenmek istemeleri üzerine gündeme gelmiştir.

Hicretten önceki dönemde Kur'ân tercümesiyle ilgili olarak yeterli delil olmadığı görülmektedir. Ancak Medine döneminde İslâm Devleti'nin teşekkülü sonucunda yabancı devletlere gönderilen davet mektupları ile çeviri etkinliği gerekli hale gelmiştir. Mektuplarda Besmele ve Kur'ân'dan bazı ayetler yer almaktadır.¹¹³

Söz konusu mektuplarla birlikte gönderildiği ülkenin yöneticilerine mektupları tercüme edecek mütercim elçiler de gönderiliyordu. Bu konuda çalışmalar yapanlar, bu ayetleri Kur'ân'ın ilk tercüme edilen ayetleri ve bu çeviri işlemini de Kur'ân'ın ilk tercüme etkinliği olarak görmektedir. Bu çeviri faaliyetinin şifahi olduğunu da açıklamalarına eklemektedirler.¹¹⁴

Hız Peygamber zamanında Kur'ân'ın bazı ayetleri hissedilen lüzum üzerine tercüme edilmiştir. Bu duruma sahabeden Fars asıllı olan Selman-ı Farisi'nin Fatiha Suresi'ni sadece Farsça bilenlere tercüme etmesi örnek olarak verilebilir. Selman-ı Farisi'nin bu tercümeyi Hz. Peygamber'e sunduğunu, Hz. Peygamber'in onayından sonra İranlılar'a verdiği rivayetlerde mevcuttur.¹¹⁵ Zaten Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e son derece bağlı olan bir sahabinin Kur'ân ile ilgili bir tasarrufu, Hz. Peygamber'in izni olmadan yapması düşünülemeyecek bir durumdur.

Kur'ân'ın bütün olarak Farsçaya ilk tercümesi ise Samanîler devrinde (m.875-999), hükümdar Samani Mansur b. Nûh (hükümdarlığı m.961-976)'un buyruğu üzerine Buhara'da yapılmış ve bunda da Taberî'nin hacimli tefsiri esas alınmıştır. Bu tercüme metni herhangi bir ek açıklamaya yer vermeksizin kelime kelime yapılan bir tercümedir.¹¹⁶

¹¹³ Aydar, Hidâyet, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Mes'elesi*, Kur'ân Okulu Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 85.

¹¹⁴ Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Mes'elesi*, s. 88-89

¹¹⁵ Hamidullah, Muhammed, *Hız Peygamberin, Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s.30.

¹¹⁶ Ata, Aysu, *Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s.9

Fuat Köprülü, Kur'ân'ın ilk Türkçe tercümesinin XI. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını belirtmektedir.¹¹⁷ Kur'ân-ı Kerim'in ilk Türkçe tercümesinin kim tarafından, ne zaman, nerede yapıldığı ne yazık ki bilinmemektedir. Bazı bilim adamları ilk Türkçe tercümenin de Farsça tercüme döneminde yapıldığını söyleseler de bu ifadeler henüz kesinlik kazanmamıştır.

İslâmî devir Türk edebiyatının ilk yazılı eseri Karahanlılar döneminde 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacip tarafından yazılmış olan “*Kutadgu Bilig*” adlı eşsiz eserdir. Karahanlı Türkçesinin yanı sıra Türk dil tarihine baktığımız zaman günümüze kadar seksen üç adet tercüme yapıldığını görmekteyiz.¹¹⁸

Kaynakların verdiği bilgiye göre Samanoğulları Emiri Mansur b. Nuh'un yaptırdığı tercüme zamanımıza ulaşan en eski Kur'ân tercümesidir. ‘*Terceme-i Tefsîri Taberî*’ adlı eser satırarası harfî bir tercümedir. Farsça cümle tertibine riayet edilmeden ayetlerin altına Farsça karşılığı olan kelime ve ibareler yazılarak meydana getirilmiştir. Bu eserin Türkçe'ye yapılan ilk tercümenin de kaynağı ve ona model olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁹

Mevcut en eski Kur'ân tercümelerinden biri İngiltere Manchester'da Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar bölümünde bulunan “*Rylands Nüshası*” olarak bilinen metindir. Bu metin Aysu Ata tarafından “*Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi, Karahanlı Türkçesi*” adıyla 2004 yılında kaleme alınan bu eserde Karahanlı Türkçesi kullanıldığı düşünülmektedir.¹²⁰

Yapılan araştırmalara göre eski tercümelerin sayısının atmış kadar olduğu nakledilse de konu hakkında net bir bilgi yoktur. Kur'ân'ın eski tercümelerinin sayı

¹¹⁷ Köprülü, Ali Fuat, *Türk Edebiyat ı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.188

¹¹⁸ Üşenmez, Emek, “*Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine*”, G.Osman Paşa Üni. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, İstanbul, 2006, sy.1, s. 92

¹¹⁹ Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Mes'alesi*, s.96

¹²⁰ Üşenmez, “*Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine*”, sy.1, s. 91

bakımından az ancak dil bakımından büyük öneme sahip olduğu da vurgulanmaktadır.¹²¹

2. Türkiye’de İlk Meâller ve Tarihçesi

Tanzîmât’la başlayan yenilenme hareketleri, Cumhuriyet’in ilânından sonra daha da hız kazandı. Kur’ân tercümesi faaliyetlerinin büyük bir hızla artmaya başlaması bu aşamada kaçınılmaz hâle geldi. Bu tercümelemlerin çoğu Arapçaya vâkıf olmayan, yeterli derecede dinî bilgisi bulunmayan, liyâkatsiz insanlar tarafından bazen de hiç Arapçaya müracaat etmeden Kur’ân-ı Kerîm’in İngilizce ve Fransızca tercümelemleri üzerinden yapılıyordu.¹²²

Hatalı ve yanlış tercümelemlerin çoğalması üzerine devlet, uzun araştırmalar sonucu Kur’ân’ın tercümesi görevini resmî olarak Mehmet Âkif Ersoy’a tevdi etmiştir. Âkif de bu görevi kabûl etmiş ve çalışmalarına başlamıştır; ancak bu dönemde Kur’ân’ın tercümesi ile namaz kılma ve diğer ibadetleri Türkçe yapma fikrî hızla yayılmaktaydı. Bu sebeple Âkif, uzun çalışmalar sonucu tercüme işini bitirmesine rağmen, yapılan tercümelemlerin Kur’ân’ın yerine geçirilmesinden korktuğu için basılmasına izin vermemiştir. Ölümünden sonra da Âkif’in vasiyeti üzerine bu meâl yakılmıştır.¹²³

Bunun üzerine tercüme işi Elmalılı Hamdi Yazır’a verilmiştir. Yazır, 1938 yılında tercüme ve tefsiri bitirip bastırır. Bu dönemde Türkiye’de Türkçe ezan resmen faaliyete geçmişti. Türkiye’de, 1928 yılında kabul edilen harf kanunu sonucunda Latin harflerine geçiş yapılmıştır. Cumhuriyet dönemi tercümelemlerinin büyük bir çoğunluğu Latin harfleriyle ve Türkçe kelimeler kullanılarak yapılmaya başlanmıştır. Latin harfleriyle basılan ilk Türkçe Kur’ân tercümesi, İzmirli İsmail Hakkı’nın “Meâni-i Kur’ân” adlı tercümesidir.¹²⁴

¹²¹ Keskiöğlü, Osman, *Nuzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerim Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, s 60

¹²² Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2003, I, 8.

¹²³ Aydar, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*, s. 116

¹²⁴ Aydar, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*, s. 119

Bu eserden sonra, Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili; Yeni Meâlli Türkçe Tefsir" adlı eseri, Ömer Rıza Doğrul'a ait "Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Tanrı Buyruğu" ve Hasan Basri Çantay'ın "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm" adlı tercüme kayda değer meâllerdendir. Bunun yanında hatalardan ve mütercimlerinin yetersizliğinden dolayı çokça eleştiriye uğrayan meâllerden de söz etmek mümkündür. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Osman Nebioğlu, Murat Sertoğlu ve Besim Atalay'ı bunlar arasında gösterebiliriz.¹²⁵

Cumhuriyetle hız kazanan Kur'ân tercümesi işi, günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bir kısmı anonim, bir kısmı heyet tertip edilerek, bir kısmı da kişiler tarafından hazırlanmıştır. Biz de Cumhuriyet sonrası -1960 öncesi- yayınlanan meâlleri, yayımlanma tarihini esas alarak vermeye çalışacağız.

1-Cemil Said, *Kur'ân-ı Kerim Tercümesi*, İstanbul, 1924, Şems Mat., 8+720+2 s.

2-Anonim, *Tercüme-i Şerife Türkçe Kur'ân-ı Kerim*, Suhulet Kütüphanesi Yay., İstanbul. 1926, Matbaa-i Ahmet Kamil, 6 + 771 s.

3-Anonim, *Türkçe Kur'ân-ı Kerim Tercümesi*, İbrahim Hilmî Kütüphanesi, Marifet Mat., İstanbul, 1925-1926.

4-Anonim, *Tercümeli Kur'ân*, Maarif Kütüphanesi Yay. İst. 1927, Ahmet Kamil Mat., 8 +576+ 15 s.

5-Anonim, Osman Reşit Efendi Başkanlığında bir heyet, *Türkçeli Kur'ân-ı Kerim*, A.Kamil Mat. İst. 1927.

6-Süleyman Tefik Özzorluoğlu, *Kur'ân-ı Kerim Tercümesi Türkçe Mushaf-ı Şerif*, Suhulet Kütüphanesi Yay., İst, 1927, 4+ 719, s.

7-İzmirli İsmail Hakkı, *Meâni-i Kur'ân: Kur'ân-ı Kerim Türkçe Tercümesi*, 2 cilt. İbrahim Hakkı Yay., İst. 1927, Milli Mat., 1. Cilt: (4) +494 s. / II. Cilt 631 s.

¹²⁵ Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, s. 120

8-Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi: Tanrı Buyruğu*, 2 cilt. Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi Yayınları, 1934, Akşam Mat., LX+924 s.17

9-Anonim, *Kur'ân-ı Kerim (Tasnifli ve Fihristli Türkçesi)*, Nasir Ömer Fevzi Mardin, İlahiyat Kültür Telifleri Basım ve Yayım Kurumu, İst. 1950, Acun Basımevi, 824 +1 s.

10-Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, 3 Cilt. İst. 1952–1953, İsmail Akgün Matbaası, 1236 s.

11-Hacı Murat Sertoğlu, *İslâm'ın Muakaddes Kitabı Kur'ân-ı Kerim: Türkçe Tercüme ve Tefsiri*, Hareket Yayınları, İst. 195, Tan Matbaası, 620 s.

12-Osman Nebioğlu, *Türkçe Kur'ân-ı Kerim*, İst. 1957, Nebioğlu Yayımevi, 346 + 1 s.

13-İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Kur'ân*, Ankara 1957, Yıldız Mat. ve Gazetecilik, 526 + (8) s.

14-Anonim, *Kur'ân*, Arıkan Kitabevi Yayınları, İst. 1959, Ekicigil Basımevi, 512+(1)s.¹²⁶

C. İZMİRLİ'NİN KUR'ÂN'IN NAMAZDA TÜRKÇE OKUNMASINA DAİR GÖRÜŞÜ

II. Abdülhamit tarafından Galatasaray Mektebi Sultani Müdürlüğü'ne getirilen Ali Suavi, daha o zamanlar Ayasofya ve Beyazıt camilerinin kürsülerinden, halk dilinde ve halkı uyandıracak hutbeler yapmıştır. Suavi, sürekli olarak Türk dilinin özgürlüğünü savunur. Hatta yayımlamakta olduğu "Ulum" gazetesinde (2 ve 3'üncü sayılarında) "Lisan ve Hatt-ı Türki" adlı etüdünde, Müslümanlara göre en mükemmel dil sayılan Arapça'yı eleştirerek Kur'ân lehçesinin karışıklığına da değinmişti. Dil davasında kesinlikle hutbelerle namaz surelerinin,

¹²⁶ Bu konu başlığı altında hazırlanan meâllere ulaşırken Mehmet Okuyan'ın "XX. Asrın İlk Yarısında Türk Müfessirler" 19 Mayıs Üni. S.B.E. (Yüksek Lisans Tezi) ve Salih Akdemir'in "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercemeleri" (Akid Yayıncılık, Ankara, 1989) adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

Türkçeleştirilebileceğini ve Türkçe namaz kılınabileceğini savunuyordu. Hatta İmamı Azam Ebu Hanife'nin her milletin Kur'ân'ı kendi diline çevirebileceğine Dâir fetvası olduğunu bildirmişti. Yani Suavi'ye göre, "hutbede Türkçe kullanılması zaruret, namazda Türkçe de cevazdı". Ali Suavi'nin bu görüşleri II. Meşrutiyetle ortaya çıkan "Türkçülük" akımıyla da desteklendi. Devrin yazarları Türkçe'nin özleştirilmesinin gerekliliği ve önemini ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu arada Ziya Gökalp, "Vatan" adlı şiiriyle halkın camilerde okunan ezanı anlayamadığını belirtti. Bir başka deyimle, ibadetin milli dille yapılmasına olan özlem ve gereği de şu dizelerle dile getirmiştir:

"Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur...
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'ân okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın...
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanım"¹²⁷

Buna rağmen Ziya Gökalp, namazda okunan sureleri, "Türkçe Kur'ân" talebinin dışında tutuyor, onların aslından okunması gerektiğini söylüyordu.¹²⁸

Bu arada, dua dilinin de Türkçe olmasının gerekliliği üzerinde de duruluyordu. Hatta 23 Nisan 1920'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında okunan duanın da Türkçe olmasına dikkat edildi. İlk Türkçe hutbe, Abdülmecit Efendi'nin Halife seçilmesi dolayısıyla okundu. Fatih Camii avlusunda 22 Kasım 1922 günü, bu hutbe, Ankara'dan yeni Halifeyi tebrike giden heyetten Kırşehir mebusu Müfid Efendi tarafından okundu.¹²⁹

7 Şubat 1923 tarihinde Mustafa Kemal Balıkesir'de Paşa Camii minberinde bir konuşma yaptı. Aslında, bu konuşma, bir hutbe niteliğindediydi. Herkesin anlayacağı dille konuşup Türkçe ezanın gerekliliğini belirten Mustafa Kemal, daha önce İslâm dinini ve Peygamberi anlatmıştı. Camilerin "meşveret" yani dünya sorunlarını görüşmek için de olduğunu söylemişti. Bundan sonra, "hutbe"nin

¹²⁷ Gökalp, Ziya, *Z. Gökalp Külliyyatı Şiirler ve Halk Masalları*, TTK Basımevi, Ankara, 1952, s.27

¹²⁸ Gökalp, Ziya, *Yeni Hayat*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1941, s.9.

¹²⁹ Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, I, 165

herkesin anlayacağı dilde söz söylemek anlamına geldiğine değinmişti. Konularının da askerî, idari, mali, siyasi, sosyal konuları kapsamına alabileceğini açıklamıştı. “Bin sene önceki hutbeleri okumak insanları gaflet içinde bırakmaktır” demiştir.¹³⁰

Namazın Türkçe kılınması fikrî, uluslaşma projesi çerçevesinde Cumhuriyetin ilk dönemlerinde; 1932 yılı Ramazan ayında ileri sürülmüş fakat revaç bulmamıştı. O sıralarda Peygamberimiz’in Türk asıllı olduğu ve milli bir din icat etmenin gerekliliği devletin ileri gelenleri tarafından dile getirilmiş, Kur’ân sûrelerinin meâlleri değişik mûsikî makamlarıyla İstanbul camilerinde okunmuştur. Ancak halkın gösterdiği tepki ve bu tepkinin giderek büyümesinden endişe edilerek bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bu arada namazın Türkçeleştirilmesi istenmiş, 1926 yılı yine Ramazan ayında Göztepe’de Mehmed Cemaleddin adında bir imam namazı Türkçe kıldırmış, fakat dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi adı geçen şahsı imamlık görevinden azletmiştir. Kur’ân’ın ve namazın Türkçeleştirilmesi başarısızlığa uğramış ama o sırada ezanın Türkçe okutulmasıyla yetinilmıştır. Türkçe ezan uygulaması, devlet baskısı ile (1932-1950) yılları arasında onsekiz yıl sürmüştü. Buna rağmen müslüman halk bu uygulamayı içine sindirememiş, çok partili döneme geçilerek uygulamanın ortadan kalkması bayram havası içerisinde karşılanmıştı.¹³¹

Gariptir ama Türkçe ezan ve Türkçe namazı savunanların önemli bir kısmı, hatta tamamına yakını namaz kılmayanlar arasındandı. Aynı durum günümüz için de sözkonusudur. Ne var ki bu görüşün kabul görmemesi, onu savunanların namaz kılmamalarıyla ilgili değildir. Eğer dinî delillerle desteklenebilir bir tarafı olsaydı, kuşkusuz namaz kılanların bir kesiminde kabul görürdü.¹³²

Bir çok tartışmanın ardından Kur’ân, daha önce de bazı çevirileri yapılmış olmakla birlikte, 1931 nisanında yeniden Türkçe’ye çevrildi ve Türkçe

¹³⁰ Sevim, Ali; Tural, M.Akif; Öztoprak, İzzet, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, II, 96

¹³¹ Şimşek, M. Sait, *Fatiha Suresi Ve Türkçe Namaz*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s.91

¹³² Şimşek, *Fatiha Suresi Ve Türkçe Namaz*, s.91

açıklamalarıyla yayımlandı. 1932 yılı ocak ayında bu çeviriden alınma parça, ilk kez İstanbul'da bir camide açıkça okundu.¹³³

Atatürk, 1931 Ramazanının 15'inden itibaren, Beşiktaşlı Hafız Rıza, Süleymaniye müezzini Hafız Kemal, Hafız Sadettin, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar, Hafız Zeki ve Sultan Selimli Hafız Rıza gibi hafızları huzuruna çağırılmış ve onlara, "İnkılabımın son merhalesini siz yapacaksınız hafız beyler!" diye iltifat etmişti. Fakat buraya davet edilen hafızlar, Kur'ân ve ezanda ne türlü bir inkılap olacağını henüz bilmiyorlardı. Bu durumu ayrıntılarıyla onlara Maarif Vekili Reşit Galip açıkladı: "Camilerde Türkçe Kur'ân okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur'ân veriyoruz. Evet bu tercüme, belki iyi değildir. Çünkü Arapça'dan Fransızca'ya ve ondan da Türkçe'ye yapılmıştır. Bununla beraber, Ankara'da daha iyi bir Kur'ân tercümesi yaptırılmaktadır."¹³⁴ Hangi hafızın nerede ve hangi surenin neresinden okuyacağı da özenle seçiliyordu ve bu liste bir gün önce gazetelere verilmmişti. Hafız Rıza'nın dediğine göre, bu taksimatta kendine ikinci namazından sonra Beyazıt Camii'nde Kur'ân okuması söylenmişti. Hafız Rıza, camiye vardığında çok kalabalık bir cemaatin kendini beklediğini görür. Türkçe, mensur bir Kur'ân ibaresini okuyacağı için çok heyecanlı olan hafız, bu işin pek yürüyemeyeceğini de önceden sezmiş gibiydi. Halkın meraklı bakışları arasında Kur'ân'ın Türkçe tercümesini okudu ama, orada bulunanların naklettiğine göre bu iş pek beğenilmemişti.¹³⁵

Bu şekilde bir yıl Kur'ân'ın Türkçe tercümesini okuma egzersizi yapıldı ama halk, Kur'ân'ı asli diliyle, anlamını da Türkçe olarak dinlemeyi daha münasip gördü. Hafız Sadettin, bu son durumu şöyle anlatıyor: "Bir gün Fatih Camii'nde Kur'ân'ı Arapça okuyup bitirdikten sonra cemaate hitaben: "Dinlediğiniz surenin şimdi Türkçe anlamını okuyacağım" dedim. Fatır Suresi'nin tercümesini okumaya başladım. Cemaat bu okuyuştan etkilenmiş ve memnun olmuşlar. 'Hafız Efendi, biraz daha oku!' diyerek bu hitabet tarzında okuyuşun yerinde ve uygun olduğunu söylediler ve 'Allah razı olsun, dinimizi anladık, Allah ne buyurmuş öğrendik!'

¹³³ Meriç, Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.322

¹³⁴ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, V, 1950

¹³⁵ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1948

dediler." Hafız Sadettin'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere halk, Kur'ân'ın Arapça lafızlarla okunmasını ve peşinden de Türkçe açıklamasının okunmasını beğenmiştir. Kur'ân'ın Al-i İmran Suresi 163. ayeti; Enfal Suresi 47, 62 ve 67. ayetleri; Saf Suresi 4, 11, 12 ve 13. ayetleri; Adiyat Suresi'nin Türkçe meâlleri, hitabet tarzında TBMM'de de okunmuştur.¹³⁶

Atatürk, Kur'ân-ı Kerim'in ve hadislerin Türkçe'ye çevrilmesi konusundaki düşüncesini ilk kez 1923 yılında, devletin eğitim politikasını belirlemek üzerine düzenlenen bir toplantıda dile getirmiştir. Bunun üzerine 1925 yılında Meclis'te bir oturumda Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşmelerinde "Hatalı Kur'ân çevirilerinin yaygınlaşmasına dur denmesi gerektiği ve mevcut tefsirlerin yetersiz kaldığı" gerekçesiyle konu gündeme gelmiştir. Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Torun, eğitimsiz kişilerin Kur'ân'ı eksik ve hatalı tercüme etmeye kalkıştığını, bunun Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulacak bir komisyonla çözümlenmesi gerektiğini içeren 53 imzalı önergeyi Meclis Başkanlığı'na sunmuştur. Önerge şu konuları kapsamaktaydı:

- 1- Hatalı ve eksik Kur'ân çevirileri eğitimsiz kişilerce yapılmaktadır.
- 2- Mevcut tefsirler halkın anlamasından ve çağın gereklerinden uzaktır.
- 3- Uzmanlardan oluşan bilim heyeti kurulup Kur'ân'ın meâli ve tefsirler Türkçe olarak yayınlanmalıdır.
- 4- Gerekli olan İslâmi eserlerin telif ve tercümeleri yapılmalı, halkın ilgisine sunulmalıdır.
- 5- İslâmiyet aleyhindeki yabancı yayınlara karşı dini yayım faaliyetinde bulunulmalıdır.

Önergenin Meclis'te kabul edilmesi üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı tefsir yazım görevini Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a vermiştir. O bu görevi kısa sürede tamamlamış ve "Hak Dini Kur'ân Dili" adıyla 9 ciltlik Kur'ân'ın ilk Türkçe tercüme-tefsirini yapmıştır.¹³⁷

¹³⁶ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1948

¹³⁷ *Atatürkçülük*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, I, 114

Tercüme ve tefsir çalışmasında Mehmet Akif (Ersoy), Elmalılı Mehmet Hamdi Yazır'a yardım ediyordu. 1935-1938 yılları arasında yapılan bu çeviri için Diyanet İşleri bütçesine 12,000 lira konuldu. Mehmet Akif, Kur'ân'ın çevrilemeyip sadece nakledilebileceği kanısındaydı. Çevirilerin namaz kılmada kullanılacağını anlayınca, çevirilerini geri aldı. Elmalılı Hamdi Yazır, çeviriye tek başına devam etti. Ancak, basıldığı zaman mütercim tarafından konulan 'Bu çeviri ile namaz kılınmaz' notu da dikkati çekti. Bunun üzerine İlahiyat Fakültesi profesörlerden M. Şerafettin Yaltkaya ile İzmirli İsmail Hakkı'nın da bu konuda raporu istendi. Her ikisinin de namaz kılınabileceği raporu vermesi üzerine bu not kaldırıldı.

Şüphesiz bu konuda birçok eser ve makale yazılmıştır. Bunların içinde en çok ses getireni, İzmirli İsmail Hakkı ile Şerafettin Yaltkaya'nın birlikte yazmış oldukları 'Kur'ân'ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması' makalesidir.¹³⁸

M. Şerafettin Yaltkaya ile İzmirli İsmail Hakkı'dan 'Türkçe Namaz' konusunda rapor isteme işini o dönemde mecliste mebus olan Hikmet Bayur yapmış ve o bu konu hakkında şunları söylemiştir: "Türlü görev ve işlerim dolayısıyla birçok dinî konuyla ilgilenmek ve bunlar üzerinde bilgiler edinmek zorunda kaldım. Bu amaçla Şer'iyye Vekilliği, müftülük, müderrislik gibi görevlerde bulunan birçok kimseye baş vurdum. Bunlar arasında İzmirli İsmail Hakkı ve Şerafettin Yaltkaya¹³⁹ ayarında, onlar gibi ve onlar ölçüsünde her sorulan soruya bütün kanaatleriyle bilimsel biçimde karşılık verecek kimseye rastlamadım. İşte bu sebeple kendilerinden 'Kur'ân'ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması' başlıklı bir inceleme istedim ve onlar da 5 Mart 1934'te bu araştırma neticesindeki görüşlerini bana sundular."¹⁴⁰ Biz de Türk Tarih Kurumu'ndan ulaştığımız belgenin metnini aşağıda sunuyoruz.

“KUR'ÂN'IN TÜRKÇE TERCÜMESİYLE NAMAZDA OKUNMASI

Bu meselenin başında Kur'ân'ın ne olduğu bilinmek lâzımdır. Ebu Hanife'ye göre Kur'ân lâfız değil; belki lâfzın ifade ettiği mânadır.

¹³⁸ Bayur, "Kur'ân Dili Üzerine Bir İnceleme", Belleten Dergisi, XXII, sy.88, s.599-605

¹³⁹ Eski İstanbul İlahiyat Fakültesi Profesörlerinden ve 2. Diyanet İşleri Başkanı.

¹⁴⁰ Bayur, "Kur'ân Dili Üzerine Bir İnceleme", Belleten Dergisi, XXII, sy.88, s.599-600

Bunun için Kur'ân'ın Arapça, Türkçe, ve acemce gibi herhangi bir dile ihtisası yoktur. Mânadan ibaret olan Kur'ân'ın herhangi dil ile ifade olunması müsavidir.

Ebu Hanife'nin bu bapta delilleri şunlardır:

- 1- وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ : Şuara suresi âyet 196 = Şüphe yoktur ki Kur'ân; önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında var idi.
- 2- إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى : Âlâ suresi ayet 18 = Şüphe yoktur ki bu Kur'ân; ilk kitaplarda var idi.

Pek aşikârdır ki Kur'ân; önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında arabî değildi. Halbuki bu âyetlerde kat'î surette Kur'ânın bu kitaplarda mevcut olduğu beyan edilmekte olduğundan Kur'ân kelimesinin önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında olan ile Peygamberimize indirilmiş olan arasında iştirak noktasını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu iştirak noktası ise yalnız arapça değildir. Belki Arapça'nın ifade ettiği mânayı bildiren herhangi bir dil ile olan terkibi hususîdir.

Bundan dolayı namazda okunması emredilmiş olan Kur'ân; bu iştirak noktasını teşkil eden Kur'ândır. Bu ise yukarıda söylenildiği veçhile Arapça'nın ifade ettiği mânayı bildiren herhangi bir dil ile olan terkibi hususîdir. Kesilen bir hayvanın kesildiği esnada çekilen bismelenin herhangi bir dil ile çekilmesi icma ile caiz olduğu gibi; namazda dahi herhangi bir dil ile olursa olsun Kur'ân'ı kıraat caiz olmuş olur .

Bundan dolayı Kur'ân'ın yalnız namazdan ibaret olduğunu kabul eden imam Ebu Hanife'ye göre bu kitabın Arapça olan hususî nazım ve terkiğini güzelce telâffuz kudreti olanlar ile bu nazmı Arabiyi telâffuza kudreti olmayanlar arasında bir fark gözetmeye bir mahal kalmadığından nazmı arabiyi telâffuz kudreti olsun ve olmasın herhangi bir kimsenin namazda Kur'ân'ı herhangi bir dil ile okuması caizdir.

Namazın başlangıcında dahi imam Ebu Hanife'ye göre Arapça'dan başka herhangi bir dil ile Allah zikredilerek meselâ (Tanrı Uludur) demek caiz olur. Çünkü: (وَدَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى) Âlâ suresi âyet15 = Rabbinin adını anar anmaz namaza durdu) âyetiyle sabit olduğu veçh üzere namazın başlangıcında maksut olan, Tanrı'nın anılmasıdır. Bunun ise hiçbir dile ihtisası yoktur. Tanrı'yı herhangi bir dil ile anmak diğer bir dil ile anmağa müsavidir.

Netice: İmamı Azam'a göre Arapça'dan başka herhangi bir dil ile namazın başlangıcında Tanrı'yı anmak namazın içinde Kur'ân'ı ve kaidelerde teşehhütleri okumak ve cuma günleri hutbe irat etmek caiz olur.

İmamı Azama göre ezanda muteber olan urftur.

Şakirtlerinden Hasan Bin Ziyad'ın İmam'dan rivayetine göre bu nokta şöyle izah ediliyor: Meselâ acemce ezan okunduğu takdirde halk ezan olduğunu anlayacak olursa bu ezan caizdir, anlamayacak olurlarsa caiz değildir. Çünkü ezandan maksat namaz vaktinin gelmiş olduğunu halka bildirmektir.

İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre Kur'ân yalnız mâna değil; mâna ile beraber nazmı Ârabînin mecmuundan ibarettir. Bunların delilleri şunlardır :

1- **إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا** : Zuhruf suresi âyet 3 = Biz o kitabı arapça Kur'ân kıldık.

2- **بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ** : Şuara suresi âyet 195 = açık bir dil ile olan Arapça ile (sana indirdik).

İmameyn, bu âyetlerden Kur'ân'ın yalnız mâna değil; lâfız ve mânadan mürekkep olduğunu anlamışlardır. Bunlara göre lâfız ve mâna Kur'ân'ın ayrı ayrı birer rüknüdür. Şukadar var ki lâfız rüknü zait olmakla aciz zamanında sakıt olur. Halbuki :

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا Ra'd suresi âyet 37 = biz o kitabı hükmü Arabi olmak üzere indirdik. Buyrulduğu halde yine bu âyet; hükmün, Arabî diline ihtisasına delâlet etmiyor. Çünkü acemce ile olan hüküm dahi bu kitap ile hükümdür.

Bununla beraber bu iki îmam Kur'ân'ın hususi nazmı olan Arapça'yı telâffuzdan âciz olan kimseler hakkında Arapça'dan başka herhangi bir dil ile Kur'ân'ın okunmasını caiz görmüş olduklarından üstatları ile bu iki şakirt arasında ihtilâf kalkmış olur.

İmam Ebu Hanife'nin bilâhare şakirtlerinin fikirlerine rücu' ettiği diğer bir şakirdi Nuh Bin Meryem'el-Mervezi'den naklolunmuşsa da bu nakil hilâfiyat kitaplarında görülmüyor. Yalnız hilâfiyata ait manzum bir eser yazan Ömer Bin Muhammed'en-Nesefi, Ebu Hanife ile tilmîzleri arasındaki yukarıdaki ihtilâfi bildirdikten sonra şu: "Ebu Hanife'nin bilâhara tilmîzilerinin kavline döndüğünü kendisinden itimada şayan olan raviler rivayet etmiş olduklarından aralarında ihtilâf kalmamıştır" sözünü söylüyor.

Ve bu âyetin şerhinde Zevzeni, İmamı Âzam'ın bu rücu' rivayetini Ebu Bekir Razi'ye atfetmektedir. Halbuki Ebu Bekir Razi Ahkâm'ül-Kur'ân'da Şuara süresindeki yukarıda zikrettiğimiz *لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ* ayetinde ; "Bu âyet; Kur'ân'ın bir dilden başka bir dile naklolulmasının Kur'ân'ı Kur'ân olmaktan çıkarmayacağına delildir.." diyerek imamı Âzam gibi Kur'ân'ın mânadan ibaret olduğunu beyan etmekte olduğundan imamı Âzam ile aynı fikirdedir. Ve bu rücu'u rivayet etmediği meydandadır. Bundan başka bu rücu' rivayeti kat'î olmak için (h.) 370'te vefat etmiş olan Ebu Bekir Razi'ye değil; ilk asırlara kadar çıkarılmak, daha sarîhi İmamı Âzam'a mülâki olan kimselerden veya tek bir kimseden inkitaa uğramaksızın müselselen rivayet edilmek lâzım gelirken biz bu rivayeti İmamı Âzam'dan iki üç asır sonra yazılmış olan kitaplarda görüyoruz.

Ebu Bekir Razi'den sonra (h. 490) hududunda vefat eden Serahsi, Mepsut'unda asla bu rücu'dan bahsetmiyor. Bilâkis Serahsi, Ebu Hanife'nin namazda Kur'ân'ın Arapça'dan başka bir dil ile okunmasını caiz gördüğünü söylediği sırada diyor ki: "İranlılar Selman'dan Kur'ân'ın birinci suresi olan Fatiha'yı acemce yazıp kendilerine göndermesini istemişler. Selman da bu sureyi acemce yazıp kendilerine göndermiş ve bunlar dilleri Arapça'ya yatıncaya kadar namazlarda fatihayı acemce okumuşlardır." İşte Ebu Hanife namazda Kur'ân'ın Arapça'dan başka bir dil ile okunmasının caiz olduğunu bununla istidlal etmiştir. Bununla beraber namaz kılan kimseye vacip olan, belâğat ve fesahatiyle insanları acze düşüren Kur'ân'ı

okumaktır. Umum insanları acze düşürmek ise yalnız Arapça ile değil herkesin konuştuğu ana dili ile olacağından meselâ; İranilerin acze düşmeleri Arapça ile değil kendi lisanları olan farisi ile zahir ve sabit olmuştur. Ve Allah'ın kelâmı olan Kur'ân, mahlûk ve muhdes değildir. Lisanlar ise umumiyetle mahlûk ve muhdestir. Şu halde Kur'ân'ın bir lisanı mahsus kalmamış olur.

Şafiiye göre namazda Kur'ân'ı Farisîce okumak hiçbir veçhile caiz değildir. Ümmi olup Kur'ân'ı Arapça okumakta aciz olan kimse hiçbir şey okumaksızın namaz kılar.

Hülâsa; İmamı Âzam Nazm-ı Arabî'yi rükün olarak kabul etmediği ve kendisinin rücu'u ise sonradan şuyu' bulduğu halde bilâhara gelen fakihler İmameyn ile beraber Nazm-ı Arabî'nin rüknü aslî değil ancak rüknü zait olduğunu ve aciz zamanında sukut edebileceğini ileri sürmüşler ve bu noktada her iki tarafın ittifakı hasıl olmakla artık Hanefî imamları arasında bir ihtilâf kalmamıştır.¹⁴¹

(İ.HAKKI – M. ŞERAFETTİN/ 5 Mart 1934)

Değerlendirme :

İzmirli İsmail Hakkı ve M. Şerafettin Yaltkaya'nın Kur'ân'ın namazda Türkçe okunması meselesindeki iddiaları, Ebu Hanîfe'ye göre Kur'ân'ın nazmı/lafzı aslı rükün olmayıp, manaya delalet eden tercüme ile namazda kıraat caizdir. İmam Azam'a göre Kur'ân-ı Kerim'i iyi okuyabilsin, iyi okuyamasın; kadir olsun, aciz olsun, her kim hakkında olursa olsun tercüme ile kıraat sahih ise de, İmameyn'e göre, ancak Kur'ân'ı okumaktan aciz olan kimse, tercümesiyle namaz kılabılır. İmam Azam'ın diğer bir talebesi Nuh ibn Ebi Meryem'in (173/789) rivayetine göre İmam Azam, daha sonra İmameyn'in görüşüne dönmüştür.¹⁴²

Serahsi'nin Mabsut'unda İmam-ı Azam'ın namazda Kur'ân'ın, Arapça'dan başka bir dil ile okunmasının caiz olduğuna Dâir görüşünden döndüğüne Dâir bir ifade yer almamakta ama burada kayıtlı bulunan metinde, İmam Azam'ın Kur'ân'ın bir başta dilde tercümesinin namazda okunması yönündeki görüşüne baktığımızda,

¹⁴¹ Bayur, “Kur'ân Dili Üzerine Bir İnceleme”, XXII, sy.88, s.600-605

¹⁴² Çetin, Mustafa, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Maâni-i Kur'ân Adlı Eseri”, İzmirli İsmail Hakkı (Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, s.37

"yukrahu"¹⁴³ kaydını görürüz ki, bu durumda İmam-ı Azam, meselenin "mekruh" olduğunu ifade etmektedir;¹⁴⁴ fakat İzmirli İsmail Hakkı ile Şerafettin Yalçınkaya'nın yazdıkları bu raporda biraz dönemin etkisinde/baskısında kalarak İmam-ı Azam'ın 'mekruhtur' şerhini göremedikleri yahut bu şerhine değinmedikleri kanaatindeyiz.

Buna örnek olarak da bir dönem Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin yardımcılığını yapan merhum Ahmed Hamdi Akseki bu konuda sıkıştırılmıştı. Kendisinden defalarca Türkçe ibadet için fetva istenmiş, fakat o vermemişti. Milletvekili olan Hikmet Bayur, kendisine, "Zat-ı âliniz Hanefî misiniz?" diye sorunca, o, "Müslümanım" cevabını vermişti. İzmirli'nin fetvası hatırlatılınca da, "Hocamdır ama, isteğe göre fetva verir." mukabelesinde bulunmuş, ardından da Ebu Hanife'nin fetvasından döndüğünü söylemişti.¹⁴⁵

İmam Azam'ın bu fetvası münferit kalmış, talabeleri de bu görüşü benimsememiş ve onunla amel edilmediği gibi, Hanefî Mezhebi'ne ait bir fetva ve kural olarak sayılmamıştır. Diğer mezhepler, onların imamları ve bütün müçtehidler arasında benzer bir fetvaya, hatta görüşe dahi rastlanmamıştır.¹⁴⁶

İzmirli'nin döneminde, Türkçe harflerle Kur'ân'ın yazılmasına da karşı çıkmış ve bu konuda "Türk harfleri ile Kur'ân yazılabilir. İşte ben yazıyorum." diyen Şemseddin Günaltay kınanmıştır.¹⁴⁷

İslâm'ın ibadet dili Kur'ân'dır. Kur'ân ise, kelimesi ve lafzı ile, ruhu ve manası ile Kur'ân'dır. Tercüme Kur'ân, Kur'ân değildir ve tercüme Kur'ân ile yapılan ibadet, İslâmî ibadet değildir. Esasen Kur'ân'ı başka bir dile tam olarak çevirmek hem imkansızdır, hem de manasız ve faydasızdır. Kur'ân, ne "nazım"dır; ne de "nesir"dir. Bu İlahî Kitab'ın dili ve ifade şekli, insanlara mahsus olan dillerin ve ifade şekillerinin hiç biri gibi değildir. Bunun içindir ki, Kur'ân'ın en kısa bir suresi bile en namlı şairler tarafından da taklit edilememiş ve onun bir benzeri ortaya konulamamıştır.

¹⁴³ Serahsi, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, *el-Mebsut*, Beyrut, 1978, III. Baskı, I, 37

¹⁴⁴ Serahsi, *Mebsut*, I, 36-37

¹⁴⁵ Karaoğlu, "*Reformculara Cevap*", sy.55, s.198

¹⁴⁶ Köksal, İsmail, *Türkçe İbadet*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s.54

¹⁴⁷ Karaoğlu, "*Reformculara Cevap*", sy.55, s.197

Netice olarak ilim ve felsefe değişir. Din ise, esaslarında sabittir, değişmez. Dinin ilim ve felsefeden farklı olduğu noktalardan biri de budur. Ancak esaslı akidelere ve nassın sarahati karşısında içtihat cereyan etmez. İctihadın mümkün olduğu yerlerde, bunun ilmî ehliyeti ve dini salahiyeti sabit olmuş otoriteler tarafından ve dinde yerleşmiş içtihat kaidelerine uygun olarak yapılması şarttır. Bunun aksine, her rastgelenin, hususiyle politika adamlarının, din meselelerine karışmaları, bilmedikleri bu işlere el sürmeleri anlamsızdır.¹⁴⁸

¹⁴⁸Başgil, *Din ve Laiklik*, s.119-120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN MEÂNİ-İ KUR'ÂN'I ve KUR'ÂN İLİMLERİNE DÂİR ESERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. MEÂNİ-İ KUR'ÂN

İzmirli İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk döneminde yaşamış çok yönlü, değerli bir İslâm âlimidir. Geride bıraktığı eserler kendisinin ilmî derecesini ve insanlığa yaptığı hizmetlerin büyüklüğünü ispatlamaktadır. O; kelâm, felsefe, hukuk, siyer, fıkıh, hadis ve Kur'ân ilimleri sahalarında ciddî ve yararlı çalışmalar yapmış ve bunları kaleme alarak ilim dünyasına sunmuştur.

Burada, İzmirli'nin -Allah'ın insanlığa gönderdiği son ve evrensel mesajı, İslâm'ın birinci kaynağı olan- Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması hususundaki çalışmasının başında kaleme aldığı 'mukaddime' siyle konuya giriş yapacağız.

Mukaddimedede verdiği ön bilgilerle okuyucuyu aydınlatan İzmirli, meâlin daha iyi anlaşılması hususunda gerekli noktalara işaret etmiştir. İzmirli, mukaddimesinin başında besmele ile birlikte Allah'a hamd ve Muhammed (S.A.V.)'e salât ve selâm ifadelerini kullanarak sözlerine şöyle başlamaktadır: *"Kur'ân-ı Kerim Hakk'ın tecelligâhı, bilumum Müslümanların ilticagâhıdır. Kur'ân-ı Kerim öyle bir hidayet meşalesidir ki onun nurunu yakan Ulu Tanrı'dır. Tanrı'nın korumasıyla ilelebed tahriften, tağyir ve tebdilden masundur, baki ve daimdir. Kur'ân-ı Kerim öyle muhkem bir kitaptır ki onunla hükmeden âdil, ondan haber veren sadık, ona tâbi olan naci, onunla hasmına karşı gelen galip olur.*

Kur'ân-ı Kerîm öyle âyât-ı celîleyi müstemildir ki o âyât bütün birbirine uygundur, münasıptır. Herbiri diğerini te'yid ve takrir eder. Emir ve nehiyde, tebşir ve tehditte, kıssa ve mev'izada hüsn-ü itilâf vardır, terkipteki selâmet, tertipteki selâset ahenktardır."¹⁴⁹ İzmirli, Kur'ân-ı Kerim'in icâzını ve üstünlüklerini bu tarzda anlatıp gitmektedir.

İzmirli, Kur'ân tercümesine girişmeden önce, başka bir Kur'ân tercümesinin tadilat ve tashihâtını yapmış, bu konuda tecrübe kazanmıştı. İbrahim Hilmî Yayınevi tarafından kendisine, Kur'ân-ı Kerim'i tercüme etmesi teklif edildikten sonra İzmirli, Meanî-i Kur'ân'ı üç yıl zarfında halkın anlayacağı bir dil ve üslupla ortaya koymuş¹⁵⁰ ve bu süreci şu ifadelerle kaleme almıştır: "*Hayli zamandan beri bu husus fikrîmi işgal ediyordu, tarz-ı takriri hakkında defeatle bâzı yârân ile müzakereler cereyan etmişti. Nihayet Kitaphane-i Hilmî tarafından tab'edilmekte bulunan bir tercümeyle baştan başa tashih etmiş, bu sebeple yedi seneden beri tercüme işleriyle cidden meşgul olmuştum. Mütercim tercümede Mevakib Tefsirini esas edinmekle tashih hususunda hemen onun haricine çıkmamıştım. Fakat vuku bulan rica ve vesâyâ üzerine o tercümenin ta'dil ve tashihini ikmal etmiş olmakla beraber biavnihi Ta'alâ re'sen ve aslen yeniden "Meânii Kur'ân" ünvanlı tercüme ve izahı, (bi'l-rivaye) ve (bi'd-diraye) olan muteber tefsir kitaplarına, esbab-ı nüzul ve nâsîh ve mensüha ait eserlere müracaat ederek vücuda getirmeye çalıştım ve bizzat ikmale muvaffak oldum.*"¹⁵¹

Onun bu sahadaki eserinin adı, Yüce Kitabın anlamları demek olan "Meânî-i Kur'ân"dır. Bu eser Kur'ân'ın Türkçe tercümesidir. Fakat İzmirli, bu ilâhî Kitab'ın yalnız tercüme ile yeter ölçüde anlaşılmayacağını iyi bildiğinden dolayı, bazı âyetlerin yer yer dipnotlar halinde yorum ve açıklamalarını da yapmıştır. Ayrıca, ilâhî Kelâm'ın Allah'tan gönderildiği şekilde, orijinalinin bozulmadan gelişi hususunda okuyucuyu aydınlatmak amacıyla Kur'ân Tarihi ile ilgili kısa bilgi vermiştir. Sürelerin tercümesine geçmeden önce, bir mukaddime yazarak, Kur'ân'ın

¹⁴⁹ İzmirli, *Meânî-i Kur'ân*, I, 3

¹⁵⁰ Meânî-i Kuran, iki cilttir. I. cilt mukaddime dahil 493, II. cilt, Kuran Tarihi ve konu fihristi ile birlikte 631 sayfadır. Toplam 1124 sayfadan meydana gelmektedir. İçinden Kur'ân Tarihi kısmı çıkarılarak, Türk harfleriyle 638 sayfa olarak basılmıştır (İstanbul-1977)

¹⁵¹ İzmirli, *Meânî-i Kur'ân*, I, 3

icâzı/eşsizliği ve üstünlüğü, içine aldığı gerçekler, hedefi, mânasının anlaşılmasının lüzum ve önemi hakkında kısa açıklamalarda bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kur’ân-ı Kerîm azamet-i şanı, saltanat-ı burhanı ile beraber kendisine yetişilemeyecek dereceye yükselmiş, bir misli söylenmemiş bir sözdür. Her beyanı câmidir, hüküm ve mesâlihi muhkem ve metindir. Mebânisinde ma’âni dolmuş kalmış, az bir lâfza çok mânâ sıkıştırılmıştır. Belâgatı akl-ı beşer’in fevkindedir, fesahatı adet-i Arab’ı geçmiştir, mütefekkirlerin fehm ve idraki kat kat onun dûnundadır.*”¹⁵²Yine bu kısımda yaptığı tercümede uyguladığı metodu özlü bir şekilde belirtmiştir.

Bunlardan sonra da, dünyada hayat şartları değiştikçe, insanların çalışmalarını değiştirerek yaşamak için zorunlu olan ilimlere dört elle sarıldıklarını, din ilimlerine önem vermediklerini ifade etmiştir. Bu arada Kur’ân ve tefsir ile ilgilenenlerin sayısının da çok azaldığına dikkat çekerek konu ile ilgili açıklamalarını şöyle sürdürmüştür: “*Artık bizim için uzun uzadıya tefsire değil, aksine açıklamalı bir tercüme; vecîz, zayıf rivâyetlerden uzak, şivemize uygun, anlaşılması kolay bir surette izah ve beyana ihtiyacı hasıl olmuştur.*”¹⁵³

İzmirli, bunlardan sonra tercümenin gerekliliği üzerinde durur ve akabinde de Türkçe ile ibadet yapılıp yapılamayacağını Hanefî ve Şafî mezhebi âlimlerine göre karşılıklı tartışır. Devamında da “*Tercümede Türkçe’nin bütün kudret-i ifadesini tecelli ettirmek, Kur’ân-ı Mübîn’imizi üslûbu âli ile tercüme etmek, tercümeyi Türkçe’nin bir şahaseri kılmak elhak güzel bir emniyedir; fakat bu cihette muvaffakiyet mümkün olabilir mi? Meâni-i Kur’ân’a riayet, Türkçe’nin kudret-i ifadesine herhalde müreccah değil midir? Baştan aşağıya kadar her ikisini cem’ etmek öyle zannediyorum ki pek güç olacaktır. İşte bundan dolayı eserimiz doğrusu tercüme değil, tavzihtir, Me’al-i Münîfi beyandır, Ma’âni-i Kur’ân’ı ifadedir. İşte bu gibi mülâhazata mebni eser-i âcizeye “Meâni-i Kur’ân” ismini münasip gördüm.*” diyerek esere dil açısından yaklaşımını anlatmıştır.

¹⁵² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 1-2

¹⁵³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 3

Bu ifadelerden sonra İzmirli, yaptığı meâlde nasıl bir yöntem izlediğini biraz daha belirgin olarak şöyle açıklamaktadır: “*Meâni-i Kur’ân’da elfaz-ı Kur’ân’iyenin müsait olduğu mânâlardan birini bittetik esas edindim, birtakımlarını da not olarak yazdım. Âyât-ı Celile’nin bir kısmı ancak esbâb-ı nüzülü ile malûm olacağından yalnız me’ani-i münifesini izah iktiza edince esbâb-ı nüzülü zikreyledim. Ebu Müslim İsfahanî’den ma’da müfessirler Âyât-ı Kur’ân’iyede neshi tecviz ettiklerinden bu hususa da dikkat ettim. Aslın ifade ettiği manâyı azami mertebede aynen ifadeye, düzgün bir tercüme, selikamıza uygun bir surette beyana çalıştım. Lisan itibariyle muvaffakiyet iddia edemem, belki üslup biraz gevşemiştir, fakat öyle zannediyorum ki tercüme haşviyyattan âzâdedir. Âyât-ı Kerime anlaşılmağısızın tercüme olunmamış, aslı ifade etmeyen, manâyı ihlâl eden kelimeler konmamış, Nazm-ı Münzel-i Muhkem tanınmaz bir şekilde meydana çıkmamıştır.*”¹⁵⁴

Bundan sonra müellif, Meâni-i Kur’ân’da kelimeleri nasıl değerlendirdiğini, isim, fiil ve zamirleri yerlerine göre çeşitli anlamlarda kullandığını şu ifadelerle belirtiyor: “*Nazm-ı Kerim’de zamir ile, ismi işaretle, sıfatla beyan olunan elfâz-ı celile; merci’ ile, müşarün ileyh ile, mevsuf ile tercüme olunmuşsa ihtimalli olan mahalde üzerlerine birerhat koydum, ihtimalli olmayan mahalde çizgiye lüzum görmedim. Bunun gibi, beray-i tavzihilâve olunan kelimâtın üzerine de birer hat koydum. İsm-i fail ve sıfat-ı müşebbiheler şiveye göre bâzan fiil gibi tercüme edilmiş, Esmâ-i Hüsnâ, ya Türkçesiyle veya aynıyle ifade olunmuştur, çünkü Esmâ-i İlâhiye’nin her biri makama göre şerefvarid olmakla onları Lâfza-i Celâl’le veya Türkçe’de maruf olan diğer esma ile tercüme etmek doğru değildir. Meâni-i Kur’ân’da mâ’nâ-i harfi ile mâ’nâ-i ismi bâzan ilcâ-i zaruretle karışmış, mefulu mutlaklar makama göre türlü türlü tercüme olunmuş, bazen da hiç zikrolunmamıştır. Atıflarda cümle başına kasem ifade eden böyle (*) bir yıldız işareti konulmuştur. Tekitler de bazen tercümede zikrolunmuş, bazen zikrolunmamıştır. “İnne” ile mastar olan cümleler siyak ve sibaka göre ifade edilmiş, bâzı kere ta’lil ma’nâsı tasrih edilmemiştir. Nazm-ı Muhkem’in kelime kelime tercümesi ihtiyar olunmakla iktiza eden izahat not halinde de yazılmıştır.*

¹⁵⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 5-6

Âyetlerin adedinde gömülen ihtilâf-ı nazar itibara alınmamış, yalnızbiri kabul edilmîştir."¹⁵⁵

Ve son olarak da İzmirli şu takdim ile mukaddimesine son vermiştir: "*Âlem-i İslâm'a arz eylediğim bu tercümeve izah hakkında müslüman kardeşlerimin hayırhahane ihtarlarını hüsn-ü telâkki edeceğimi arz ederim. Tevfik ve inayet Cenab-ı Rabb-ı izzettendir.*"¹⁵⁶

1. Meâni-i Kur'ân'ın Baskı ve Şekil Olarak İncelenmesi

İzmirli, bu eserini vücuda getirirken bazı şematik özellikler veya şekiller kullanmıştır. Bunlar; meâl metne bazen yıldız (*) koyma, bazen meâl metnin üzerine düz çizgi çekme, huruf-u makattaa'nın herbirini ayrı bir ayet olarak ele alma, bazı ayetleri birleştirip bazı ayetleri de ayırma, vb gibi niteliklerdir. Bunları sırayla örnekleriyle açıklamaya çalışacağız.

1.1. İzmirli'nin Meâl Metnin Üzerine Koyduğu Çizgiler

İzmirli, Kur'ân-ı Kerim'i tercüme ederken lafızlara bağlı kalmayı ve lafızların haricinde herhangi bir kelime koymayı tercih etmiştir; ancak gerekli gördüğünde meâlin içine bir kelimeyi yerleştirdikten sonra üzerine çizgi çekmiştir. Günümüzde ya da son dönem meâllerinde ise bu kullanım şekli – Kur'ân'daki lafızların haricindeki kelimeyi kullanım şekli – parantez içine alma şeklinde olmuştur.

İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân'ını baştan sona incelediğimizde, müellifin hemen hemen bütün ayetlerde bu şekilde bir kullanım yaptığı dikkatimizi çekmektedir. Bu kullanıma örnek aşağıda birkaç ayet zikredeceğiz. Ancak İzmirli'nin üzerini çizdiği kelimenin biz alt kısmını çizeceğiz.

Bakara Sûresi 41. ayet:

وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ
فَاتَّقُونَ

¹⁵⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 5

¹⁵⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 5

“Yanınızdaki *Kitab’ı* musaddak olmak üzere inzal ettiğim *Kitab’a* iman edin, O’nu tanımayanların ilki olmayın, ayetlerimi az paha ile alıp satmayın, ancak benden sakının.”¹⁵⁷

Bakara Sûresi 59. ayet:

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“Fakat *nefislerine* zulüm edenler kendilerine söylenen sözü başka bir sözle değiştirdiler. Biz de zulmedenlerin üzerine fisklarından dolayı gökten azap indirdik.”¹⁵⁸

En’âm Sûresi 17. ayet:

وَإِن يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِن يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah sana bir sıkıntı verirse O’ndan başka onu kaldıracak yoktur. Şayet sana bir hayır verirse *başkası onu döndüremez*. Çünkü O herşeyi tamamıyla kadirdir.”¹⁵⁹

1.2. İzmirli’nin Meâl Metnin Arasına Koyduğu Yıldızlar (*)

İzmirli’nin meâlini yazarken koyduğu işaretlerden bir diğeri de meâlin içine yıldız işaretini yani (*) bu şekli koymasıdır. İzmirli bu kullanımını önsözünde şu şekilde açıklamaktadır: “*Atıflarda cümle başına kasem ifade eden böyle (*) bir yıldız işareti konulmuştur. Tekitlerde bazen tercümede zikrolunmuş, bazen zikrolunmamıştır.*”

İzmirli’nin de ifade ettiği gibi (*) şeklinin kullanımına baktığımızda ya kasem ifade eden bir durum ya da te’kid içeren bir lafız karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda da İzmirli’nin bu kullanım şekillerine örnekler vereceğiz.

Bakara Sûresi 65. ayet:

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

¹⁵⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 18

¹⁵⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 21-22

¹⁵⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 231

“ * Sizden önce cumartesi günü hadd-i şer’i tecavüz edenlerin halini elbette bildiniz. Biz de onlara rahmet-i ilahiyeden uzak maymunlar olun dedik.”¹⁶⁰

Âraf Sûresi 7. ayet:

فَلَنُقْصِنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

“*Biz onlara her şeyi bilerek haber vereceğiz, çünkü biz onların ahvalinden bîhaber değiliz.”¹⁶¹

Buradaki yıldızda ise baştaki lam harfine dönen bir atıf vardır ve bu da te’kidi ifade etmektedir.

Yusuf Sûresi 15. ayet:

قَالُوا لَئِن أَكَلَهُ الذَّنْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ

“Onlar: * ‘Biz böyle çok iken onu kurt yerse artık biz ziyanlı oluruz.’ dediler.”¹⁶²

Buradaki yıldız işaretinin ise لَئِن deki lam’a döndüğünü ve lam’ın da te’kid olarak geldiğini görmekteyiz.

1.3. İzmirli’nin Meâlindeki Sûrelerin Âyet Sayılarının Farklılığı

İzmirli meâlinde sûrelerin ayet adetleriyle ilgili olarak değişik rakamlar vermektedir. Surelerdeki ayet sayılarının ihtilafı bir konu olduğunu göz önünde bulundursak bile İzmirli’nin meâlinde başka problemler de göze çarpmaktadır.

Örnek verecek olursak İzmirli Bakara Sûresi’ni 287 ayet olarak meâline almıştır. Bunun sebebi de, bu sûrenin 114. ayetini ikiye bölüp iki ayrı ayet olarak numaralandırmasından kaynaklanmaktadır. En’am Sûresi’nde de aynı durum karşımıza çıkmaktadır. İzmirli En’am Sûresi’ni 166 ayet olarak kabul etmiş ve bunun

¹⁶⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 23-24

¹⁶¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 265

¹⁶² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 397

nedeni de bu sûrenin 73.'ü ayetini ikiye bölüp, bu ayeti iki ayrı ayet olarak kabul etmesidir.

Aşağıya İzmirli'nin kabul ettiği ve sûre başlarında da ifade ettiği sûrelerin ayet sayıları ve ittifak edilen ayet sayılarını yan yana vereceğiz. Aşağıda verdiğimiz liste haricindeki surelerin ayet sayıları İzmirli ile aynıdır.

	İzmirli'nin Meâli	İttifak Edilen Sayı
Bakara Sûresi	287	286
En'am Sûresi	166	165
Yunus Sûresi (Ancak İzmirli bu sûreyi 111 ayet ile bitirmiştir)	110	109
Hud Sûresi	122	123
Yusuf Sûresi (Ancak İzmirli bu sûreyi 111 ayet ile bitirmiştir)	110	110
Ra'd Sûresi	45	43
İbrahim Sûresi	51	52
İsra Sûresi	110	111
Taha Sûresi	133	135
Neml Sûresi	95	93
Şûra Sûresi	51	53
Tûr Sûresi	48	49
Rahman Sûresi	76	78

1.4. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Âyetlerin Bölünmesi ve Birleştirilmesi

İzmirli, meâlini vücuda getirirken bazı ayetler hakkında genel kaniya ters uygulamalar yapmıştır. Bunlarda biri, bazı ayetleri ikiye bölmesi ve bu ayetleri iki ayrı ayet olarak telakki etmesi ya da art arda gelen iki ayrı ayeti birleştirerek tek ayet olarak kabul etmesi ve meâline bu şekilde not etmesidir.

Bir önceki başlıkta dile getirdiğimiz gibi bu da, surelerin ayet sayıları üzerinde değişik rakamların oluşmasına neden olmaktadır. İzmirli'nin meâlini inceleyerek karşımıza çıkan bu tür uygulamaların örneklerini aşağıda vereceğiz.

İkiye böldüğü ayetler: Bakara Sûresi 114, En'am Sûresi 73.

İki ayeti birleştirerek tek ayet olarak kabul ettiği ayetler: Nisa Sûresi 3. ve 4. ayetler, Nisa Sûresi 44. ve 45. ayetler, İbrahim Sûresi 20. ve 21. ayetler, Şura Sûresi 1 ve 2. ayetler.

1.5. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Ayetlerin Numaralandırılmasındaki Hatalar

İzmirli, meâlini yazarken bazı ayetler hakkında genel kaniya ters uygulamalar yapmıştır. Bunlarda bir diğeri de, art arda gelen ayet numaralarındaki problemlerdir.

İzmirli'nin meâlindeki dikkatimizi çeken bu uygulama, bizde daha çok bu yanlışlıkların matbaa hatasından kaynaklandığı kanaatini oluşturmaktadır. Çünkü bu çok sıra dışı bir uygulama olup İzmirli tarafından yapılmamıştır. Eğer yapılmış olsaydı birinci cildin sonundaki 'Hata ve Savab Cetveli'nde bu yanlışlıklar hakkında bilgi verir ve kendisi diğer hataları nasıl düzeltiyorsa bunu da düzeltirdi.

Aşağıda bu tür yanlışlıklardan dikkatimizi çeken örnekleri sıralayacağız.

Art arda gelip aynı numarayı alan ayetler: Bakara Sûresi 196. ayetten sonra tekrar 196 numarası verilmiş; Hud Sûresi 16. ayetten sonra tekrar 16 numarası verilmiştir.

Art arda gelip numarası atlayan ayetler: Bakara Sûresi 267. ayetten sonra gelen ayete 269 numara verilmîş; Nisa Sûresi 166. ayetten sonra gelen ayete 168 numara verilmîş; Nisa Sûresi 170. ayetten sonra gelen ayete 172 numara verilmîş; Yunus Sûresi 109. ayetten sonra gelen ayete 111 numara verilmîş; Hud Sûresi 19. ayetten sonra gelen ayete 21 numara verilmîştir.

1.6. İzmirli'nin Meâlindeki Bazı Ayetleri Birleştirdiği Halde Âyetlerin Manasını Vermemesi

İzmirli En'am Sûresi'nin 161 ve 162. ayetlerini birleştirerek meâl vermek için numaralandırmış ancak meâlde ise sadece 161. ayetin meâli yer almaktadır. Buraya konu olan En'am Sûresi'nin 161., 162. ve 163. ayetlerini inceleyelim.

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ

İzmirli, ayetlerin ilk ikisini numaralandırmış ve şu şekilde meâl vermiştir: “Onlara de ki; Rabb'im beni doğru yola yani İbrahim'in milleti olan dosdoğru bir dine götürmüştür. İbrahim müşriklerden değildir.”¹⁶³

Yukarıda görüldüğü gibi İzmirli'nin verdiği meâl yalnız 161. ayetin meâlidir. Bu ayetten sonraki ayete İzmirli 163 numarayı vermiş ve 162. ayet ile 163. ayetin meâlini birlikte zikretmiştir.

“De ki; benim namazım, kurbanım, diriliğim, ölümüm, alemlerin Rabb'i olup hiçbir şeriki olmayan Allah içindir. Ben yalnız bunula memurum. Ben Müslümanların ilkiyim.”¹⁶⁴

Buradaki meâlde de görüldüğü gibi iki ayet birleştirilerek meâl verilmîştir. Bu ve bunun gibi yanlışlıkların her ne kadar müellif hatası olma ihtimali olsa da bunların matbaa hatası olma ihtimali de bulunmaktadır. Nitekim İzmirli, her ayetin meâlini vermeden evvel o ayetin ilk birkaç kelimesini parantez içinde zikrederek meâline başlar. En'am Sûresi'nin 161. ayetine de başlarken parantez içinde yanlış bir şekilde

¹⁶³ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 263

¹⁶⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 263

(قُلْ إِنَّ هَدَانِي ...) diyerek meâle başlamıştır ancak ayetin başı o şekilde değil (... قُلْ إِنَّ هَدَانِي) şeklinde olacaktır.¹⁶⁵

1.7. İzmirli'nin Meâlindeki Hurûf-u Mukattaaların Durumu

Harf lügatte asıl ve taraf manasına gelir. Bundan dolayı hece harfleri bununla isimlendirilmişlerdir. Çoğulu da حروف ve أحروف olarak gelir.¹⁶⁶ Nahivcilere göre: İsim, Fiil ve edat olmayan fakat bir mana (anlam) için gelen şeydir.¹⁶⁷

el-Mukatta'a, bir şeyin parçalarını birbirinden ayırmak anlamına gelir. Kat' kelimesi, فأنقطع الحبل قطعاً cümlesindeki kesmek anlamına gelen قَطَعَ fiilinin masdarıdır. el-Mukatta' kelimesi ise, bir şeyin sondan kesilmesi anlamına gelir.¹⁶⁸

Terim anlamı ise: Mukata'a kesmek manasına gelen kat' kelimesinden türeyen, Allah'ın kendisiyle surelere başladığı, bir ve birden fazla harften oluşan ve her harfinin ayrı ayrı okunduğu hece harflerinden olan harflerdir.¹⁶⁹

Kur'ân surelerinin yaklaşık dörtte biri (29 Sure), genel olarak mukattaa (ayrık) harflerle başlamaktadır. Bu sûrelerden üç tanesi bir; dokuz tanesi iki; on üç tanesi üç; iki tanesi dört ve iki tanesi de beş mukattaa harfîyle başlamaktadır. Bu sûreleri de şöyle sıralayabiliriz: Bakara, Âl-i İmran, Arâf, Yunus, Hud, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Meryem, Neml, Kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Yâsîn, Sâd, Mü'min, Fussilet, Tâhâ, Şuarâ, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Kalem, Şurâ, Zuhruf, Duhân Sûreleri.

Kur'ân-ı Kerim'deki yirmi surenin başında gelen huruf-u mukattaa ayrı birer ayet olarak kabul edilmıştır. Bu sureler; Bakara, Âl-i İmran, Arâf, Meryem, Kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Yâsîn, Mü'min, Fussilet, Tâhâ, Şuarâ, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Şurâ, Zuhruf, Duhân Sûreleridir.

¹⁶⁵ En'am Sûresi'nde âyet numaraları kaydığı için İzmirli'nin meâlinde 161. âyet 162 olarak numaralandırılmış ve o şekilde devam etmiştir.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, s.41-42.

¹⁶⁷ Firûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît, el-Muessesetu'l-Arabiyye*, III, s. 130-131.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 276-278.

¹⁶⁹ Zerkeşî, *el-Buhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 167.

Ancak harufu kukattanin ayrı bir ayet olarak gelmediği Yunus, Hud, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Neml, Sâd, Kalem Sûrelerinde ise İzmirli, buradaki harufu mukattaayı da ayrı birer ayet olarak almış ve bunu surelerin ayet sayılarına yansıtmıştır.

2. İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân'da Uyguladığı Açıklama Metodu

İzmirli İsmail Hakkı, Meâni-i Kur'ân'da izlediği metodunu önsözünde çok kısa bir şekilde özetle şöyle açıklamıştır: “Meâni-i Kur'ân'da elfaz-ı Kur'ân'iyenin müsait olduğu manâlardan birini bittetik esas edindim, birtakımlarını da not olarak yazdım. Âyât-ı Celile'nin bir kısmı ancak esbâb-ı nüzül ile malûm olacağından yalnız meâni-i münifesini izah iktiza edince esbâb-ı nüzül zikreyledim. Ebu Müslim İsfahanî'den ma'da müfessirler Âyât-ı Kur'ân'iyede neshi tecviz ettiklerinden bu hususa da dikkat ettim. Aslın ifade ettiği manâyı azami mertebede aynen ifadeye, düzgün bir tercüme, selikamıza uygun bir surette beyana çalıştım. Lisan itibariyle muvaffakiyet iddia edemem, belki üslup biraz gevşemiştir, fakat öyle zannediyorum ki tercüme haşviyyattan âzâdedir. Âyât-ı Kerime anlaşılmaaksızın tercüme olunmamış, aslı ifade etmeyen, manâyı ihlâl eden kelimeler konmamış, Nazm-ı Münzel-i Muhkem tanınmaz bir şekilde meydana çıkmamıştır.”¹⁷⁰

Daha sonra İzmirli meâl verme esnasında dikkat ettiği hususları açıklayarak şu cümlelerle konuya son vermektedir: “Âlem-i İslâm'a arz eylediğim bu tercüme ve izah hakkında Müslüman kardeşlerimin hayırhahane ihtarlarını hüsn-ü telâkki edeceğimi arz ederim.”¹⁷¹

2.1. Meâni-i Kur'ân'da Âyetin Âyetle Tefsiri

İzmirli'nin ayetleri açıklarken kullandığı yöntemlerden biri, bir ayetin başka bir ayet ile açıklanmasıdır.

Bakara Sûresi 62. ayet:

¹⁷⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 5

¹⁷¹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 6

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“İman getirenler, Yahudi olanlar, Nasara ve Sabie yok mu! Onlardan Allah’a ve yevm-i ahirete iman edip iyi amel işleyen kimselerin Rabbleri indinde ecirleri vardır, onlar için korku da yoktur, onlar mahzun da olmazlar.”¹⁷²

Bu ayetten sonra İzmirli dipnot vererek şu açıklamayı yapmıştır.

“Nazm-ı Celile’de varid olunan dört tayfa müminler, nesh ve tebdilden evvel Tevrat ile amel olan Yahudiler, yine nesh ve tebdilden evvel İncil ile amel olan Nasara, bir de İbrahim (as)’a tabi olan Sabie’dir. Kısas-ı İbrahim, Musa, İsa, Muhammed Aleyhimü’s-Salatü ve ’s-Selam hazeratının etbai olanlar ehl-i necattır. İsrailoğulları ‘Biz peygamber evladınız, her tavırda ehl-i necatız derlerdi.’ Nazm-ı Celile, her kim kendi zamanında mebd ve meadi tasdik, muktezayı şer-i üzere amel ederse necat bulacağım beyan ederek Beni İsrail’in bu gururunu reddediyor. Bu ayet-i kerimeyi ¹⁷³”وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ“ nazm-ı celili ile mensup addedenler; Yahud ve Nasara ve Sabie’den mümin olanlar diye bir mahzup takdir eyleyenler vardır.”¹⁷⁴

İzmirli üzerinde çokça tartışmaların yaşandığı bu ayet-i kerimede Hz.İbrahim, Hz.Musa, Hz.İsa ve Hz.Muhammed’e tabi olanların necata ulaşacaklarını beyan ettikten sonra kaynağını vermeden Âli İmran Sûresi’nin 85. ayeti ile bu ayeti birlikte ele alıp tahsis yapıldığını ifade eder.

Enfâl Sûresi 67. ayet:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

¹⁷² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 22-23

¹⁷³ Âli İmran Sûresi 3/85; İzmirli, meâl içinde veya dipnotlarda kullandığı âyetleri Arapça metni ile kullanır ve âyetin kaynağını yani hangi sûrenin hangi âyeti olduğunu söylemez.

¹⁷⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 23

“Hiçbir peygambere yeryüzünde çok kan dökünceye kadar elinde esirler bulunması yaraşmaz. Siz dünya malını istiyorsunuz Allah ise sizin için ahireti ister. Allah galib-i yektadır, hakîmdir.”¹⁷⁵

İzmirli bu ayet-i kerimeyi bu şekilde tercüme ettikten sonra şu kısa açıklamayı yapıyor: “Ayat-i celile bedir esirleri hakkında nazildir. “ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِيمَانًا فِدَاءً ”¹⁷⁶ ayeti ile takdir olunmuştur.”¹⁷⁷

Bu açıklamadan anladığımıza göre İzmirli, Enfal Sûresi 67. ayet ile Muhammed Sûresi'nin 4. ayetinin birlikte mütalaa edilmesi gerektiğini ve “...Sonra da (duruma göre ve ülkenin çıkarlarına uygun olmak üzere) onları ya iyilikle salıverin yahut da fidye karşılığında bırakın...”¹⁷⁸ meâli şerifiyle esirlerin bırakılması gerektiğini ifade etmektedir.

2.2. Meâni-i Kur'ân'da Tefsir Usûlüne Dâir Açıklamalar

İzmirli, ayetlere meâl verirken dikkat ettiği hususlardan biri de, o ayetlerin içinde herhangi bir tefsir usulü kavramının geçip geçmediğidir. İzmirli'ye göre eğer bir ayette usule Dâir bir kelime ve işaret varsa bu açıklanmaya değerdir. Bu yüzden İzmirli, aşağıda örneklerini de sunacağımız birçok konuda dipnotta açıklamaya gitmiş ve ayrıntılı bir şekilde konuya değinmiştir.

İlk olarak İzmirli'nin üzerinde dikkatle durduğu ‘muhkem ve müteşabih’ kavramını açıklayacağız.

Âli İmran Sûresi 7. ayet:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitab’ı inzal eden O’dur. O’nun bir kısmı muhkem ayetlerdir ki bunlar Kitab’ın aslıdır, diğer kısmı ise müteşabih ayetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunan

¹⁷⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 316-317

¹⁷⁶ Muhammed Sûresi 47/4

¹⁷⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 317

¹⁷⁸ Muhammed Sûresi 47/4; Işıcık, *Kur'ân Meâli*, s.388

kimseler ise fitne kastıyla tevile saparak Kitab'ın o müteşabih ayetlerine tabi olurlar. Müteşabihatın tevilini Allah'tan başka bir kimse bilemez, ilimde rüsh sahibi olanlar 'Biz O'na inandık, hepsi de Rabbimiz canibindedir' derler. Bunları yalnız tam akıllılar yâdederler.”¹⁷⁹

Bu meâlin sonunda İzmirli, muhkem ve müteşebih kavramları üzerinde kabul edilmiş olan görüşleri sıralayıp son olarak da kendi görüşünü beyan ediyor.

“Muhkem ve müteşabih türlü türlü tarif olunuyor.

1-Tevili bilinen, manası anlaşılan muhkem; bilinmesine yol bulunmayan müteşabihtir.

2-Yalnız bir veçhe muhtemel olan muhkem, vücud-u adediye muhtemel olan müteşabihtir.

3-Mü'minün bih, ma'mülün aleyh olan muhkem, aksi müteşabihtir.

4-Kendisinde tevil bulunmayan muhkem, tevil bulunan müteşabihtir.

Hülasa manası vadih olup kendisinde işgal ve tereddüt bulunmayan muhkem, aksi müteşabihtir.”¹⁸⁰

İzmirli 'muhkem ve müteşabih' kavramları hakkında böyle maddeli bir açıklama yapmasına rağmen bunun kaynağını, nereden aldığını söylememiş ve kendisi de neye istinaden bu şekilde tercih yaptığını belirtmemiştir. Bu, İzmirli'nin 'Meâni-i Kur'ân' adlı eserinin genel özelliklerinden birisidir.

İzmirli, 'nâsîh – mensuh' kavramları ile ilgili ayetlerde de bu konulara değinmiş, nâsîh olan ayet ile mensuh olan ayeti de konu içinde zikrederek okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Bakara Sûresi 178. ayet:¹⁸¹

¹⁷⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 105

¹⁸⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 105

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءِ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ قَلَةً عَدَابُ اللَّهِ عَالِمٌ

“Ey iman edenler! Maktuller hakkında üzerinize kısas farz olundu. Hür ile hür, köle ile köle, kadın ile kadın kısas olunur. Kardeşi tarafından bir kimse için az bir şey affolunursa iyi yola gitmeli, ona hüsn-ü suretle eda edilmelidir. Bu, Rabbiniz tarafından bir tahfif ve rahmettir. Artık her kim ondan sonra tecavüzde bulunursa onun için acıklı bir azap vardır.”¹⁸²

Ayet-i kerimenin açıklaması olarak İzmirli, şu cümleleri kaleme almış ve nâsîh ile mensuh olan ayeti belirtmiştir.

“Nazm-ı celil, cahiliyye zamanında beyinlerinde kıtal vaki olan iki Arap batını hakkında nazil olmuştur. Bunlar İslâm’ın zuhuruyla beray-ı muhakeme Peygamberimize müracaat ediyorlar. İçlerinde şerefleri ziyade olanlar; katl olunan köleye mukabil hür, kadına mukabil erkek katledeceğiz davasında bulunuyorlar idi. Nazm-ı celile ile dava faslolundu. Nazm-ı celilin hükmü mensuktur, nâsîh “
وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ”¹⁸³ nazm-ı kerimidir.”¹⁸⁴

2.3. Meâni-i Kur’ân’da Arapça Gramere ve Belağata Dâir Açıklamalar

İzmirli’nin Meâni-i Kur’ân adlı eserini incelediğimizde, İzmirli’nin en çok Arapça gramere dayalı açıklamalarının karşımıza çıkmaktadır. Bu da bizde, İzmirli’nin dile ne kadar vakıf olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Bu konuda Meâni-i Kur’ân’da o kadar çok örnek mevcut ki biz buraya ancak farklı olanlardan birkaç tanesini alacağız.

Nahl Sûresi 112. ayet:

¹⁸¹ Bu âyet-i kerimeyi İzmirli, meâlinde 179. âyet olarak ele almıştır.

¹⁸² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 87-88

¹⁸³ Maide Sûresi 5/45

¹⁸⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 87

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah Mekke kasabasını misal getirir. O kasaba emniyetliydi, sükun ve itminan içindeydi. Onun rızkı her yerden bol bol gelirdi. Fakat ahalisi Allah’ın nimetlerine karşı nankörlükte bulundular. Allah da onlara işlediklerine mukabil açlık ve korku libası giydirip azabını tattırdı.”¹⁸⁵

Bu ayetten sonra İzmirli belağata Dâir şu açıklamayı yapıyor.

“Kıtlıkla mübtela etti, üzerlerine de asker sevk ettirdi. Nazm-ı celile üç türlü istiare ile istiare-i musarraha-i asliyye, istiare-i mekniyye, istiare-i musarraha-i teb’iyye ile varid olmuştur ki gayet belîğidir. Bu manayı Türkçe’de ifade etmek pek güçtür.”¹⁸⁶

Tevbe Sûresi 62. ayet:

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ

“Münafıklar sizi hoşnut etmek için Allah’a yemin ederler. Halbuki Allah ve peygamberini hoşnut etmek elyaktır. Eğer mümin iseler rasülünü rencide etmezler.”¹⁸⁷

İzmirli bu ayet-i kerimenin açıklamasında zamire Dâir şu açıklamaları yapmaktadır.

“Nazm-ı celilede “أَنْ يُرْضَوْهُ” varid olmuştur. Zamir hem ‘Allah’ hem de ‘Resül’ lafz-ı şeriflerine raci’dir. Zamirin birleşmesi iki hoşnutluğun birliğine delalet eder. Birini hoşnut etmek diğerini de hoşnut etmek demektir.”¹⁸⁸

Tevbe Sûresi 111. ayet:

¹⁸⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 464-465

¹⁸⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 465

¹⁸⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 334

¹⁸⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 334

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ
وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمْ الَّذِي
بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah müminlerden canlarını, mallarını satın almış; buna bedel onlara cennet vermiştir. Onlar Tanrı yolunda kıtal ediyorlar. Öldürüyorlar, öldürtülürler. Bu vaad Allah’ın öyle vaadidir ki Tevrat’ta, İncil’de, Kur’ân’da sabittir. Allah’tan ziyade ahdini yerine getiren kim olabilir? Artık yapmış olduğunuz alış veriştten dolayı size müjdeler olsun. Bu alış veriş büyük feyz ve necattır.”¹⁸⁹

Bu ayet-i kerimede İzmirli’nin tekid ifade ettiği kelimeler hakkındaki açıklaması şu şekildedir.

“Nazm-ı celilede “ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا ” varid olmuştur. عَلَيْهِ kelimesi vücubu ifade ettiği halde tekid için burada حَقًّا gelmiştir. Hülasa ‘asla caymaya ihtimali yoktur’ demektir.”¹⁹⁰

Nisa Sûresi 164. ayet:¹⁹¹

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا

“Peygamberlerden birtakımını bundan evvel sana haber vermiştik, birtakımını ise haber vermemiştik. Allah Musa ile söz söylemiştir.”¹⁹²

Bu ayetin ardından İzmirli, mef’ulu mutlaka Dâir şu açıklamayı yapmaktadır.

“Nazm-ı celilede söyleşmenin mecaz ihtimali ref için “ تَكْلِيمًا ” lafz-ı şerifi mef’ulu mutlak olarak varid olmuştur. Bunun için tercümede ‘söz’ kelimesini zikrettik.”¹⁹³

Bakara Sûresi 88. ayet:

وَقَالُوا أَفَلَوْنَا عُنْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

¹⁸⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 345

¹⁹⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 345

¹⁹¹ Bu âyet-i kerimeyi İzmirli, meâlinde 162. âyet olarak ele almıştır.

¹⁹² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 191

¹⁹³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 191

“Yahudiler ‘kalplerimiz perdelidir’ dediler. Öyle değil, belki küfürlerinden nâsi Allah onlara lanet etti. Onlardan pek azı imana gelir.”¹⁹⁴

İzmirli bu ayete açıklama olarak şu cümleleri kaleme almıştır.

“Lanet lügatte ‘tart’ manasınadır. Rahmet-ilahiyeden tart manasına alınırsa ancak kafirlere itlak olunur, fakat derece-i ebrardan tart manasına alınırsa Müslümanlara da itlak olunabilir. Bazen zemm manasında da istimal olunur. Burada ‘her hayırdan, rahmet-i ilahiyeden uzaklaştırdı’ demektir.”

Bakara Sûresi 89. ayet:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ

“Vakta ki onlara indi İlahi’den onlara yanlarındaki Tevrat’larını tasdik eden Kur’ân geldi. Halbuki daha evvel kafir olanlara karşı yardım istiyorlardı. Tanıdıkları gelince onu tanımadılar, artık Allah’ın laneti kafirler üzerine olsun.”¹⁹⁵

İzmirli bu ayet-i kerimeyi de şöyle açıklamıştır.

“Yani ‘Ya Rabb bize Tevrat’ta Nati mubareki mezkur olan ahir zaman peygamberi ile müşriklere karşı nusret ihsan et’ derlerdi. Nazm-ı celildeki ‘sin’ talep için olmayıp mübalağaya hamlolunursa mâna şöyle olur: Arap müşriklerine peygamberin yakında ba’s olunacağını haber verirdi.”¹⁹⁶

Bakara Sûresi 96. ayet:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْحَزِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

“Sen herhalde Yahudileri insanlardan, müşriklerden ziyade hayata haris bulursun. Onlardan bazıları bin sene yaşamak ister, halbuki bu kadar yaşaması kendisini azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah onların işlediklerini görür.”¹⁹⁷

¹⁹⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 29

¹⁹⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 29-30

¹⁹⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 30

¹⁹⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 31-32

Bu ayet hakkında İzmirli şunları ifade etmiştir.

أَوَمِنَ الَّذِينَ شَرَكُوا“ nazm-1 celilindeki vav, vav-1 atıfadır. İnsanlar da zamanındaki insanlar demektir. Ayrıca müşrikleri zikr mübalağaya mahmuldür. Çünkü onların hırsı şiddetlidir. Bu nazm-1 celilde onlara pek büyük tevbih vardır. Hayatın nekre olarak iradı da hakir bir hayat kast olunması içindir. Yani Yahudiler dünyada azıcık yaşamaya zamanlarındaki insanların hepsinden, hususan müşriklerden ziyade haristirler. Mamafih hayatın nekre olarak iradı, hayat-1 mahsusaya uzun boylu hayata da hamî olunabildiği gibi vav’ın vav-1 müste’nife olması da caizdir. Artık mâna; ‘Yahudileri herkesten ziyade hayata haris bulursun, bunlardaki hırs müşriklerde yok’ demek olur.”¹⁹⁸

Furkan Sûresi 20. ayet:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا

“Senden evvel gönderdiğimiz peygamberler de yemek yerler, pazarlarda dolaşırlardı. Biz birinizi diğerinize bela ve mihnet kıldık. Bakâlim siz buna katlanabilecek misiniz? Rabb’in hakikati görür ona göre ceza verir.”¹⁹⁹

İzmirli ayette geçen “Bakâlim siz buna katlanabilecek misiniz?” meâlindeki kısım için şu açıklamayı yapmıştır.

“İstifham, emir manasındadır. Katlanın demektir. Yahut ‘bakâlim katlanacak mısınız katlanmayacak mısınız? Ona göre muamele edeceğiz.”²⁰⁰

Rahman Sûresi 12. ayet:

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

“İnsanlar, periler; Rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz?”

¹⁹⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 31

¹⁹⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 123

²⁰⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 123

Rahman sûresinde otuzbir defa tekrar edilen bu ayeti kerime için meâlinde İzmirli şunları ifade etmiştir.²⁰¹

“Veya sizler Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? Veya ne yürek ne de dil nimetlerini yalan sayabilir. Nazm-ı kerim otuzbir kere zikrolunmuştur. İstifham takrire de mahmuldür, tevbiha da mahmül olabilir. Tekrar, takrir içindir.”²⁰²

Yunus Sûresi 93. ayet:²⁰³

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ
يَفْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“Biz İsrailoğullarını Şam gibi âla bir yere yerleştirdik. Onlara pâk şeylerden rızık verdik. Kendilerine ilim gelinceye kadar onlar ihtilafa düşmediler. Şüphesiz Rabbin kıyamet günü hakk ile batılı ayırarak aralarındaki ihtilaflarını bitirecektir.”²⁰⁴

Bu ayeti kerimede İzmirli Arap dilinin özelliklerine şu şekilde vurgu yaparak ayeti açıklama yoluna gitmiştir.

“Şam gibi. Lisan-ı Arap’ta bir şey medih olununca ‘sıdk’ kelimesine izafe olunur. Nazm-ı celile de buna göre nazil olmuştur.”²⁰⁵

Yukarıda birkaç örneğini sıraladığımız İzmirli’nin gramer, belağat ve fesahata Dâir açıklamaları Meâni-i Kur’ân’ın her bir köşesine serpilmiştir. İncelediğimiz bu eserdeki bu tür açıklamalarda İzmirli, kendini Arapça’nın edebiliğine kaptırmış ve daha ayrıntılı açıklamalara yer vermek istemiştir.

2.4. Meâni-i Kur’ân’da Arap Âdetlerine Dâir Açıklamalar

İzmirli, yapmış olduğu bu tercümenin daha anlaşılır hale gelmesi için ayetlerin hangi adet üzere indiğini ve bu ayetlerde geçen bazı kelimelerin Arap örf

²⁰¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 434

²⁰² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 434

²⁰³ Bu âyet-i kerimeyi İzmirli, meâlinde 94. âyet olarak ele almıştır.

²⁰⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 369

²⁰⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 369

ve adetinde hangi manaya delalet ettiğini açıklamaktadır. İşte biz de burada İzmirli'nin dikkati çektiği bu ayetlere örnekler vereceğiz.

Sâffât Sûresi 49. ayet:

كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ

“Sanki onlar örtülü bir deve kuşu yumurtası gibidir.”²⁰⁶

Bu ayetin açıklamasında İzmirli, ayetin Arap adetleri üzerine indiğini şu beyanıyla ifade ediyor.

“Devekuşu yumurtası biraz sarıya çalar, beyaz ve temiz bir renkte olmakla renklerin en makbulü sayıldığından dolayı Arap adeti üzere varid olmuştur. Yani renkleri çok güzel demektir.”²⁰⁷

Zuhruf Sûresi 38. ayet:

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

“Nihayet o, yoldaşı ile beraber huzurumuza gelince yoldaşına ‘Keşke aramız gün doğusu ile gün batısı kadar uzak olsaydı’ diyecek.”²⁰⁸

Bu ayette İzmirli şu ifadelerle Arap adeti anlatıyor.

“İki müteakıl şeyin birinin adı diğerinin adıyla zikrolunması Arap adetinden olmakla nazm-ı celilde “ الْمَشْرِقَيْنِ ” iki gün goğusu varid olmuştur.”²⁰⁹

Müddessir Sûresi 20. ayet:

تَمَّ قَوْلٌ كَيْفَ قَدَّرَ

“Bir daha hay canı çıkası nasıl ölçtü biçti”²¹⁰

²⁰⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 273

²⁰⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 273

²⁰⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 352

²⁰⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 352

²¹⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 519

İzmirli ayeti şöyle açıklamaktadır:

“Nazm-ı kerimedeki “ قَتْل ” lafz-ı şerifi Arap örfü üzere teaccüb ve isti’zam makamında irad olunmuştur. Çünkü Peygamberimiz’e divaneliği, falcılığı, şairliği, yalancılığı bir türlü yakıştıramadı.”²¹¹

2.5. Meâni-i Kur’ân’da Sebebi Nüzule Dâir Açıklamalar

İzmirli’nin meâlinde en çok kullandığı açıklayıcı izahatın gramere dayalı açıklamalar olduğunu söylemiştik. İşte bu yöntemden sonra İzmirli ayetlerin daha iyi anlaşılması için sebebi nüzulünü zikretmeyi uygun görmüştür. Kendisi de bu konuda Meâni-i Kur’ân’ın başında şu ifadeleri kullanmıştır: “Meâni-i Kur’ân’da elfaz-ı Kur’ân’iyenin müsait olduğu ma’nâlardan birini bittetik esas edindim, birtakımlarını da not olarak yazdım. Âyât-ı Celile’nin bir kısmı ancak esbâb-ı nüzülü ile malûm olacağından yalnız me’ani-i münifesini izah iktiza edince esbâb-ı nüzülü zikreyledim.”²¹²

Bu konuya yönelik örnekler de bir önceki başlık gibi - İzmirli’nin çok kullanmasından dolayı – çoktur. Ancak biz bunlardan burada gerekli gördüğümüz birkaç tanesini zikredeceğiz.

Bakara Sûresi 104. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Ey iman edenler! “ رَاعِنَا ” demeyin. “ انظُرْنَا ” deyin. Kulak tutup dinleyin. Kafirler için elim bir azap vardır.”²¹³

İzmirli bu ayetin sebebi nüzülü olarak şunları ifade etmektedir.

“Ayeti celile, Yahudilerin Peygamberimiz hakkında kullandıkları رَاعِنَا kelimesinin terk olunup, ‘ انظُرْنَا = bize bak’ kelimesinin istimali hakkında nazil olmuştur. Yahudiler رَاعِنَا ile ‘Ey çoban! Ey ahmak’ manasını kastederler. Müminler

²¹¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 519

²¹² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 5

²¹³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 35

İzmirli bu ayetin sebebi nüzulünü şu şekilde açıklamaktadır.

“Nazm-ı celil Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Çünkü evvel Hz.Musa’ya iman ettiler. Sonra buzağıya tapmakla kafir oldular. Sonra tekrar Hz.Musa’ya iman ettiler. Sonra Hz.İsa’ya inanmayıp kafir oldular. Sonra Peygamberimiz Efendimiz hazretlerine inanmamakla küfürlerini artırdılar. Yahut münafıklar, tekrar tekrar mürted olanlar hakkında nazil olmuştur.”²²¹

İzmirli âdeti üzere bu ayeti kerimeye aldığı sebebi nüzule Dâir açıklamaya da kaynak göstermemiştir.

2.6. Meâni-i Kur’ân’da Tercümede Dikkati Çeken Kelimeler

İzmirli’nin meâlinde dikkatimize celbeden bazı kelimeleri kullandığını gördük. Onlardan birkaç tanesini örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Rahman Sûresi 12. ayet:

فَبَآئِيَ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

“İnsanlar, periler; Rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz?”²²²

Rahman sûresinde otuzbir defa tekrar edilen bu ayeti kerime için meâlinde İzmirli, - ayette de bizim altını çizdiğimiz İzmirli’nin ise meâlinde üzerini çizdiği - ‘periler’ lafzını kullanmıştır. İzmirli’nin kullandığı ‘peri’ kelimesi Türkçe’de onun kastetmek istediği cinler kavramını tam karşılamamaktadır. Çünkü ‘peri’ dışı cin ve masal kahramanı olup ütöpik bir varlığı ifade etmektedir.²²³ Bu yüzden kendisinin de zaid olarak koyduğu bu kelime meâline tam oturmamıştır.

Bakara Sûresi 57. ayet:

وَوَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

²²⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 184-185

²²¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 185

²²² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 434

²²³ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul, Tsz, s.1072

“Üzerinize bulutu gölge yapmıştık. Size kudret helvası ile Yelve kuşu indirmiştik. Verdiğimiz rızkın paklarından yiye demiştik. Onlar bize zulmetmediler belki kendi nefislerine zulmettiler.”²²⁴

Ayetin meâlinde geçen ‘yelve kuşu’ kavramı İzmirli tarafından kullanılmış ve bu kavramın açıklamasında da şu ifadeler yer vermiştir: “Yelve kuşu bildircına benzer bir kuştur.”²²⁵

Bu kelimenin açıklamasının dikkatimizi çekmesi üzerine birkaç meâl²²⁶ daha baktık ki bu ayette geçen “السَّلْوَى” kelimesi hep ‘bildircın’ olarak tercüme edilmiş. Ancak Kitabü’l-Ayn²²⁷ ve Ragıp el-İsfahani’nin Müfredat’ına²²⁸ baktığımızda ayette geçen “السَّلْوَى” kelimesinin İzmirli’nin de dediği gibi ‘bildircına benzer bir kuş’ olduğu açıklamasını görmekteyiz. Bu sebeple İzmirli’nin ifade ettiği yelve kuşu daha yerinde bir mana olmaktadır.

2.7. Meâni-i Kur’ân’da Fıkhî Açıklamalar ve Mezheplerin Görüşleri

İzmirli, ahkâm ayetlerini tercüme ederken kendince ihtiyaç duyduğu veya anlaşılmasının problemlili olduğunu düşündüğü yerlerde fıkhî açıklamalara gitmiştir. Bazen bu açıklamalarını genişleterek sadece Hanefi mezhebini değil diğer mezheplerin görüşlerini de kapsayacak şekilde karşılaştırmalı olarak vermiştir. Biz de bu konuya örnek teşkil edecek ayetlerin birkaç tanesini sunacağız.

En’am Sûresi 118. ayet:²²⁹

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ

“Allah’ın ayetlerine inanmış iseniz, kesilirken adı anılmış olan şeyi yiye”²³⁰

²²⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 21

²²⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 21

²²⁶ Bakara Sûresi 2/57; Işıcık, Yusuf, *Kur’ân Meâli*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Temmuz-2010, Konya, II. Baskı, s.16; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s.7

²²⁷ Halil b. Ahmet, *Kitabü’l-Ayn*, Beyrut, 2005, III. Baskı, s.442

²²⁸ Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, Cidde, 2009, IV. Baskı, s.424

²²⁹ Bu âyet-i kerimeyi İzmirli, meâlinde 119. âyet olarak ele almıştır.

²³⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 253

Bu ayetin açıklamasında İzmirli şu açıklamayı yapmıştır.

“Mezhebimizce ismullah unutulmuş zebih helaldir. Amde-i terk olursa haramdır. Şafii mezhebinde unutsa da kasten zikretmese de helaldir. Bazı eiminde nazm-ı celil mensuhtur.”²³¹

Enbiyâ Sûresi 78. ayet:

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ

“Davut ile Süleyman’ı da yâd et, hani onlar bir kavmin koyunları tarafından tahrip olunan ekin tarlası hakkında bir hükümde bulunmuşlardı. Onların hükümlerine biz de şahittik.”²³²

İzmirli, bu ayetin açıklamasında mezheplerin görüşlerini vererek tercihte bulunuyor ancak alıntılarında yine kaynak göstermiyor. İzmirli ayeti kerimeyi şöyle açıklıyor.

“Bir kimsenin koyunları diğer bir kimsenin tarlasına veya bağına gece vakti girip tarlayı veya bağı tahrip etmişti. Sahibi Davut (as)’a şikayet etmişti. Davut (as) koyunları tarla sahibine verilmesini hükmetti. Süleyman (as) küçük yaşta olduğu halde şöyle dedi: Koyunları tarla sahibine vermeli, tarla sahibi koyunların sütünden, yününden ve yavrusundan müstefid olsun. Tarlayı da koyun sahibine vermeli, tarlayı da ziraat edip tarlasını imar eylesin, evvelki haline gelince sahibine teslim etsin, koyunlarını alsın. Davut (as) bu hükmü tasdik etti. Her iki hüküm de içtihad mebnî idi. Onların şeriatları böyle idi. Enbiya bir mefsetet olmayan hususta icthadlarında hata edebilirler. Şu kadar ki Cenab-ı Hakk onları hatada bırakmaz. İmam Ebu Hanife indinde hayvan gece veya gündüz tarlasını ifsat ederse sahibine bir şey lazım gelmez. Hayvanın cinayeti hederdir. Fakat Malikî ve Şafî’ye göre hayvan gece ifsat ederse tazmin lazım gelir. Her iki imamın mezhepleri şerayi-i sabıkaya muvafık geliyor. Ebu Hanife indinde bu hüküm mensuh oluyor.”²³³

Haşr Sûresi 6. ayet:

²³¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 253

²³² İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 64

²³³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 64-65

وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَاقِدِيرٌ

“Allah’ın, onların emvalinden peygamberine verdiği malları ele geçirmek için siz üzerlerine at ve deve ile yürümediniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselerin üzerlerine musallat ve galip kılar. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”²³⁴

Bu ayetten sonra İzmirli, İslâm savaş hukukunda fey ve ganimet teksimine Dâir şu açıklamalarda bulunuyor.

“Kavgasız ele geçen mala ‘fey’, kavga ile ele geçen mala ‘ganimet’ derler. Yedinci ayette olduğu gibi altı seheme ayrılır. Tanrı’ya ait olan sehem, Kabe vs. mescit tamirlerine sarf olunur. Bazılarınca beş seheme ayrılır. Tanrı ta’zim için zikrolunmuştur. Peygambere ait olan sehem, mesalih-i müslimîne sarf olunur. Bazılarınca ganimet gibi beş seheme ayrılır.”²³⁵

2.8. Meâni-i Kur’ân’da Mânâda Tahsis

İzmirli manada tahsise gittiği ayet-i kerimelerin dipnotlarında açıklama yapmış ve tahsisin ne şekilde olduğunu açıklamıştır.

Bakara Sûresi 111. ayet:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ

“Yahudiler ile Nasara ‘Cennete Yahudiler ve Nasara olanlardan başka hiçbir kimse giremeyecektir’ dediler. Bu ise onların uydurmalarından ibarettir. Onlara de ki ‘Gerçek iseniz haydi burhanınızı getirin.’”²³⁶

Ayetin ardından da İzmirli; “Yani Yahudiler ‘Cennet’e Yahudilerden başka kimse asla giremez’ derler, Nasara da Yahudiler gibi ‘Cennet’e Nasara’dan başka

²³⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 463

²³⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 463

²³⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 37

kimse asla giremez' derler. Buradaki Yahudilerden maksat Medine Yahudileri, Nasara'dan maksat Necran Nasarasıdır."²³⁷ der.

2.9. Meâni-i Kur'ân'da Farklı Kıraatler ve Meâle Etkisi

İzmirli'nin telif ettiği bu eserde farklı kıraatlerin meâle olan etkisini ve bazı farklı okuyuşların bazen dipnotta bazen de asıl metinde verildiğini görürüz. Aşağıda örnekleri gelecek olan ayetlerde İzmirli kısa, öz açıklamalar yapmıştır.

Enbiyâ Sûresi 4. ayet:

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“De ki Rabb'im gökteki, yerdeki sözü bilir. O semi'dir, hakkıyla âlimdir.”²³⁸

Bu ayettin ilk kelimesi olan “ قَالَ ” meşhur kıraatte olan ve Kur'ân-ı Kerim'lerimizde ittifak edilen lafz-ı şeriftir. Ancak İzmirli bu lafzın yerine “ قُل ” lafzını esas almış ve “ قَالَ ” lafzı için dipnotunda ‘Bazı kıraatlerde قَالَ varid olmuştur’²³⁹ diyerek açıklamıştır.

Ankebût Sûresi 66. ayet:

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

“Varsın verdiklerimize karşı nankörlük etsinler, muratlarınca geçinsinler. Artık yakında bunun akıbetini anlayıp pişman olurlar.”²⁴⁰

Bu ayet-i kerime İzmirli tarafından, farklı kıraatlerin manaya olan etkisi üzerinden şu şekilde açıklanmıştır.

“Diğer kıraate göre mânâ şöyle olur: Afiyet verdiklerimiz nankör olsunlar, dünyayı muratlarınca geçirsinler diye onları kurtarır.”²⁴¹

²³⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 37

²³⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 54

²³⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 54

²⁴⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 200

²⁴¹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 200

2.10. Meâni-i Kur'ân'da Allah'a Nisbet Edilen Fiiller

Geçen asrın sonlarından itibaren ortaya çıkıp günümüze kadar devam eden bu kelâmda yenilik çalışmaları içerisinde, özelde kelâm ilmîni yenileme, yeni metotlarla ele alma arayışları savunulmuştur. Osmanlının son döneminde yaşamış olan, medrese ve mektep eğitimini almış, birçok sahada eserler kaleme alan İzmirli'ye göre de kelâm ilmî, son derece önemli, lüzumlu ve faydalı olmakla birlikte yenilenmeye muhtaçtır. Yeni ilmî kelâm arayışları içerisinde bulunulan bir dönemde İzmirli'nin bu sürece en büyük katkısı şüphesiz bu amaçla, “Yeni İlmi Kelâm” adlı eseri kaleme almasıdır.

İşte bu sebeplerden dolayı İzmirli'nin, Kur'ân'daki kelâm ilmînde tartışma konularına kaynak olan ayetlere nasıl açıklama ve yorum yapacağını merak ettiğimiz için İzmirli'nin görüşlerini aşağıda ifade etmeye çalışacağız.

Fetih Sûresi 10. ayet: Bu ayet-i kerimede İzmirli'nin “ يَدُ اللَّهِ ” kavramını nasıl açıkladığını göreceğiz.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى
بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِمُ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Sana Hudeybiye’de biat edenler yok mu, onlar hakikat halde Allah’a biat etmişlerdir. Allah’ın eli onların üstündedir. Kim ki ahdini bozrsa kendi zararına bozmuş olur. Her kim Allah ile ettiği ahdi yerine getirirse Allah ona büyük bir mükafat verecek.”²⁴²

İzmirli, bu ayeti kerimeden sonra çok kısa ve öz olarak şu açıklamayı kaleme almış, kelâmî hiçbir tartışmaya girmemiştir.

“Allah’ın eli Peygamber’e biat edenlerin ellerinin üstündedir. Allah onların biat ettiklerine biat ettiklerine muttalidir.”²⁴³

Âraf Sûresi 54. ayet: Bu ayet-i kerimede İzmirli'nin “ اسْتَوَى ” kavramını nasıl açıkladığını göreceğiz.

²⁴² İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 391

²⁴³ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 391

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Rabbiniz öyle bir Allah’tır ki gökleri, yeri altı günde yarattı. Sonra arş üzere müstevi oldu. O, birbiri ardından çabuk gelmek üzere geceyi, gündüzü birbiri ile örter. Güneşi, ayı, yıldızları da fermanına musahhar olarak yaratmıştır. Haberiniz olsun ki onun yaratması da vardır, buyurması da vardır. Alemlerin Rabbi olan Allah pek şanlıdır.”²⁴⁴

İzmirli bu ayetin akabinde kaynağını nereden aldığını belirmeden şu açıklamayı yapmaktadır:

“İstiva, sıfat-ı celile-i ilahiyyedendir. Müteahhirun istiva’yı ‘Yere, göklere ve bütün mahlukata gâlip ve kahir oldu’ diye tefsir ederler.”²⁴⁵

2.11. Meâni-i Kur’ân’da Lafzatullah Kavramı

İzmirli, diğer tercümelere pek rastlanmayan bir tarzda, "Allah" lâfzını Tanrı kelimesi ile tercüme etmiştir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Tanrı kelimesinin "İlâh" sözünün karşılığı olduğunu, Allah lâfzının her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâla'nın ismi için kullanıldığını, hiç bir dilde karşılığının olmadığını belirtmektedirler.

Başta besmele-i şerifte bu şekilde tercümede bulunan İzmirli, Allah’ lafzını bazen kendisi ile (Allah ile) bazen de ‘tanrı’²⁴⁶ kavramı ile tercüme etmiştir. Bu da Meâni-i Kur’ân’da kavram birliği açısından problem olmaktadır. Çünkü Tanrı kavramı ‘tapınılan varlık’²⁴⁷ manasına geldiğinden dolayı Lafzatullah’ın özel manasını içine tam olarak alamamaktadır.

²⁴⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 274

²⁴⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 274

²⁴⁶ Örnekler için bkz: Enam Sûresi 6/103; İbrahim Sûresi 14/39; Kehf Sûresi 18/43; Hacc Sûresi 22/25.

²⁴⁷ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.1262-1263

2.12. Meâni-i Kur'ân'da Kaynak Vermeye Örnekler

İzmirli, Meâni-i Kur'ân'da müfessirlerden birçok alıntı yapmıştır. Bu alıntıları bazen isim vererek açıklamış²⁴⁸ bazen de 'müfessirler böyle tefsir etmişler'²⁴⁹ diyerek isim vermeden konuya delil getirmeye çalışmıştır.

Biz burada, bu başlık altında İzmirli'nin kaynağını ifade etmeden sadece isim vererek gösterdiği delilleri ele alacağız.

Bakara Sûresi 65. ayet:

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِيِينَ

“Sizden evvel cumartesi günü hadd-i şer’i tecavüz edenlerin halinin elbette bildiniz. Biz de onlara ‘Rahmet-i İlahi’den uzak maymunlar olun’ demiştik.”²⁵⁰

Bu ayetin açıklamasında İzmirli, Mücahit’ten alıntı yaparak onun görüşünü ifade etmekte ancak kaynak yerini dile getirmemektedir.

“Veya ‘şereften uzak olunuz’ demektir. Bunların kalpleri maymuna çevrilmıştır. Haddi zatında maymuna çevrilmemiştir. Nitekim müfessirîn-i izâmdan Mücahit böyle izah ediyor.”²⁵¹

İzmirli, Nisa Sûresi’nin ilk dipnotunda da bu sûre-i celile ile ilgili açıklamalar yaparken bazı müfessirlerden görüş bildirmekte ancak yine kaynağın yerini ifade etmemektedir. Nisa Sûresi’nin ilk dipnotu ise Meâni-i Kur'ân'da şöyledir:

“Yüz yetmiş altı ayet olan bu sure-i celile kavli sahiha göre Medenî’dir. Alkame’ye göre surenin başı Mekkî’dir. Kurtubî’ye göre ancak surenin elli sekizinci ayeti feth-i Mekke senesinde Mekke’de nazil olmuştur.

²⁴⁸ Örnek için bkz; İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 23 (Bakara Sûresi 65. âyetin dipnotu)

²⁴⁹ Örnek için bkz; İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 274 (Âraf Sûresi 54. âyetin dipnotu)

²⁵⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 23-24

²⁵¹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 24

2.13. Meâni-i Kur'ân'da İzmirli'nin İhtiyaç Duyduğu Bazı Açıklamalar

İzmirli, Meâni-i Kur'ân'ı yazma sebeplerinden biri olarak şu cümleleri kaleme almıştır: “Kur'ân-ı Mübin'i tercüme ve izah hususunda halkın istifadesini temin edecek olan herhangi bir tarz makbul olur. Tercüme ve izah maksat halkın Kur'ân-ı Mübîn'i anlayarak okumaları, Furkan-ı Kerîm'in hidayet ve irşadından müstefid olmalarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in manâlarını ifade eden, ahkâmını bildiren tercüme ve izah maksada kâfi gelir.”²⁵²

İşte bu sebeple İzmirli, ‘ihtiyaç gördüğü ve mutlaka okuyanların bunu da bilmesi gerekir’ dediği ne varsa Meâni-i Kur'ân'da onu açıklama yoluna gitmiş ve okuyucuların istifadesine sunmuştur.

Biz de İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân'da açıkladığı tevekkül²⁵³, ismet²⁵⁴, Zülkarneyn²⁵⁵, şefaât²⁵⁶, mucize²⁵⁷ vb. gibi kavramlar hakkındaki açıklamalarını sunacağız.

İzmirli, Yunus Sûresi 84. ayette²⁵⁸ ‘tevekkül’ ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Mümin iseniz size tevekkül vacip olur. Müslim iseniz ona mütevekkil olun. Tevekkül vacib-i imâna, husuli İslâm'a tealluk eder. İman hasıl olunca tevekkül vacip olur. Vacip olan tevekkül, ancak her hususta Allah'a itimat ile hasıl olur.”²⁵⁹

İzmirli, Meryem Sûresi 87. ayette ‘şefaât’ ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “La İlahe İllallah, La havle velâ kuvvete illâ billah’ diyenlere, iman ve takva sahiplerine veya şefaate me’zun olanlara veya günahkârlardan yalnız mümin olanlara şefaât olunur.”²⁶⁰

²⁵² İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 4

²⁵³ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 367 (Yunus Sûresi 84. âyetin açıklaması)

²⁵⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 482 (İsra Sûresi 74. âyetin açıklaması)

²⁵⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 18 (Kehf Sûresi 83. âyetin açıklaması)

²⁵⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 35 (Meryem Sûresi 87. âyetin açıklaması)

²⁵⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 426 (Kamer Sûresi 1. âyetin açıklaması)

²⁵⁸ Bu âyet-i kerimeyi İzmirli, meâlinde 85. âyet olarak ele almıştır.

²⁵⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 367

²⁶⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 35

İzmirli, Kamer Sûresi 1. ayette ‘ay yarılması mucizesi’ ile ilgili olarak da şu açıklamayı yapmaktadır: “Yani iş apaşikâr oldu veya ay kıyamette yarılacaktır. Meşhur olan manaya göre ay mucize olarak fiilen yarılmıştır.”²⁶¹

2.14. İzmirli’nin Meâni-i Kur’ân’da Bazı Müfessirleri Eleştirmesi

İzmirli, kaynak olarak kullandığı bazı müfessirleri de kabul ettikleri görüşlerinden dolayı eleştirir. Buna en bariz örnek olarak Ahzap Sûresi 37. ayete konu olan Zeynep binti Cahş ile ilgili müfessirlerin görüşlerini şu ifadelerden sonra eleştirmektedir:

“Zeynep; cemaliyle, hasep ve nesebiyle iftihar ederdi. Azatlı köleye vardığından dolayı teessür içindeydi. Peygamberimiz onu ibtidadan onu istediği vakit kendisi için istiyor zannına düşmüştü. Buna mebni arada geçimsizlik baş gösterdi. Peygamberimiz Zeyd’e boşamamasını tenbih etmişti. Fakat Zeyd’in boşayacağı kendilerinin Zeynep’i alacağı kalb-i pâklarına vahy olunmuştu veya Zeyd boşarsa Zeyneb’in arzusu veçhile onu almak hatırından geçmişti. Fakat bunu halkın ‘Bak oğlunun zevce-i metrukesini aldı diyeceklerini düşünerek kimseye söylemiyordu. Zeyd tenbih-i Nebi hilafına olarak Zeyneb’i boşadı. Peygamberimiz bu kere Zeyneb’i aldı. Bununla bilfiil oğullukların oğul olduğunu²⁶², zevce-i metrukelerini almanın caiz olduğunu, ahkam-ı şahsiyyeden bir hüküm hakkında hüküm-ü şeriati beyan etti. İşte bu hususu ketmetmemesini Cenab-ı Hak tenbih buyurmuştu. Beyzavi, Ebu’s-Suud, Celaleyn gibi müfessirlerin ve onlara muvâfik olanların bu babtaki izahları asla doğru değildir. Bu beyan ilm-i hadise vukufsuzluğu gösterir. Hayır büyük bir hata ve hâtedir.”²⁶³

2.15. Meâni-i Kur’ân’da Türkçe’nin Tercümede Acizliğini İfadesi

İzmirli Kur’ân’ın tercümesi hakkında önsözde şu cümleleri dile getirmiştir: “Şurası unutulmasın ki hiçbir lisan Kur’ân-ı Mücez beyana hakkıyla tercüman olamaz, hiçbir tercüme aslının yerini tutamaz, hangi tercüme asıldaki işârât-ı

²⁶¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 426

²⁶² Orijinal metinde ‘olduğu’ şeklinde olsa da sanki burada ‘olmadığımı’ şeklinde olması manaya daha doğru gelecektir.

²⁶³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 230-231

lâtifeyi, muhassenat-ı bedi'yyeyi, nüket-i ulviyeyi kemaliyle tecelli ettirebilir? Lisan-ı Arab'a mahsus olan edevâtın, selikanın iktiza eylediği nüket-i tarz-ı beyanı ayrı olan diğer bir lisan nasıl muhafaza eder? Nazm-ı Muhkem ile olan o letâfet, o halâvet, o ahenk hangi bir lisan ile zahir olur?"²⁶⁴

İşte İzmirli, Meâni-i Kur'ân'ı vücuda getirirken yukarıda zikrettiği sıkıntıları çekmiş ve yeri gelmiş tercümede tıkanıldığını ve hakkıyla tercüme edemediği ifade etmiştir. İşte buna örnek olarak Nahl Sûresi 112. ayeti ele alacağız.

Nahl Sûresi 112. ayet:

وَضْرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah Mekke kasabasını misal getirir. O kasaba emniyetliydi, sükun ve itminan içindeydi. Onun rızkı her yerden bol bol gelirdi. Fakat ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlükte bulundular. Allah da onlara işlediklerine mukabil açlık ve korku libası giydirip azabını tattırdı.”²⁶⁵

Bu ayetten sonra İzmirli, şu açıklamayı yapıyor.

“Kıtlıkla mübtela etti, üzerlerine de asker sevk ettirdi. Nazm-ı celile üç türlü istiare ile istiare-i musarraha-i asliyye, istiare-i mekniyye, istiare-i musarraha-i teb'iyye ile varid olmuştur ki gayet belîgidir. Bu manayı Türkçe'de ifade etmek pek güçtür.”²⁶⁶ diyerek Arapça'nın karşısında tercüme dilinin yetersiz olduğunu itiraf etmektedir.

2.16. Meâni-i Kur'ân'ı Genel Olarak Değerlendirme

İzmirli'nin “Ulu Tanrı'mızın mahza tevfik ve inayeti sayesinde ikinci cildi de hamd-ü senâ ile başlamış, fakat 'teavvüz' ile hitam bulmuştur. Tanrı'ya

²⁶⁴ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 4

²⁶⁵ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 464-465

²⁶⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 465

hamdolsun.”²⁶⁷ cümleleriyle bitirdiği Meâni-i Kur’ân, Cumhuriyetimizin ilk döneminde telif edilen Temel İslâm Bilimleri’ne ait önemli eserlerden biridir.

İzmirli, Meani-i Kur’ân’ın mukaddimesinde, meâlinde uyguladığı metod hakkında bilgi vermiştir. Kur’ân’ın nüzûlü ve üslûbunun üstünlüğünü, fesahat ve belâğatının eşsizliğini belirtmiş, içine aldığı prensiplerin, insanlığın huzur ve mutluluğunu sağlayacak kapsam ve nitelikte olduğunu ifade etmiştir.

Yüce Kitab’ın manasının anlaşılmasının lüzum ve önemini açıklayan İzmirli; meâlin, halkın anlayacağı sâde bir üslupla güzel ve açık bir Türkçe ile yapılmasının zarûrî olduğunu da şu cümlelerle vurgulamıştır. “Kur’ân-ı Mübin’i tercüme ve izah hususunda halkın istifadesini temin edecek olan herhangi bir tarz makbul olur. Tercüme ve izahtan maksat halkın Kur’ân-ı Mübîn’i anlayarak okumaları, Furkan-ı Kerîm’in hidayet ve irşadından müstefid olmalarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in manâlarını ifade eden, ahkâmını bildiren tercüme ve izah maksada kâfi gelir.”²⁶⁸ İzmirli, Kur’ân’ın hiç bir dile tam olarak tam tercüme edilemeyeceğini belirttiikten sonra yaptığı tercümeyle "Meâni-i Kur’ân" adını verdiğini belirtmiştir.²⁶⁹

İzmirli, açıklamalarını genelde dipnotlarda vermeye çalışmış, âyetin orijinalliğini bozmamak için tercüme metinde araya çok az zaid kelimeler ilave etmiştir. Bu sebeple İzmirli, ayet metnine sadık kalamama endişesiyle meâl verirken daha çok harfî tercüme vermeye çalışmıştır.

İzmirli, âyetlerin meâllerinin daha iyi anlaşılabilmesi için dipnotlarda yer yer açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar bazen öyle uzun uzadıya olmuştur ki bizim tefsir havasını solumamızı sağlamıştır. Meâni-i Kur’ân’ının bir özelliği de belâğata, kıraate, Arap örf ve adetine Dâir açıklamalarla içinde ‘luğavî’ tefsir metodunu barındırmasıdır.

²⁶⁷ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, II, 576

²⁶⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 4

²⁶⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 5

Ayrıca bu eser; fıkha, rivayet ve dirayete dayalı içeriği sebebiyle diğer tefsir metodlarını da barındırmakta ve okuyucusuna eşsiz bir lezzet vermekte ve bu sayede de İzmirli, birikimini okuyucusuna aktarmaktadır.

İzmirli'nin vücuda getirdiği bu eserde dikkatimizi çeken bazı problemler de olmuştur. Bunlardan bazıları - yukarıda örneklerde zikrettiğimiz gibi - kaynak göstermeme, lafzatullah'ın tercümesi vb gibi hatalardır.

Hülasa, İzmirli İsmail Hakkı, örneklerden de anlaşılacağı gibi Meâni-i Kur'ân'ı ile Kur'ân-ı Kerîm'in mâna ve muhtevasını Türkçe'ye büyük ölçüde kazandırmıştır. Böyle yararlı bir eseri İslâm aleminin istifadesine sunduğu için İzmirli'yi rahmetle anıyoruz.

B. MEÂNİ-İ KUR'ÂN'IN TERCÜMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İsmail Hakkı İzmirli'nin Türkçe'ye 'anlaşılması ve yaşanılması' için hassasiyetle çevirdiği 'Meâni-i Kur'ân' adlı eser, Eren Yayınları tarafından 1977 yılında latinize edilerek günümüz Türkçe'sine kazandırılmıştır.

Çalışmamız esnasında bu eserden çok istifade ettik. Ancak yapılan bu latinize (günümüz Türkçe'sine tercüme) işleminin bazı eksik ve hatalarına rastladık. Bu hatalar kabul edilebilir hatalar olmadığı gibi mutlaka düzeltilmesi gereken hatalardır. Şimdi bunları sırayla başlıklar altında sunacağız.

1. Fatıha Sûresi ve Bakara Sûresi'nin İlk Sayfasının Tercüme Edilen Metin İle Karşılaştırılması

İlk önce latinize edilen mevcut metin kısmını nakledip, sonra da orijinal metin ile mukayase ederek bu eserdeki eksik ya da hatalı kısmı arkasından izah ederek açıklayacağız.

FATİHA SÜRESİ²⁷⁰

²⁷⁰ Sûre-i Celîle yedi âyettir. Mekke'de nazil olmuştur.

İzmirli, bu sûrenin adını ‘Fatihatü’l-Kitap Sûresi’ olarak isimlendirmiş ve bunun dipnotunda da “Ekserî Müfessirîn indinde Mekke’de; Mücâhid’e göre Medine’de nâzil olmuştur. Bazılarınca hem Mekkî. hem Medenîdir. Bir rivâyete göre evvel nâzil olan sûre-i şerife budur. Bu sûre-i celîle'ye "Ümmü'l-Kur an", “es-Sebu’l-Mesanî” sûresi de denir.” demiş, ancak tercümede bu kısım atlanmıştır.

(*Bismillâhirrahmânirrahîm*)

İzmirli burada ise “Sûre evvellerindeki Besmele-i Şerife hakkında ihtilâf vardır: Bazılarına göre âyet değildir, iki sûre arasını ayırmak için yazılmıştır. Bazılarına göre müstakil bir âyettir, bazılarına göre de her sûrenin evvelinden bir cüzdür.” görüşünü belirtmiş ancak mütercim bunu görmezden gelmiştir.

*Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adı ile*²⁷¹

1-3: (el-Hamdülillâh..) *hamdü senâ O Allah'a mahsustur ki âlemlerin Rabbidir*²⁷². *Esirgeyendir, bağışlayandır, ceza gününün mâlikidir.*

İsmail Hakkı İzmirli, ‘senâ’yı dipnotunda “Senâ hamdden daha umumidir” diyerek kapsam açıklaması yapmış ancak tercüme konmamıştır. Yine ‘ceza’dan sonra da “Nazm-ı Celîl’de vârid olan ‘Din’ lâfzı şerifi, cezâ mânasına geldiği gibi, şeriat mânalarına da gelir” açıklaması daatlanmıştır.

4: (İyyâke na'büdü ve iyyâke nesteîn.) *Kulluğu yalnız Sana ederiz, yardımı da ancak Senden dileriz.*

5-7: (İhdina's-Sırâta'l-Müstekîm): *Bizleri doğru yola, gazaba uğrayanların, sapıkların yoluna değil, kendilerine in'am ettiklerinin yoluna götür.*²⁷³

BAKARA SÛRESİ

*Bakara Sûresi*²⁷⁴

Bismillâhirrahmânirrahîm

Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adı ile..

1: (Elif, Lâm, Mîm)²⁷⁵

²⁷¹ Besmele-i Şerife'deki "Rahmân", bütün mahlûkât hakkında; "Rahîm" bilhassa müminler hakkında, afv ve ihsan sâhibi olan, merhameti çok olan zât demektir. İkisi de Esmâ-i İlâhiyye'dendir. Eserimizde “esirgeyen, bağışlayan” isimleriyle tercüme edilmiştir. Makama göre, "başlarım, okurum, yerim, içerim" gibi fiiller takdir olunur. Burada "başlarım" fiili münâsîp olur.

²⁷² Yani yaratanı, besleyeni, işlerini göreni, terbiye edeni, sahibi ve mâlikidir.

²⁷³ Amîn: Yâ Rab! Kabul et.

²⁷⁴ Sûre-i Celîle bilittifak Medenîdir. 286 âyettir. (Sûre-i Şerife'de ihtilâflı olmakla beraber nâsîh de vardır, mensûh da vardır.) Parantez içindeki kısım orijinal metinde olup tercümede bulunmamaktadır.

İzmirli, bütün Huruf-u Mukattaa'yı –başka ayetle bitişik olsalarbile - ayrı bir ayet olarak meâline almıştır. Bu sebeple bu sûreyi 287 ayet olarak meâline almıştır. “Kur'ân sûrelerinin evvellerinde bulunan Hurûf-u Mukattaa'nın mecmu'u huruf-u hecenin nisfi kadardır. Bunlar hakkında ehl-i tefsir ihtilâfa düşmüşlerdir.” notunu da tercüme de atlanmış ve ve asıl metne sadık kalınmamıştır.

2: (*Zâlike 'l-Kitâb...*): *Bu bir kitaptır ki şüphe götürecekt hiçbir şey yoktur.*²⁷⁶
*Müttekîler hakkında bir rehberdir.*²⁷⁷

3-4: (*Ellezîne yû'minûn...*): *O müttekîler ki gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılar, kendilerine verdiğimiz rızıktan harcederler*²⁷⁸ *Sana inzal olunan kitaba da, senden evvel inzal olunan kitaplara da inanırlar, âhireti yakînen bilirler ve inanırlar.*

İzmirli, bu ayette geçen ‘ğayb’ kavramı için “Ğayb hakkında ihtilaf vardır. Cumhur müfessirine göre havâs (duyular)dan ğâib olan şeye ğayb denir. Burada maksut; Allah'ı bilmek, ahireti bilmek, ahkâm ve şeriatı bilmek gibi tefekkür ve istidlâl hakkında delil ikâme olunan şeylerdir” açıklamasında bulunmuş ancak tercüme alınmamıştır.

Ayrıca ‘... verdiğimiz rızıktan harcederler’i açıklarken oraya konmuş olan dipnota da İzmirli şunları eklemiştir: “Şâyet ‘zekâtta fazla olan miktar’ kastolunur ise zekât âyeti ile “خُدْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً” (Tevbe, 9/103) nazm-ı kerimi ile mensûh olur.”

5: (*Ülaike A'la hüden...*) : *İşte Rabbleri tarafından doğru bir yolda bulunanlar bunlardır, umduklarına erenler yine bunlardır.*

2. İzmirli'nin Tercüme Ettiği Orijinal Meâl'e Çeviride Uyulmaması

Bakara Sûresi 68. ayet:

²⁷⁵ Kesik harfler sûrelerin isimleridir. Halkın aczini meydana koymak için sûre başında zikrolunmuştur. "Bu sûre, bu gibi harflerden mürekkeptir. Haydi bakâlim siz de böyle bir sûre getirin" (demektir). Veya kâsem/yemindir. Harflerle olan yeminde vav-ı kâsem zikrolunmaz. Harf ile kâsemde ekseriyâ Kitap veya nüzûlü zikrolunur.

²⁷⁶ Burhanın parlaklığı ve delâletinin âşikâr olması, Allah tarafından indirildiğinde şüphe bırakmaz.

²⁷⁷ Müttakî, Allah'tan ve günahlardan sakınan kimsedir.

²⁷⁸ Âyet-i celîleden maksat, farz olan zekâttır.

İzmirli kendi meâlinde Bakara Suresi'nin 68. ve 69. ayetlerini ayrı ayrı tercüme etmiştir. Ancak İzmirli'nin bu şekilde tercüme ettiği metni, latinize ederken mütercim iki ayeti birleştirmiş ve ortaya karışık ve eksik bir meâl ortaya çıkmıştır.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بُكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَاذْعُوا
مَا تُؤْمَرُونَ (68)
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْثُهَا تَسُرُّ النَّظِيرِينَ (69)

İzmirli'nin meâl metni:

Bakara Sûresi 68. ayet: “*Ey Musa! Bizim için Rabb'ine niyaz et ki nasıl olduğunu bize beyan etsin. Musa da 'Rabb'im buyuruyor ki o inek ne yaşlıdır ne pek gençtir. İkisinin ortasında bir yaşadadır. Artık emir olunan şeyi işleyin' dedi.*”

Bakara Sûresi 69. ayet: “*Bizim için Rabb'ine niyaz et de ineğin rengini bize beyan etsin' dediler. Musa 'Rabb'im buyuruyor ki o inek sap sarı bir inehtir. Rengi bakanlara inşirah verir' dedi.*”²⁷⁹

Latinize edilen tercüme metinde ise meâle şu şekilde alınmıştır:

Bakara Sûresi 68.-69. ayet: “*Onlar 'Musa! Bizim için Rabb'ine niyaz et ki nasıl olduğunu bize beyan etsin' dediler. Musa 'Rabb'im buyuruyor ki o inek sap sarı bir inehtir. Rengi bakanlara inşirah verir' dedi.*”²⁸⁰

Bu iki metni karşılaştırdığımızda latinize edilen metindeki meâl, 68. ayetin ilk cümlesiyle 69. ayetin ikinci cümlesinin birleştirilmesiyle meydana gelmiş ve yukarıda verdiğimiz İzmirli'nin meâline sadık kalınmamıştır.

3. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde Bulunmaması

Maide Sûresi 107. ayet:

فَإِنْ عُنِيَ عَلَىٰ أُنثَىٰ اسْتَحَقَّ إِثْمًا فَاخْرَاجْهُمَا مِنْ مَقَامِهِمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ
فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِلَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

²⁷⁹ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 21

²⁸⁰ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Eren Yayınları, İstanbul, 1977, s.11

“Eğer o iki şahidin günaha müstehak olduklarına ıtıla oluverirse onların yerine kendilerine malî müstehik olan vereseden iki başkası olur. Onlar ‘bizim şehadetimiz o ikisinin şehadetinden daha doğrudur. Biz haddi aşmadık. Aşmış isek herhalde zâlimlerden olalım’ diye Allah’a yemin etsinler”

Bu ayetin açıklaması olarak İzmirli, “Nazm-ı Kerim’in sebab-i nüzulü şöyledir...” diyerek Amr b. el-As’ın azatlı kölesi sahabeden Bedîl’in ticaret yolculuğundabaşından geçen olayı anlatır.²⁸¹ Ancak bu uzunca kıssa tercümede ele alınmadığı gibi kendisine atıf da yapılmamıştır.²⁸²

Tevbe Sûresi 62. ayet:

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ

“Münafıklar sizi hoşnut etmek için Allah’a yemin ederler. Halbuki Allah ve peygamberini hoşnut etmek elyaktır. Eğer mümin iseler resulünü rencide etmezler”

İzmirli, bu ayette “Nazm-ı Celile’de يُرْضَوْهُ varid olmuştur. Zamir hem ‘Allah’ hem ‘resul’ lafz-ı şeriflerine raci’dir. Zamirin birleşmesi iki hoşnutluğun birliğine delalet eder. Birini hoşnut etmek diğerini de hoşnut etmek demektir”²⁸³ açıklamalarıyla ayetin anlaşılmasına ışık tutmak istemiş ama tercüme edilen metine ise izahatı alınmamıştır.²⁸⁴

Tevbe Sûresi 111. ayet:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمْ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah müminlerden canlarını, mallarını satın almış, buna bedel onlara cenneti vermiştir. Onlar Tanrı yolunda kıtal ediyorlar. Öldürüyorlar, öldürtülürler. Bu vaad Allah’ın öyle vaadidir ki Tevrat’ta, İncil’de, Kur’ân’da sabittir. Allah’tan

²⁸¹ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 223-224

²⁸² İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.126

²⁸³ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 334

²⁸⁴ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.198

ziyade ahdini yerine getiren kim olabilir? Artık yapmış olduğunuz alış verişten dolayı size müjdeler olsun. Bu alış veriş büyük bir feyz ve necattır.”

Bu ayette olması gereken ancak tercümeyle alınmayan²⁸⁵ İzmirli'nin te'kid hakkındaki açıklaması şöyledir: “*Nazm-ı Celile'de عَلَيْهِ حَقًّا وَارِيدَ olmuştur. عَلَيْهِ kelimesi vücubu ifade ettiği halde te'kid için burda حَقًّا gelmiştir. Hülasa asla caymağa ihtimali yok demektir.*”²⁸⁶

4. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde Eksik Verilmesi

A'raf Sûresi 131. ayet:

فَإِذَا جَاءَهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ
اللَّهِ لَكِنَّا كَثْرَةٌ هُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlara iyilik gelince ‘-Bu bize gerektir’ derler. Bilakis onlara bir kötülük gelirse Musa’yı da, yanındakileri de uğursuz sayarlar. Haberinizi olsun onların uğursuzluğu yalnız Allah yanındadır. Fakat pek çokları bunları bilmezler.”

Bu ayetin açıklamasının ilk bölümü olan ‘Allah yanında olan amelleri uğursuzluklarına sebeptir’²⁸⁷ kısmı tercümeyle alınmış, ancak “*Veya hayra ve şerre sebep olan Allah indindedir. Meşiyeti Barî dilediğini hayra, dilediğini şerre ducar eder.*”²⁸⁸ kısmı ise alınmamıştır.

Enbiya Sûresi 21. ayet:

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ

“Yoksa yerden ölüleri diriltir mabudlar mı edindiler”

Ayetin meâl kısmındaki ‘yerden’ kelimesine İzmirli dipnot koymuş, tercümede de bu dipnotun ‘taşlardan, ağaçlardan, madenlerden’ kısmı metne alınmış

²⁸⁵ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.205

²⁸⁶ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 344

²⁸⁷ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.167

²⁸⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur’ân*, I, 286

ancak ayette ölüleri yerden diriltmeye izafenin açıklaması olan “Tahkir için yere izafe olunmuştur. Yoksa tahsis için değil.” Kısmı atlanmış, tercümeyle dahil edilmemiştir.

Enbiya Sûresi 78. ayet:

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَقَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ

“Davut ile Süleyman’ı da yâd et. Hani onlar bir kavmin koyunları tarafından tahrip olunan ekin tarlası hakkında bir hükümde bulunmuşlardı. Onların hükümlerine biz de şahittik.”

Bu ayet-i kerimede mütercim, olayla ilgili Hz. Davut ve Hz. Süleyman’ın fetvalarının anlatıldığı kısmı tercüme etmiş ancak İzmirli’nin mezheplerin görüşlerini sırayla açıkladığı ve nasih – mensuh ile ilgili görüşlerini kaleme aldığı kısmı ise atlamış, müellifin ilmîne sadakatte bulunmamıştır.

Tercüme edilen kısım şöyledir: “*Bir kimsenin koyunları diğer bir kimsenin tarlasına veya bağına gece vakti girip tarlayı veya bağı tahrip etmişti. Sahibi Davut (as)’a şikayet etmişti. Davut (as) koyunları tarla sahibine verilmesini hükmetti. Süleyman (as) küçük yaşta olduğu halde şöyle dedi: Koyunları tarla sahibine vermeli, tarla sahibi koyunların sütünden, yününden ve yavrusundan müstefid olsun. Tarlayı da koyun sahibine vermeli, tarlayı da ziraat edip tarlasını imar eylesin, evvelki haline gelince sahibine teslim etsin, koyunlarını alsın. Davut (as) bu hükmü tasdik etti.*”²⁸⁹

İzmirli’nin yazdığı fakat tercümeyle alınmayan kısım ise şöyledir: “*Her iki hüküm de içtihadla mebnî idi. Onların şeriatları böyle idi. Enbiya bir mefsedet olmayan hususta icihadlarında hata edebilirler. Şu kadar ki Cenab-ı Hakk onları hatada bırakmaz. İmam Ebu Hanife indinde hayvan gece veya gündüz tarlasını ifsaderse sahibine bir şey lazım gelmez. Hayvanın cinayeti hederdir. Fakat Malikî ve*

²⁸⁹ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.329

Şafî'ye göre hayvan gece ifsat ederse tazmin lazım gelir. Her iki imamın mezhepleri şerayi-i sabıkaya muvafık geliyor. Ebu Hanife indinde bu hüküm mensuh oluyor."²⁹⁰

5. Orijinal Metinde Bulunan Dipnotun Tercüme Edilen Metinde; Metne Sadık Kalınmadan Tercüme Edilmesi

Hacc Sûresi'nin ilk dipnotunda tercüme metinde şu ifade yer almaktadır: "Bir kısmı Medine'de, bir kısmı Mekke'de nazil olmuş 78 ayettir."²⁹¹ Orijinal metinde ise küçümsenmeyecek bir açıklama ve sûrenin içeriğine ait bilgiler vardır.

*"Cumhura göre bir kısmı Medenî, bir kısmı Mekkî'dir. 'Ey insanlar...' ile başlayan Mekkî, 'Ey iman edenler...' ile başlayanlar Medeni'dir. Bu sûre-i celile sûrelerin acayıplerindedir. Mekkî'dir, Medenî'dir, harbe aittir, sulha aittir, onda muhkem de vardır müteşabih de vardır, seferde, hazarda, gece-gündüz nazil olan ayetler vardır. 78 ayettir."*²⁹²

Tercüme metne baktığımızda, bu ve bunun gibi tercümenin içeriğine sadakat göstermeyen bir anlayış devamlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tercümenin lafızlarıyla değil günümüz Türkçesiyle - sadeleştirme mantığıyla - yapılan bu çalışma dikkatle incelenmeli ve bunun metne bağlı tam tercüme değil ancak sadeleştirilerek yapılan bir tercüme olduğu ifade edilmelidir.

6. Orijinal Metinde Olmayan Dipnotun Tercüme Edilen Metine Konulması

İzmirli, Abese Sûresi'nin ilk dipnotunda şu ifadeyi kullanmıştır: "*Mekkî'dir 42 ayettir*"²⁹³

Ancak tercüme edilen metne baktığımızda orijinal metinde bulunmayan ancak sebab-i nuzüle Dâir bir açıklama yer almaktadır ki o da şöyledir:

"Mekke'de nazil olmuş 42 ayettir.

²⁹⁰ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 64-65

²⁹¹ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.333

²⁹² İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 71

²⁹³ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, II, 538

Birgün Kureyş'in ileri gelenleri nezd-i nebevide toplanmışlardı. Rasulüallah (sav) Efendimiz kendilerine dini telkinlerde bulunuyor ve İslâm'ı kabul etmeleri için gayret sarfediyordu.

Bu sırada Hz. İbn Ümmi Mektum içeriye girdi. Gözleri görmediği için Fahr-i Kainat'ın meşguliyetinin farkında değildi. Tekrar tekrar 'ya Rasulallah! Allah'ın sana öğrettiklerin bana da öğret' diye hitab etti. Resül-ü Ekrem hazretleri de onları yumuşatmak üzereyken 'Ümmi Mektum keşke şimdi gelmeseydi de biraz sonra gelseydi' diye gönülmence Ondan izin istedi. Ve yanındakilere dönerek telkinlerine devam buyurdu. Fakat tam sözlerini bitirmişti ki vahiy hali geldi, gözlerini kapatır daldı ve bu sûre-i celile nazil oldu.'²⁹⁴

7. Tercümede Metin İlerledikçe Tercümedeki Metne Bağlılık Değişikliğe Uğraması

Elimizdeki tercüme edilen metni baştan sona incelediğimiz zaman, tercümenin ilerleyişi ile ilgili bazı noktalar dikkatimizi çekmektedir. Tercüme metinde özellikle Bakara Sûresi'ni - ondan sonraki bir iki sureyi de buna ekleyebiliriz – tercüme ederlerken metnin orjinalliğine bağlı kalmaya çalışmışlar ancak yine de ara ara dipnot atlama ve metne sadık kalmadan yapılan bazı tercüme yer almaktadır.

Bu tür sıkıntılar sadece dipnotlarda değil ara ara ana metinde de karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak da Bakara Sûresi'nin 25. ayetinde İzmirli'nin 'amel-i salih' olarak tercüme ettiği lafzı, latinize ederken mütercim 'iyi iş' olarak tercüme etmiştir ki bu hem mananın karşılığını vermede hem de müellife sadakatta büyük bir problem arz etmektedir.

Bu anlayış tercüme ilerledikçe zayıflamış örneklerde de görüleceği gibi daha kötü bir hal almaya başlamıştır. Ancak yirmi üçüncü cüzden sonra metne karşı duyarlılık ve sadakat bira daha artmış, hatta baştakinden daha iyi bir duruma gelmişse de son iki üç cüzde yine eski duruma geri dönmüştür. Bu da bizde tercüme edilen metnin birkaç kişi tarafından yapılmış olabileceği kanaatine vardırmaktadır.

²⁹⁴ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.586

Netice olarak İsmail Hakkı İzmirli gibi bir İslâm âliminin Türkçe'ye 'anlaşılması ve yaşanılması' için hassasiyetle çevirdiği Meâni-i Kur'ân adlı güzide eser, Eren Yayınları tarafından 1977 yılında latinize edilerek günümüz Türkçe'sine kazandırılmıştır.

Üzülerek söylemeliyiz ki, bu eserin latinize edilen tercümesinde büyük problemler vardır. İsmail Hakkı İzmirli, Kur'ân'ı tercüme ederken metne çok sadık kalmış ve meâl kısmına koyamayacağı her türlü açıklamayı (gramer, Arap örf ve adeti, sebab-i nuzül, vb gibi) da dipnotta dile getirmiştir. Bu sebeple İzmirli'yi İzmirli yapan, ayetlerin açıklanması ve anlaşılması için ayetlerde vermiş olduğu dipnotlardır. Yukarıda dile getirdiğimiz nedenlerden dolayı da İslâm âleminin hizmetine sunulan bu eserin tekrar latinize edilmesine büyük bir ihtiyaç vardır.

C. TARİH-İ KUR'ÂN

İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Tarih-i Kur'ân' olarak kaleme aldığı bu küçük mukaddimenin dış ve iç kapağında şu cümleler yazılıdır: Celaleddin izmirlinin bir mukaddimesini havidir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, Tarih-i Kur'ân'a İsmail Hakkı İzmirli'nin oğlu tarafından yazılmış bir önsöz bulunmaktadır. Bu önsöz dört sayfadan biraz fazladır ve Celaleddin İzmirli burada babasının doğumunu eğitim hayatını anlattıktan sonra şu ifadelerle yer verir: "Gazalının beşinci hicri asırda yaptığı inkılabı, Üstad İzmirli bu asırda yapmıştır. Türkiye'nin yegane kelâm âlimidir; geniş görüşlü, vüsat-i malumatı olan Müslüman din âlimi, düalist bir feylesoftur. Bu itibar ile İstanbul İmam Hatip Mektebi'nin ilk müdürü merhumun talebelerinden Bay Mahmut Celal Ökten bana hitaben "Babanın mektebini açtım, beraber çalışacağız" demişti... Filhakika geniş görüşlü mütefennin din adamı yetiştiren bir müessese olan İstanbul İmam Hatip Okulu "İzmirli İsmail Hakkı Ekolü'dür."²⁹⁵

Önsözde, İzmirli'nin; İslâm Felsefesi, Siyer, İslâm Tarihi, Hadis ve bilhassa Fıkıh Usulü dalında geniş bilgi sahibi olduğu vurgulanırken, onun özellikle faizle ilgili yazılarının bulunduğu belirtildikten sonra eserlerinden de kısaca bahsedilir. Kur'ân tarihinde "Biz, surelerin isimlerini aynen bıraktık, çünkü aramızda öyle tanınmıştır"²⁹⁶, "Biz huruf-u

²⁹⁵ İzmirli, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'ân*, İbrahim Hakkı Yayınları, İstanbul, 1927, Milli Matbaa, s.6; Süleymaniye Kütüphanesi Nadir Eserler Senksiyonu 2/1 kaynaklı eser.

²⁹⁶ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.13

mukattaayı bir harf olsun müstakil ayet gösterdik"²⁹⁷, "Biz, Hanefi Mezhebine temessük ile Besmele-i Şerife'yi ayet olarak göstermedik. Besmele-i Şerife sureler arasını fasletmek, teberrükte bulunmak maksadıyla yazılmıştır"²⁹⁸ gibi ifadelerle Meâni-i Kur'ân'da uyguladığı metoda da değinilir.

Önsözde Kur'ân tarihi ile ilgili olarak şu satırlar yer almaktadır: "Kur'ân tarihi, sahifeleri itibariyle belki bir risale sayılır. Fakat münderecatı itibariyle büyük bir kitaptır. Zarfan ziyade mazrufa kıymet verilmesi bir kaideyi umumiyyedir. İşte bu ciheti nazar-ı dikkate aldığımızdan babamızın yazdığı şekli hiç değiştirmeden basmaya karar verdik. Ancak içinde izaha lüzum gördüğümüz kelimeleri izah maksadıyla not halinde ilavelerden başka kitabın sonunda ayrıca bir lügatça yaptım. İşte mühim gördüğüm bu Kur'ân Tarihi'ni ayrı bir kitap halinde neşretmeyi kardeşler arasında görüştük ve karar verdik. Babamızın basılmış veya basılmamış diğer eserlerini de neşretmeyi arzu ettik ve bu hayırlı işe başladık. Peyderpey İzmirli külliyyatı namıyla eserler neşredilecektir. Allah muî'nimiz olsun. Tevfik Cenab-ı Hak'tandır."²⁹⁹

Şimdi İzmirli'nin Tarih-i Kur'ân'ını ele alabiliriz. Burada önce İzmirli'nin Kur'ân tarihinde ele aldığı konuyu onun tertibi ile sunup, eserin sonunda da değerlendirme ve konularla ilgili görüşlerimizi dile getireceğiz.

Tarih-i Kur'ân'da İzmirli, 11 konuyu başlıklar halinde ele almaktadır. Bu konular şunlardır:

1. Kur'ân-ı Mübin'in Nüzulü,
2. Kur'ân-ı Mübin'in Yazılması,
3. Kur'ân-ı Mübin'in Toplanması,
4. Mushaf Tesmiyesi,
5. Kur'ân-ı Mübin'in İstinsahı,
6. Surelerin Tertibi,

²⁹⁷ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.15

²⁹⁸ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.15-16

²⁹⁹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.6-7

7. Diğer Tertipler,
8. Mushafa Nokta ve Hareke Vaz'ı,
9. Hurufu Seb'a,
10. Muhtelif Kıraatler,
11. Kıraatin Yazısı.

1. Kur'ân-ı Mübîn'in Nüzulü

Bu konuda İzmirli önce Kur'ân'ın 22 yıl 2 ay ve 22 günde indiğini belirtirken bunun nedenini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Ezberleme ve etrafa yayılma hususunda kolaylık gösterilmek gibi bir hikmete mebni ayet ayet nazil olmuş idi"³⁰⁰. Ayetlerin inişi beş, on, daha fazla veya daha az olabileceğini, hiçbir sebep olmadan "re'sen" inen ayetler bulunduğu gibi, bir hadiseden dolayı da ayetlerin indiğini kaydeder. Bazen ayetlerin ibret almak, öğüt vermek için indiğini belirtir, bazen bir ayetin tekrar inebileceğini de kaydeder. Fakat sebab-i nüzulün daha sonraları kesin olarak zapt edilemediğini belirtir.³⁰¹

İzmirli, bu bölümde: "Nazmı kerimin manayı şerif ile nazil olup olmaması hususunda Ülama-i İslâmiye arasında ihtilaf zuhur etmiş idi. Ekseriyet hem nazmın, hem mananın nüzulünü itikat ediyor, birtakım ülema ise yalnız mananın nüzulüne kail oluyorlar idi. Bunlara göre ya Cibril-i Emin tarafından veya bizzat Peygamberimiz Efendimiz tarafından inzal olunan mana Arap dili ile tabir edilmîş idi"³⁰² düşüncelerine yer veriyor.

2. Kur'ân-ı Mübîn'in Yazılması

İzmirli bu bölümde Kur'ân'ın tamamının Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığını şu ifadelerle dile getirir: "Bir ayeti kerime nazil olunca Peygamberimiz Aleyhisselatu ve's-selam onu Eshab-ı Güzin'e tebliğ ederdi. Bütün ayetler Huzur-u Peygamberi'de yazılır, yazılanlar, Hane-i Saadet'e konurdu. Bir suretini de vahiy katipleri kendileri için yazarlardı. Ayat-ı Celilenin bir taraftan vahiy katiplerinin kendileri için yazmaları, diğer taraftan yazılan ayetlerin

³⁰⁰ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.9

³⁰¹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.9

³⁰² İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.9

Hane-i Saadet'te bulunması ayetlerin hıfzı ve zaptolunması hususunda pek ziyade medar oluyordu".³⁰³

İzmirli, bir taraftan ayetlerin peygamberin gösterdiği yere yani hurma dalı, hurma kabuğu, deri, enli düz taşlar, kürek kemiği gibi malzemelere yazıldığını dile getirirken diğer taraftan surelerin onun tarafından tertip edilmediğini ve bir mushafta toplanmadığını belirtir, Sonra da bunun sebebini şöyle açıklar: "En son nazil olan ayet-i celileden sonra Peygamberimiz ancak dokuz gün kadar yaşamış idi, bir arada toplamaya vakit kalmamış idi"³⁰⁴ der.

3. Kur'ân-ı Mübîn'in Toplanması

Hz. Peygamberin vefatını müteakip zuhur eden Yemame vakasında yetmiş sahabinin şehid edilmesi sonucu Kur'ân'ın toplanması meselesinin Hz. Ömer tarafından, Hz. EbuBekir'e söylendiği ve bunun üzerine, onun da, Zeyd İbn Sabit'i bu işle görevlendirdiği, ancak Kur'ân'ın toplanması hakkında Hz. Peygamber'in hiçbir emrinin olmadığını anlatan İzmirli şöyle devam eder: "İlk defa Zeyd İbn Sabit ile bir takım ashab-ı kiram Ömeru'l-Faruk'un evinde toplanmışlar, sonraları Mescid-i Şerif de bulunmuşlardı. İlk içtimada Ömeru'l-Faruk 'Resulullah'tan her kim Kur'ân'dan bir şey telakki etmiş ise getirsin' diye ilan etti. Bunun üzerine Zeyd İbn Sabit Kur'ân'ı araştırmağa başladı, hurma kabuğunda, taş parçasında, kürek kemiğinde, ashabın ezberinde, hülasa nerede buldu ise alıp bir araya getirdi, gayet ihtiyat üzere hareket etti. Mücerret ashab-ı kiramın ezberinde olmasıyla iktifa etmedi. Belki Huzur-u Risalet'te yazılmak hususunu da aradı. Bütün ayeti kerime hem ezberde bulunmak, hem Huzur-u Risalet'te yazılmak şartları ile Suhuf-u Mutahhara'da toplandı. Hatta Huzur-u Peygamber'ide yazıldığıda iki adil şahid ile kabul olundu".³⁰⁵

Bu konu ile ilgili olmak üzere İzmirli, Tevbe suresinin son iki ayetinin Ebu Huzeymetu'l-Ensari'nin getirdiğini ve bu sahabinin şahidliğinin iki kişinin şahadetinin yerine geçtiğini beyan ederek, böylece Kur'ân'ın tamamının toplandığını ve bu konuda Zeyd İbn Sabit'in çok titiz davrandığını, hatta Hz. Ömer'in "recm" le ilgili haberini ki İzmirli ayet olduğunu söylemektedir- kendinden başka şahidi olmadığı için kabul etmediğini belirtir ve bu

³⁰³ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.9

³⁰⁴ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.10

³⁰⁵ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.11

konuyu: "Kur'ân-ı Mübin tamamıyla toplandıktan sonra Ömerü'l-Faruk, ashab-ı kiramı toplattı. Onlara okudu, Eshab-ı Güzin tamamile tasdik ettiler, içlerinden hiç bir itiraz vaki olmadı"³⁰⁶ şeklindeki ifadeleri ile tamamlar.

4. Mushaf Tesmiyesi

Kur'ân'a "Mushaf" adının verilmesi ile ilgili olarak yapılan istişareden sonra, İbn Mesud'un Habeşistan'da kullanılan mushaf ismini teklif etmesi üzerine Hz. Ebu Bekir'in bu görüşü benimsediğini ve böylece "Mushaf" dendiğini kaydeden İzmirli, bazı hadislerde mushaf lafzı geçtiğini, ancak bu rivayetlerin ihticaca şayan derecede olmadığını da beyan eder.³⁰⁷

5. Kur'ân-ı Mübîn'in İstinsâhı

İzmirli burada öncelikle Mushafın Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e, onun vefatından sonra da Hafsa'ya intikal ettiğini belirtir sonra da İbn Mesud'un Kufe; Ubey İbn Ka'b'ın ise Şam'a gittiğini ve orada Kur'ân okuttuklarını; bu zatların ellerinde kendileri tarafından derledikleri mushafların bulunduğunu ve bunların tertiplerinin farklı olduğunu kaydeder. Sonra: "Kıraatlerinde de ihtilaf vardı. Arza-i Ahire'de de, manaları birbirine yakın olan elfazdan Kureyş lügatına muğayir olanların terk edildiği halde buna vakıf olmayan bazı kurra o gibi elfazı muhafaza etmekte, bir kısmı da tefsir tariki ile bazı kelimeler katmakta idi. Bu ihtilafın önü alınmak lazımdı"³⁰⁸ diyerek bu konunun önemine dikkat çekmektedir. Daha sonra buna neden olarak gösterilen Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethi sırasında meydana gelen olayların Huzeyfe İbn Yemani tarafından Hz. Osman'a aktarılması sonucu yine Zeyd İbni Sabit'in başkanlığında bu işin ele alındığını ve rivayetlere göre 4, 5, 7 veya 8 nüsha istinsah edildiğini ve burada da kelimelerin yazımında herhangi bir ihtilaf çıkarsa Kureyş lügatı üzere yazılması gerektiği meselesi dile getirilir.

Medine'deki nüshaya "İmam" dendiğini veya Hz. Osman için ayrı bir nüsha yazıldığını ve buna "İmam" dendiğini de kaydeden İzmirli konuyu şöyle tamamlar: "Denildiğine göre Mekke mushafı yetmiş senesinde; Medine mushafı, Yezid b. Muaviye

³⁰⁶ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.11

³⁰⁷ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.11

³⁰⁸ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.12

zamanında "Harre" vakasında; Kufe mushafı Muhtar zamanında zayi olmuştur. Bugün bu mushaflar kalmamıştır".³⁰⁹

6. Sûrelerin Tertîbi

Zeyd İbn Sabit'in başkanlık ettiği bu mecliste istinsah işinden başka surelerin tertibinin de yapıldığını anlatan İzmirli, konu ile ilgili bilinen genel malumatı verir. O, ayetlerin dizilişinin tevkifi olduğunu, yani bizzat Peygamber tarafından belirtildiğini ama surelerin ise Sahabe-i Güzin'in içtihadlarına dayandığını belirtir. Tevbe ile Enfal sureleri arasına besmele konulmaması konusunda: "Tevbe suresinin müstakil bir sure olması veya Enfal suresinden bulunması hususunda uyuşamadıklarından, davayı kesip atmak için iki sure arasına Besmele-i Şerife'nin yazılmaması karargir oldu" diyen İzmirli daha sonra da sure kelimesinin anlamı üzerinde durur ve "Surelere muhtelif isimler verilmişti. Biz, surelerin isimlerini aynen bıraktık, çünkü aramızda öyle tanınmıştır"³¹⁰ der.

Bugün elimizde bulunan mushafın Hz. Osman tarafından istinsah edilen mushaf olduğunu da belirten İzmirli konuyu şöyle tamamlar: "Osman-ı Zinnureyn, kabail-i Arabın kendi lügatlarıyla yazdıkları Ayat-ı Kur'âniyye'yi toplamış, Kitabullah'ı lehçe ve elfaza ait teşevvüşten (karışıklık) kurtarmak için onları yaktırmıştır. Çünkü Mushaf-ı Osmani, Arza-i Ahire'ye muvafık görülmüş olmakla bunun haricindeki kıraatler kamilen terk olunmuştur. Bu hususta Ashab-ı Kiram ittifak etmişlerdir".³¹¹

7. Diğer Tertipler

İzmirli bu bölümde Mekki surelerin 12 yıl, 9 ay 13 günde; Medeni surelerin ise 9 yıl 9 ay 9 günde nazil olduğunu ve geneklikle Mekki ayetlerin kısa; Medeni ayetlerin ise ekseriya uzun olduğunu belirtir ve bu surelerle ilgili genel bilgiler sunarken bu iki dönemi şöyle değerlendirir: "Medeni ayetlerin nüzülü Ehl-i İslâm'ın şevket ve kuvvet kesbettiği; Mekki ayetlerin nüzülü ise bilakis henüz zayıf halinde bulunduğu zamana aittir."³¹²

³⁰⁹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.13

³¹⁰ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.13

³¹¹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.13

³¹² İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.14

Bu başlık altında İzmirli, şahıslara ait mushafları ele alır ve konuya: "Bazı ashab-ı kiram, Mushaf-ı Osmani tertibine münafi tertiplerde bulunmuşlardı"³¹³ diyerek başlar ve burada özellikle üç şahsın mushaflarını dile getirir : Hz. Ali, İbn Mes'ud ve Ubeyy İbn Ka'b.

İzmirli, gerek Hz. Ail'nin Mushafı ve gerekse Hz. Osman zamanında istinsah ettirilen Mushaf la ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur: "Aliyyu'l-Murtaza'nın tertibi ele geçmedi. Müşarünileyh, Hz. Osman zamanındaki Meclis-i Şura'da dahil idi. Zeyd İbn Sabit'in tertibini diğer ashab-ı kiram ile beraber muvafık bulmuş idi. Binaenaleyh Hz. Ali'nin tertibi mücerret tarihi nüzul itibariyle ayrılıyor idi. Bu ise ayrı bir şeydir. Aliyyu'l-Murtaza zamanı hilafetinde Mushaf-ı Osmani'yi takrir etti, şayet Mushaf-ı Osmani'de zerre kadar bir tağayyur namünasip bir hareket görmüş olsaydı durmasına imkan yok idi."³¹⁴

İzmirli ikinci olarak Abdullah İbn Mesud'un şahsi mushafından bahseder ve şöyle der: "İbn Mes'ud bambaşka bir surette tertip etmiş idi. İbn Mesud'un mushafında sırasıyla 'uzun sureler-yüz ve yüze yakın ayetler- yüz ayetten az olan sureler...ilaahir' yazılı idi, en sonda besmele ile ayrılan, aralarında fasıl bulunan kısa sureler geliyor idi... Muavvizeteyn suresini yazmağa lüzum görmemiş idi. Bazı rivayete göre Fatiha suresi de yazılı değildi. İbn Mesud'un tertibi bir müddet Kufeliler arasında muteber tutuldu, sonra unutuldu gitti."³¹⁵

İzmirli, İbn Mesud'un mushafında yer almayan Fatiha ve Muavvizeteyn sureleri ile ilgili olarak da şu açıklamayı yapar: "İbn Mesud'un bu son tertibi muhtelif surette izah olundu; Fatiha ile Muavvizeteyn'in Kuran olduğu değil, belki yazılması hakkında emr-i Peygamberi'yi işitmediğinden naşi yazmağı hoş görmemiş idi. Bazılarınca unutulmasından (unutmayacağından) emin oldu da yazmağa lüzum görmedi. Yahut Muavvizeteyni Peygamber'den işitmemiş ve indinde tevatür hasıl olmamıştı. Bazılarıİbn Mesud'dan böyle bir hali asla kabul etmiyor. Sahih olan 'Asım kıraatidir' diyor, bunda ise Muavvizeteyn ile Fatiha vardır"³¹⁶

İzmirli burada Ubey İbn Ka'b'ın mushafını ele alır ve : "Ubey İbn Ka'b'ın tertibi Zeyd İbni Sabit'in tertibine benzerdi. Ubey İbn Ka'b'da sureler arasında münasebet gözetmiş idi.

³¹³ İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s.13-14

³¹⁴ İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s.14

³¹⁵ İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s.14

³¹⁶ İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s.14

İzmirli daha sonra bu bölümde sırasıyla şu konulara kısaca değinir.

a. Bazı surelerin başında bulunan huruf-u mukattaa ki, ona göre huruf- u mukattaalar bir harf dahi olsa müstakil bir ayettir.

b. Surelerin başında bulunan Bismelenin müstakil bir ayet olup olmaması. O bunu şöyle ifade eder : "Biz, Hanefi mezhebine temessük ile Besmele-i Şerifeyi ayet olarak göstermedik. Besmele-i Şerife sureler arasını fasletmek, teberrükte bulunmak maksadile yazılmıştır".³¹⁷

c. İslâm fırkalarının sureleri inkar etmedikleri, sadece ehli bidatten Haricilerden Acaride'nin Meymuniyye kolunun rivayete göre Yusuf suresini inkar ettikleridir. Bu konuda da şunu kaydeder: "Zaten bu kol, hadd-i İslâm'ı geçenlerden, Müslüman değil, Müslümanlığa intisap davasında bulunan gürühtür."³¹⁸

8. Mushaf'a Nokta ve Hareke Vaz'ı

Burada İzmirli, öncelikle İslâm'ın zuhur ettiği sırada Arapların nebat hattı ile sonraları kufi diye isimlendirilen hattı hîri yazıları bulunduğunu ve bunların da noktalarının olmadığını kaydeder. Kur'ân'ın ve dini nasların hatt-ı hîri ile yazıldığını ve Hulefa-i Raşidin döneminde mushafın nokta, hareke, hemze ve şeddeden yoksun olduğunu dile getirir.³¹⁹

O, Abdülmelik zamanında Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin Kuran'a hareke koyduğunu; Irak Emiri Haccac zamanında, özellikle Arap olmayanların okumakta güçlük çektiğini, Be harfini Te, Cim harfini de Ha'dan ayıracak işaretlerin konulduğunu, bu işi de Nasr b. Asım el-Basri'nin yaptığını ve bu işe de "îcam" dendiğini kaydeder. Ayrıca o, başka bir görüşte nokta ve hareketin Merv kadısı Yahya b. Yamer tarafından konmuş olduğunu; daha değişik bir görüşte de Mushaf'a noktayı Hasan Basri'nin koyduğunu belirtir.³²⁰

Hemze, teşdid, sıla, revm ve işmam işini tamamlayanın ise ikinci asırda yaşayan Halil b. Ahmed olduğunu belirten İzmirli şöyle der: "Ebu's-Suud'un harekeyi, Nasır b. Asım'ın; Yahya b. Yamer'in de noktayı vazettikleri daha mutemettir." Daha sonra da o: "Hemze, teşdid,

³¹⁷ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.15-16

³¹⁸ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16

³¹⁹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16

³²⁰ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16

sıla, revm, işmam'ı vazededen ve icam'ın bakiyesini ikmal eden ikinci asırda, lügat ve aruz vazii Halil bin Ahmet'tir"³²¹ der.

9. Hurûf-u Seb'a

Bu konuya; "Nazm-ı Kerim huruf-u seb'a üzere inzal olunmuş idi, fakat bu huruf-u seb'a nedir?" diye başlayan İzmirli, bu konuda da ihtilafların bulunduğunu belirterek şöyle der: "Kavl-i sahiha göre yedi harf ile teysir ve teshil ve tevsî kast olunmuştur, yoksa adet kast olunmamıştır. Arap dilinde yedi ile ahedde, yetmiş ile aşeratta ve yediyüz ile miatta kesret kastolunurdu."³²²

İzmirli yedi harf ile yedi lüğatin kastedildiği bunların da Kureyş, Huzeyl, Temim, Rebia gibi diğer lüğatların olduğu fikrini kaydeder ve bunların içinde en fasihinin Kureyş lüğati olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: "Kur'ân-ı Mübin'in süratle intişarını arzu eden Peygamberimiz ümmetine suhulet olmak üzere tâlim ve tilavette yedi lüğati tecviz etmişti. Ashab-ı kiram kabilelere lafzan Kureyş lüğatına muhalif olan yerlerde böyle bir lafzı o kabilenin kendi lüğatlarıyla tâlim ederlerdi."³²³

Burada ayrıca İzmirli, İbn Mes'ud ve Ubeyy İbn Ka'b gibi sahabinin farklı okuyuşlarından örnekler verir ve konuyu şöyle tamamlar: "Şurası unutulmasın ki, bu tevessua hiç bir vakit helal olan bir şeyi haram veya haram olan bir şeyi helal veya manayı tağyir şeklinde olmamış idi. Mushaf-ı Osmani'nin huruf-u seb'ayı müstemil olup olmamasında da bir ihtilaf vardı."³²⁴

10. Muhtelif Kıraatler

İzmirli bu konuya önce kıraatin tanımı ile başlar ve onu şöyle tanımlar: "Kur'ân-ı Mübin'deki bir lafzın hurufunda ve edası keyfiyetindeki ihtilafı hususuna kıraat denir."⁽⁴⁰⁾

Bu tariftten sonra Kur'ân'ın bazı lafızlarının Ashab tarafından farklı şekillerde okunduğunun ve böylece bazı farklılıkların bulunduğunu kaydeder. Bu farklı okuyuşların her birinin bir tarik olduğunu ve böylece daha sonraları bu tariklerin yedi ve ona kadar ulaştığını

³²¹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16

³²² İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16-17

³²³ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.17

³²⁴ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.17

her bir tarikin bir hocası ve bunların da meşhur ikişer tane ravilerinin bulunduğunu isimleri ile birlikte kaydeder. Sonra da şu açıklamayı yapar: "Yedi tarikin senedleri hem sahihtir, hem tevatür derecesine baliğ olmuştur. Diğer üç tarikin her ne kadar senetleri sahih ise tevatür mertebesine baliğ olmasında ihtilaf olunmuştur. Bazılarınca bu üç tarikin senetleri mütevatirdir. A'meş tariki gibi on tarikin haricinde kalmış dört tarik daha vardır ki bunlara şaz denirdi. Kıraatlerin ihtilafı teshil ve tahfif-i mucip oldu, böylece Kur'ân-ı Mübin kolay kolay tâlim olundu. Yedi veya on kıraate hasr hususunda bir eser yoktur."³²⁵

İslâm dünyasının genişlemesi ile çeşitli ihtilaflar yanında, Kuran kıraati konusunda da ihtilafların zuhur ettiğini belirten İzmirli, bu konuda bazı ölçülerin tespit edilip konulması zazureti doğduğunu ve üç esas tesbit edildiğini kaydederek şöyle der: "Sened, resim, Arabiyet. Resme itine, ancak kıraati fesattan muhafaza içindi, tilaveti ifsad eden resim, ehem tutuldu. Tilaveti ifsat etmiyen, bilakis teshil eden, tilavette hiçbir tesiri görülmeyen resim asla şayan ehemmiyet görülmemiştir."³²⁶

Bu üç temel ölçü içerisinde en önemlisinin senet olduğunu resim olmadığını dile getiren İzmirli burada şu hususlara da değinir.

- a. Resmi Osmaniye muhalif olan kıraatin namazı bozup bozmaması konusundaki ihtilaf.
- b. İbn Şenbuz'un resmi mushafa muhalif olsa bile kişinin kendi kıraatinin sahih olabileceği fikrî.
- c. Şaz kıraatlerin caiz olup olmaması.
- d. Arapçaya muvafık, senedi sahih olan kıraatin resme muhalif olsa da yine sahih olacağı, zira bunlara şaz denmesinin sebebinin resmi Mushaf-ı Osmaniye muhalif olması fikrî.
- e. Memleketimizde özellikle Mısır'da okunan Hafs rivayeti ile Asım kraati; Mağriplilerin pek çoğunun Verş rivayeti ile Nafi kıraatini; Sudanlıların ekserisinin ise Ebu Amr kıraatini okudukları,

³²⁵ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.17

³²⁶ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.17

f. Memleketimizde İstanbul ve Mısır tarikleri ile kıraat okunduğu fikri".³²⁷

11. Kıraatin Yazısı

Burada İzmirli öncelikle Mushaf-ı Osmani'nin nokta ve harekeden yoksun olduğunu; vav, elif gibi bazı harflerin Kur'ân'da terk edildiğini belirttikten sonra Hz. Osman'ın: "Aranızda ihtilaf vukuunda lügat-ı Kureyş üzere yazın", dediğini naklederek "tabut" kelimesinin yazımında ihtilaf edildiğini ve neticede bunun Hz. Osman'ın emri ile "tabuh" değil "tabut" şeklinde yazıldığını kaydeder".³²⁸

İzmirli, Hz. Osman zamanında yazılan şeklin aynen korunup korunamayacağı veya bu şekle uyup uyulmaması konusuna değinerek Kuran'ın yazıldığı dönemdeki şeklin (resmin) korunması gerektiğini nakleder ve İmam Malik'in bu fikirde olduğunu belirtir. Sonra da şöyle der: "Resm-i Osmani, Mesahif-i Şerife'ye mahsustur. Şu kadar ki, Mushaf-ı İmam'a teb'an yazılan bu resme ittiba evladır, yoksa vacip değildir, Resmi, sahabe üzere yazılan Mushaf'ı okumak pek güçtür, ona mebni kaide-i hat üzere yazılması caizdir. Resm-i hat kaidesine muhalif olan rusumu mesahife itba vacip olmayınca artık Sahabe-i Kiram'ın yadigarını muhafaza için, teberrük için itba lazım olur" der ve bunun sebebinin çeşitli şekillerde izah edildiğini ifade ederek o dönemde kullanılan hîre şeklinin kelimeleri yazmada farklılık arzettiğini, sahabe içerisinde yazı yazmasını bilenlerin hem az hemde iyi yazamadıklarını, hattan ziyade ezbere çok önem verildiğini vb. hususları sıralar sonra da: "Her halde zamanımızda resmi kaidesine, resmi mutada riayet etmek halkın menfaatine daha hadimdir. Kelâmın, gayr-ı Arabi ile yazılmasında bir beis görmeyenler bile vardır"³²⁹ diyerek hem bu kunuyu hem de Tarih-i Kur'ân'ını tamamlar.

Değerlendirme: Bu eser hakkında genel olarak şunları söyleyebiliriz.

1. İzmirli'nin bu eseri kısa olmasına rağmen güzel bir metodla kaleme alınmıştır. Konular kısa, öz ama anlaşılır bir biçimde sunulurken ele alınan meseleler silsile halinde rakamlarla verilmiştir. Fakat burada üzülererek belirtelim ki, bu bilgilerin nereden alındığının

³²⁷ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.18

³²⁸ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.19

³²⁹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.19

kaynağı belirtilmemiştir. Bu konuları ele alıp anlatırken, İzmirli konularla ilgili olarak sadece birkaç yerde isim belirtir, onun dışında bu bilgileri nereden aldığını belirtmez.

2. İzmirli sebep-i nüzulle ilgili önemli bir noktaya parmak basmaktadır. O da sebebi nüzule Dâir bilgilerin tam olarak kaydedilmemiş olmasıdır. Gerçekten de sebebi nüzule Dâir bilgilerin tam kaydedildiğini söylemek bir tarafa, bu konudaki bilgilerin doğru olup olmadığı bile tartışma konusudur. Esbab-ı nüzulle ilgili bilgileri müstakil bir kitapta toplayan ilk şahsın el-Vahidi olduğunu biliyoruz ve bu şahıs hicri 5. yılda yaşamıştır.³³⁰

3. İzmirli'nin Kuran'ın nüzülü bölümünde naklettiği 'Kuranın lafız ve manasının beraber inip inmediği konusu' tartışılan bir konudur. Ancak onun bu konuda sadece ihtilafları aktarmasını, biz, bu konuda onun bir kanaate varamadığına hamletmekteyiz.

4. İzmirli, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Kur'ân'ların sayısı hakkında 4,5,7 veya 8 olabileceği fikrini dile getirir ve yine kaynak göstermez. Ancak verilen bu sayılardan 8 nüsha olabileceği fikrini konuyla ilgili eserlere baktık ve bulamadık. Bu mushafın daha ziyade 4 veya 6; bazen de 4 veya 7 nüsha olduğu şeklinde ifadelere rastlanılmaktadır.³³¹

5. Peygambere bir sure indirildiğinde vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve ona: "Bu ayetleri içerisinde şu şu hususların anlatıldığı surenin içerisine koy", derdi, şeklindeki haberler³³² Kuran'ın tamamının Hz. Peygamber zamanında, onun emri ile yazıldığını ve muhafaza edildiğini ortaya koyan delillerden bazılarıdır.

O halde Hz. Ebu Bekir zamanında yapılan iş nedir. Çeşitli malzemeler üzerine yazılmış olan Kuran ayetlerinin iki kapak arasına alınıp bir mushaf şekline getirilmesidir. Yoksa yeniden yazdırılması değildir. Hele gerek Tevbe suresinin son iki ayeti, gerek Hz. Ömer tarafından getirildiği, şahid olmadığı için kabul edilmediği şeklindeki "recm" le ilgili mesele hiç de inandırıcı gelmemektedir. Zira bu durumda nasıl olur da Hz. Ömer gibi adaleti ve durumu belli olan bir kişi tarafından ayet iddia edilen metin kabul görmez? Zira Müslim'in sahihinde Ebu Musa el-Eş'ari tarafından ayet olduğu belirtilen bir iki metin var ki,³³³ bunlar

³³⁰ Vahidi'nin bu eserinin adı Esbabu'n-Nüzul'dür.

³³¹ Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s.49

³³² Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, h1376, I, 234

³³³ Bkz., Müslim, "Zekat", 39

Kuran'da bulunmamaktadır. Aslında bu tür iddiaların ve rivayetlerin doğruluk payı yoktur ve İzmirli de burada hataya düşmüştür.³³⁴

6. İzmirli, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Kur'ân'larla ilgili olarak, Zeyd İbn Sabit'in başkanlığındaki bu heyetin Kur'ân surelerinin tertibini de yapmış olduklarını dile getirir. Burada akla şu soru gelmektedir. Hz. Ebu Bekir zamanında cem edilen Mushaf'ın tertibinin nasıl olduğudur. Ancak İmam Malik'in Kuran'ın surelerinin tertibinin de Hz. Peygamber zamanında yapıldığı görüşünde olduğu belirtilir. Aslında bu konu ihtilafıdır. Ayetlerin tertibinin tevfiği, surelerin tertibinin ise sahabenin içtihadı ile olduğu fikrî yaygındır.³³⁵

7. Şahıslara ait mushaflarda tertip farklılığının bulunması meselesinde bir noktayı belirtmek istiyoruz.. Aslında bu çok önem arzetmemektedir. Çünkü bu şahısların farklı okuyuşları dile getirilmektedir. İzmirli buna "Kıraatlerinde de ihtilaf vardı" ifadesiyle dikkat çekmektedir. Bu farklı kıraatlerin ve farklı tertiplerin temel nedeni bu sahabilerin kendileri için yazdıkları Kur'ân'ların eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Zira bu şahısların daima Peygamberin yanında bulunamadıklarını bunun aksine Zeyd İbni Sabit'in ise daima Peygamberin yanında bulunduğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu şahısların onun yanında bulunmadıkları zaman ayetler hatta sureler nazil olmuş olabilir.³³⁶

8. İzmirli'nin İmam Mushafı ile ilgili olarak verdiği bilgiler önemlidir. Bunun Medine'de bırakılan nüsha olabileceği veya Hz. Osman'a ayrıca bir nüshanın yazılması ve ona "İmam" denmesi meselesidir ve bu nüshanın ilk istinsah edilen nüsha olmasıdır. Bunun şu önemi vardır. İlk yazılan bir metin daima daha dikkatli yazılır ki, İzmirli'nin bu açıklaması bundan dolayı önem arzetmektedir. Zira ilk yazılımda dikkatli davranılıp davranılmadığı fikrî akla gelebilir. Yalnız unutmamak gerekir ki, Hz. Osman döneminde yapılan iş sadece mevcut resmi nüshadan herhangi bir değişiklik yapılmadan olduğu gibi yazıldığıdır. İzmirli'nin önemle belirttiği noktalardan biri de İmam Mushaf'ından sonra diğer mushaflardan tashihi mümkün olabilenlerin tashih edildiği ve olmayanların ise yakılıp ortadan kaldırıldığının ifade edilmesidir.

³³⁴ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.11

³³⁵ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s.50

³³⁶ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s.43

9. İzmirli'nin aksi görüşlerini belirttiği yerler nadirdir. Bunlardan biri imam Malik'in Kur'ân'ın Hz. Peygamber dönemindeki yazı şeklinin korunmasıdır. Diğerleri ise muhtelif kıraatleri ele aldığı yerdedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, her ne kadar bazı konular tenkitsiz alınmış olsa bile, bu eser, başta da kaydettiğimiz gibi hacmi küçük fakat içeriği faydalı bilgileri ihtiva etmektedir.³³⁷

D. TAHLİL-İ KUR'ÂN

İzmirli'nin Kur'ân ilimlerine Dâir eserleri hakkında araştırma yaptığımız zaman “Tahlil-i Kur'ân” isimli eseri dekarşımıza çıkmaktadır. Ancak İzmirli'nin üzerine kalem oynatan yazarlar ve araştırmacılar, bu eser hakkındaki bilgi verirken ‘basılmamıştır’ ibaresiyle okurlara sunmuş, eserin nerede olduğu ve akıbetiyle ilgili ek herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Biz de bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde İzmirli İsmail Hakkı'ya özel olarak ayrılmış olan köşeden ilk baskısını temin ettik. Eser üzerinde yaptığımız inceleme, ilk iki kitabı gibi orijinal Osmanlı Türkçesiyle basılan nüsha üzerinedir.

İzmirli bu eserini ayrı bir risale olarak yazmış olsa da bu eser daha sonra ‘Meâni-i Kur'ân’ isimli tercümesinin son tarafına birleştirilerek basılmıştır. Bir risale özelliği taşıyan bu eser, Kur'ân-ı Kerim'lerin son tarafına eklenen ‘konularına göre fihrist’ ya da ‘indeks’ havasını taşımaktadır.

Şimdi de incelediğimiz eserimizin içeriğini tanıtacağız.

İzmirli, eseri Arap alfabesine göre sıralamış (ا - ب - ت ...)ve her harften sonra başlıklar halinde fihristini düzenlemiştir.

³³⁷ Bu yorum ve görüşler için Ömer Dumlu'nun “*İzmirli'nin Tarih-i Kur'ân'ı Üzerine Bir Değerlendirme*” adlı makalesinden de istifade edilmiştir.

(١) başlığı altında ilk olarak ‘Allah’ lafzını ve konu ile ilgili ayetleri sıralayarak vermiş. Örnek olarak

Abdest : Maide, 6

At besleme: Enfâl, 61

Ahmet : Saff, 6

Emzirmek : Bakara, 233. Talak, 6

Bedri Kübra Ğazvesi: Âl-i İmran, 13, 121, 124-127, 132. Enfâl, 7-12, 19, 43-45, 48, 67-71.

Bedri Suğra Ğazvesi : Âl-i İmran, 173,174.

İzmirli yukarıdaki usül üzerine her başlığa kaynak olacak ayet-i kerimeleri göstermiştir. Aşağıya da İzmirli’nin Tahlil-i Kur’ân isimli eserindeki başlıkları onun usülü üzerine sıralayacağız.

(١)

Allah, Abdest, At besleme, Ahiret, Adak, Adem, Âlim-Satım, And, Andlar, Av, Ayete’l-Kürsi, Ay (Kamer), Aylar, İbrahim, İttihad, Ahzap veya Hendek Ğazvesi, Uhud Ğazvesi, Ahmet, Uhuvvet, İdris, Ezan, Ebsad, İstikamet, İshak, İsrâf, İsrailoğulları, Esirlere muamele, İslâm’ın mebadisi, Esmâ-i Hüsna, İsmail, Ashab-ı Kehf, A’raf, Amel defteri, İktisadî esaret, Elestü bi Rabbiküm, İlyas, Emanet, Emr-i bi’l-Ma’ruf Nehy-i ani’l-Münker, Emzirmek, Ümmi, İncil, İnsan, Ensar, Evamir-i Aşere, Örtünme, Ödünç verme, Oruç, Oğulluk (evletlik), Ölüm, Evliyaullah, Evlenmek, Ehl-i Kitap, İman ve amel-i salih, Eyyüb, İyiler,

(ب)

Bayram namazı, Bedr-i Kübra Ğazvesi, Bedri Suğra Ğazvesi, Beni Kurayza, Beni Nadir, Buzağıya tapma, Boşama, Büyü, Büyücüler, Binek, Putlar ve buna tapanlar, Paylar,

Peygamberlik, Peygamberler, Peygamberlerin ülü'l-azm olanları, Peygamberlik davasında olanlar, Peygamberimiz.

(ت)

Tabut-u sekine, Tabiin, Tabi', Tebük seferi, Teslis, Ticaret, Terazi (amel için), Terazi (Adalet), Terazi ve ölçek, Tesettür, Takva, Tekrar dirilmek, Teklif, Temizlik, Temsiller, Tevbe, Tevrat, Tevekkül, Temim.

(ج)

Casusluk, Cibril, Cimri, Cuma namazı, Cumartesi günü, Cenaze namazı, Cinayat, Cennet, Cehennem, Cihat, Cihat (manevi), Çakmak, Çekiştirmek, Çöl arapları

(ح)

Hudud, Hacc, Hudeybiye antlaşması, Hesap, Hafsa, Hukuk, Hakem, Hikmet, Hanif, Huneyn Ğazvesi, Havariyyun.

(خ)

Hainlik, Hristiyanlar, Hızır, Hendek, Hayberin fethi.

(د)

Davut, Debbetü'l-Arz, Dünya, Dikili taş, Din, Din duygusu, Dine davet yolu, Dinden dönmek.

(ذ)

Zebih, Zülkarneyn, Zeve'n-Nûni,

(ر)

Ramazan, ruh, ruhbanlık.

(ز)

Zebaniler, Zebur, Zakkum, Zekat, Zekeriya, Zina.

(س)

Sû-i zan, Sual, Sed, Sidre-i munteha, Sa'y, Selam, Süleyman, Sinagog (havra), Seylü'l-Arim.

(ش)

Şairler, Şaka, Şarap, Şuayb, Şihablar, Şehadet, Şehirler, Şeytan (İblis).

(ص)

Sabiî, Salih, Sadaka-ı fitır, Safa, Sulh

(ط)

Tağut, Talut, Tûr, Tufan, Tuva.

(ظ)

Zihar

(ع)

Aişe, Ariyet, Âlimler, İddet, Adl ve insaf, Adl ve ihsan, Arş, Arz, Örf, Arafat, Af ile muamele, Ukd, Umre, Ahidname, Ahdi yerine getirmek, İsa (mesih).

(غ)

Ğaranik meselesi, Gusül, Ganimet (toplamak).

(ف)

Faiz, Fal okları, Firavn, Fesat karıştırma

(ق)

Kabalık, Kadın, Karun, Kan pahası (diyet), Kible, Kader ve kaza, Kadir gecesi, Kur'ân, Kurban, Kalem, Kumar, Kıyamet ve alametleri, Kız çocuğu.

(ك)

Katib-i adl, Katipler, Kitaplar, Kürsi, Kesb, Kesik harfler, Ka'be, Kefaret, Kefalet, Kelele, Kem göz ile bakma, Görüşüp buluşma, Göz ile eğlenme, Gök, Kiralamak (İcare), Kibirli konuşma, Kehf ve ragim.

(ل)

Lian, Lakap takma, Lokman, Levh-i mahfuz, Lut,

(م)

Maide, Malik, Mâleyani, Müllefe-i kulüb, Müminler, Mecus, Muhkem ve müteşabih ayetler, Merakib, Merve, Müsavat, Mesuliyet, Meskenin masuniyeti, Müslümanlar, Müşrikler, Meş'ar-i haram, Meşveret, Ma'budun birliğı, Mi'rac, Melekler, Münafıklar, Meta, Muvazene-i alem, Musa, Muhacirler, Miras, Mikail,

(ن)

Nesh, nafis, namaz, Numune-i imtisal, Nuh

(و)

Vedia, Vasiyet, Vazife-i Ahlâkîye, Şahsa karşı, Ana-babaya karşı, Hısımlara karşı, Yetimlere karşı, Halka karşı, Komşulara karşı, Yolculara karşı, Vekil, Vela

(٥)

Habil ve kabil, Harut ve marut, Harun, Haman, Hüdhüd kuşu, Hud, Heykeller.

(٦)

Ye'cüc ve me'cüc, Yahya, Birr, Yakup, Yuşa, Yusuf, Yunus, Yahudiler, Yıldızlar.

Değerlendirme

Yukarıda örneklerini sunduğumuz eserde ya basım hatası ya da İzmirli'nin hatasından kaynaklanan bazı yanlışlıklar bulunmaktadır. Örnek olarak 'at besleme' başlığıyla vermiş olduğu kaynak ayet-i kerime Enfal Suresi 61. ayettir. Ancak at beslemeyle ilgili ayet 61. ayet değil 60. ayettir. 61. ayet ise Allah'a tevvekkül konusunu içermektedir.

Bir başka hata ise 'hacc'a kaynak olarak Bakara Suresi 159. ayeti göstermektedir. Ancak bu ayet "İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder." manasıyla Allah'ın lanet edeceği kimseleri açıklamaktadır. Burada hacc ile ilgili asıl gösterilmesi gereken ayet ise 158. ayet-i kerimedir.

Yine hacc ile kaynak gösterdiği bir başka ayet ise Bakara Suresi 190. ayettir. Ancak bu ayet "Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez." manasıyla Allah için yapılacak savaşı ifade etmektedir. Burada olması gereken kaynak ayet ise bir önceki 189. ayettir.

Eserdeki hatalara baktığımız zaman, bu hataların hep bir önceki ya da bir sonraki ayetlerle karıştırılması şeklinde olduğunu gördük. Bu hatalar da belki yazarken göz yanılması ya da matbaa hatası olma olasılığı yüksek hatalardır.

Netice olarak İzmirli'nin, "Kur'ân-ı Mübin'i tercüme ve izah hususunda halkın istifadesini temin edecek olan herhangi bir tarz makbul olur. Tercüme ve izahtan maksat halkın Kur'ân-ı Mübîn'i anlayarak okumaları, Furkan-ı Kerîm'in hidayet ve irşadından müstefid olmalarıdır."³³⁸ felsefesiyle kaleme aldığı eserini, her ne kadar bazı noktalarda tenkit etsek de başta da kaydettiğimiz gibi bu eser, hacmi küçük fakat içeriği faydalı bilgiler ihtiva etmektedir.

³³⁸ İzmirli, *Meâni-i Kur'ân*, I, 3

SONUÇ

Geniş bir kültüre sahip olan ve çeşitli konularda değerli eserler veren İzmirli İsmail Hakkı, Kur'ân-ı Kerîm'e yaklaşımında ve mânasının anlaşılmasında büyük başarı göstermiştir. Çağımızın müdakkik âlimlerinden olan İzmirli, "Meânî-i Kur'ân"ı yazarken, Kur'ân Tarihi ile ilgili özlü bilgiler vererek okuyucunun Kur'ân'a karşı güvenini sağlamaya çalışmıştır.

Kur'ân'ın nüzulü, tesbiti, Mushaf hâline getirilişi vb. hususlarda gerekli açıklamalarda bulunmuş, bugün elde bulunan Kur'ân-ı Kerim'in Allah'ın sözü olduğu hakkında hiçbir şüphe bırakmayacak şekilde izahatlar vermiştir.

İzmirli, Meânî-i Kur'ân'ın mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm ve meâlde uyguladığı metod hakkında bilgiler vermiştir. Bu yüce Kitab'ın manasının anlaşılmasının lüzumu ve önemini açıklayan İzmirli; meâlin, halkın anlayacağı sâde bir üslupla, güzel ve açık bir Türkçe ile yapılmasının zarûrî olduğunu da vurgulamış ve bunu vücuda getirmeye çalışmıştır. Kendisi Kur'ân'ın hiç bir dile tam olarak tercüme edilemeyeceğini bildiğini, bu sebeple yaptığı tercüme "Meânî-i Kur'ân" adını verdiğini belirtmiştir. Her ne kadar kaynak göstermese de âyetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bazen kısa bazen de geniş açıklamalarda bulunmuştur.

Matbaa ve baskı hatalarının bol olduğu Meâni-i Kur'ân'ın 1927 (ilk ve Osmanlıca) baskısı dikkatli bir şekilde redakte edilerek tekrar basılmalıdır. Üzülerek söylemeliyiz ki, İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân adlı eserinin Türkçe'ye latinize edilerek çevirisinde de büyük problemler vardır. Çünkü eserin müellifine ilim ve bilgi olarak sadık kalınmadığı gibi İzmirli'nin görüşü ya da notu gibi aktarılan ama İzmirli'ye ait olmayan kısımlar da mevcuttur. Bu sebeptendir ki İzmirli'nin Meâni-i Kur'ân adlı eserinin tekrar dikkatli bir şekilde latinize edilmesi ve Türkçe'ye kazandırılması gerekmektedir.

İzmirli'nin diğeri eseri olan Tarih-i Kur'ân ise, değerlendirmesinde eleştirdiğimiz noktalara rağmen kısa ve güzel bir metodla öz bir şekilde kaleme alınmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde İzmirli İsmail Hakkı'ya özel olarak ayrılmış olan köşeden ilk baskısını temin ettiğimiz İzmirli'nin bir diğeri eseri olan Tahlil-i Kur'ân ise, risalelere has bir boyut ve üslupla yazılmış, genellikle Kur'ân-ı Kerim'lerin son kısmına eklenen 'konularına göre fihrist' ya da 'indeks' özelliği taşımaktadır.

İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Türkçe namaz' ile ilgili verdiği fetvada da, yaşadığı dönemin yenilik hareketlerinden etkilendiği kanaatindeyiz. Zaten İzmirli'nin verdiği fetvanın sonunda da kendi görüşünü bildirmeyip, sadece alıntılarla konuyu aktarmış olması da kanaatimizi güçlendirmektedir.

Netice olarak diğeri alanlarda olduğu gibi Kur'ânî ilimlerde de sade ve kendisine has bir dille yazılmış olan bu eserleri, bizlerin ve tüm İslâm âleminin hizmetine bırakan İzmirli İsmail Hakkı'yı rahmet ve minnetle anıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- **AKDEMİR**, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercemeleri*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989.
- **ATA**, Aysu, *Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi*, TDK Yay, Ankara, 2004,
- **ATATÜRKÇÜLÜK**, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, I-II
- **ANA BRİTANNİCA**, 'İzmirli', İstanbul, 1986, XII, 182, I-XXII
- **AYDAR**, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Mes'elesi*, Kur'ân Okulu Yayıncılık, İstanbul, 1996
- **BİRİNCİ**, Ali, "İzmirli İsmail Hakkı", DİA, İstanbul, 2001, XXIII, 529-531
- **BİRİNCİ**, Ali, "Hafız İsmail Hakkı'nın (İzmirli) Teracimi Ahvalı", Kebikeç Dergisi, Ankara, 1996, sy.4, s.182-196
- **BALOĞLU**, Bülent, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeni İlm-i Kelâm Anlayışı" , İzmirli İsmail Hakkı,(Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, 265-312
- **BAŞGİL**, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991
- **BAYUR**, Hikmet, "Kur'ân Dili Üzerinde Bir İnceleme", TTK Belleten Dergisi, c.XXII, sy.88, Ekim, 1958, 599-605
- **CEBESoy**, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, I-II
- **ÇETİN**, Mustafa, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Maâni-i Kur'ân Adlı Eseri", İzmirli İsmail Hakkı,(Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, 35-45
- **ÇETİNKAYA**, Bayram Ali, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- **DOĞAN**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul, Tsz

- **DUMLU**, Ömer, “*İzmirli'nin Tarih-i Kur'an'ı Üzerine Bir Değerlendirme*”, İzmirli İsmail Hakkı,(Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, 47-63
- **ELMALILI**, *Hak Dini Kur'an Dili*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2003, I-X
- **ERDEM**, Hüsameddin, “*Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlâkın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler*”, SÜİFD, Konya, 1994, sy.5, s.85-98
- **ERGİN**, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, I-V
- **ERSOY**, Mehmet Akif, *Safahat*, Erhan Yayınları, İstanbul, 1999.
- **ESED**, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (tr: Cahit Koytak- Ahmet Ertürk), İşaret Yay, İstanbul, 1999
- **FAZLU'R-RAHMAN**; *İslâm ve Çağdaşlık*, çev: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaçoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- **FİRUZÂBÂDÎ** Mecdudîn Muhammed bin Ye'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît el-Muessesetu'l-Arabiyye*, Beyrut, tsz.
- **GÖKALP**, Ziya, *Z. Gökalp Külliyyatı Şiirler ve Halk Masalları*, TTK Basımevi, Ankara, 1952
- **GÖKALP**, Ziya, *Yeni Hayat*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1941
- **HALİL b. AHMET**, *Kitabü'l-Ayn Mü'cemü'l-Lüğavi Tûrasi*, Beyrut, 2005, III.Baskı
- **HAMİDULLAH**, Muhammed, *Hz Peygamberin, Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.
- **HAMİDULLAH**, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev: Salih Tuğ, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- **HEYET** (Hayrettin Karaman ve diğerleri), *Kur'an- Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2006
- **HİZMETLİ**, Sabri, *İsmail Hakkı İzmirli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
- **HİZMETLİ**, Sabri, “*İsmail Hakkı İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı*”, Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, Ankara, 1983, c.V, sy.18, s.48-54

- **HİZMETLİ**, Sabri, “*İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmî Şahsiyeti*” , İzmirli İsmail Hakkı,(Vefatının 50. Yılı anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, 3-25
- **İŞİCİK**, Yusuf, *Kur'an Meâli*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Temmuz-2010, Konya, II. Baskı,
- **İBN MANZUR**, *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, tsz, I-XV
- **İZMİRLİ**, Celaleddin, *İsmail Hakkı İzmirli; Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii, Jübilesi ve Vefatı*, Hilmî Kitabevi, İstanbul, 1946.
- **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Eren Yayınları, İstanbul, 1977
- **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı, *Meâni-i Kur'an*, İbrahim Hakkı Yayınları, İstanbul, 1927, Milli Matbaa, Süleymaniye Kütüphanesi Nadir Eserler Senksiyonu 2/1 ve 2/2 kaynaklı eserler.
- **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'an*, İbrahim Hakkı Yayınları, İstanbul, 1927, Milli Matbaa, Süleymaniye Kütüphanesi Nadir Eserler Senksiyonu 2/1 kaynaklı eser.
- **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı, *Tahlil-i Kur'an*, İbrahim Hakkı Yayınları, İstanbul, 1927, Milli Matbaa, Süleymaniye Kütüphanesi Nadir Eserler Senksiyonu 2/2 kaynaklı eser.
- **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı, *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sozleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1926.
- **KARA**, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Risale Yay. İstanbul, 1987, I-III
- **KARADENİZ**, Osman, “*İzmirli'nin Din-Hikmet Anlayışı ve Din-i İslâm ve Din-i Tabii*”, İzmirli İsmail Hakkı,(Vefatının 50. Yılı Anısına), TDV Yay., Ankara, 1996, 77-92
- **KESKİOĞLU**, Osman, *Nuzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 2008
- **KÖKSAL**, İsmail, *Türkçe İbadet*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006
- **KÖPRÜLÜ**, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay, Ankara, 2004
- **MERİÇ**, Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- **MUTÇALI**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995

- **ÖNER**, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Divan Kitap ve Yayınevi, Ankara, 1967
- **ÖZERVARLI**, M. Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İsam Yayınları, İstanbul, 1998.
- **RAGİP el-ISFAHANİ**, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Cidde, 2009, IV. Baskı
- **SERAHSİ**, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, *Mebcut*, Beyrut, 1978, I-XXX, 3.Baskı
- **SEVİM**, Ali; **ÖZTOPRAK**, M.Akif; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, I-III
- **ŞEKER**, Ali, *İzmirli İsmail Hakkı'da Ahlak Felsefesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2006
- **ŞİMŞEK**, M. Sait, *Fatiha Suresi Ve Türkçe Namaz*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- **ŞİMŞEK**, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul, Aralık-1997.
- **TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, ter: O.Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay., İstanbul, trs, I-VI
- **TÜRKÖNE**, Mümtazer, “İslâmcılık”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, 60-68
- **ÜLKEN**, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998
- **ÜŞENMEZ**, Emek, “Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi ve Tercümedeki İslâmi Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S. 1, 2006, 89-99
- **ZERKEŞİ**, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, (tahkik: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire, Hicri-1376, I-IV